

ՍԱՆԱԳՆԻ ՎԱՆՔ

4. Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի ճակատակալ թարի վրա, աջ եզրը եռանալ սրահի պատի տակ, 11 տող.

ՅԱ ԻՄ ՆԱԶԻԶ
 ԻՐԱՐԲԱԻ Ս ԱՆՍԱԲԻԽ
 ԱՐԻՖՏԱՅՈՅՍԱԶՊԻՆ ՌԳՐ
 ԻՇԽԱՆԻՐԴՈՒՊՈՐ ՄՐ ՆԱԶԳԵՊԱԿԼԱԻ
 ՌԱԽԻՏԱՆԵԱՇԱԿՈՒՆԵՑՄԵԾՅ ՆԶ
 ԸՆԾԱՄԱՏՈՒՅԻՄԵ ԾԱՆՈՒՆՈՒ ԱՆԱԿՆԻ
 Ս:Շ:ԴԱՏԵԿԱՆԵԻ Զ
 ԷՆԸՆԿԱԼԱՆՍԻՐՈՎԵԻ ՐԵՑԻՆԻՆԶՅԻՇԱՏԱԿ
 ԱԻՏԵՆԻՑ:ԲԱԻՐԱՄԱՆԱՄԱՋՏԱԿՆԴԵՏՐՈՍԻԵԻ
 ՊԱԴՐՈՍԻՋՈՒՏԱՆՈՒԵԻ ՅԱԿՈ ԻՆՆԱԿԻԿ

ՅԱԻ ՌԻՐ Ս ԱՄԵՆԱԶԱ-
 ԻՐ ԱՐԲԱԻ Ն ՍՄՊԱՏ Ս ԵՍ ԱԲԼԽ-
 ՄՐԻԹ ՅԱՅՈՅ ՄԱՐԶՊԱ Ն, ՈՐԴԻ ԳՐԻԳՈՐ
 ԻՇԽԱՆԻ, ՈՐԴՈ ԱՊՈՒՐԱՄՐԻ, ՅԱԶԳԵ ՊԱՅԼԱԻ-
 ՈՒՆԻ, Ի ՏԱՆԵ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ, ՄԵԾ ՅՐՈՅՈՎ ՆԶ...
 ԸՆԾԱ ՄԱՏՈՒՅԻ ՄԵԾԱՆՈՒՆ ՈՒՆՏԻՆ ՍՆԱԿՆԻ-
 Ս:Շ:(500) ՊԱՅԵԿԱՆ ԵԻ ...
 ԷՆ ԸՆԿԱԼԱՆ ՍԻՐՈՎ ԵԻ ՊՐԵՑԻՆ ԻՆԶ ՅԻՇԱՏԱԿ Յ-
 ԱԻՏԵՆԻՑ:Բ:(2) ԱԻՐ ԱՍ ԸՍՏ ԱՄԵ ՋՏԱԿՆ ՊԵՏՐՈՍԻ ԵԻ
 ՊԱԴՐՈՍԻ, ՋՈՅԱՆՆՈՒ ԵԻ ՅԱԿՈԲՈՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑ-
 ԻՔՍ, ՈՐԶԱԹ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԵՆ ԷՆ....:

Հրատ. Ղաֆադարյան. Սանահին 97:

Ծանոթ. Հիմք ընդունելով նվիրատուի Ապղարիբի անունը, կարծում ենք՝ արծա-
 նագրությունը կարելի է թվագրել XI դ., 30-40-ական թվականներով: Այս ժամանակա-
 հատվածում Անիի թագավորության գահին նստած էր Հովհաննես-Սմբատը (1020-
 1041/2), ուստի երկրորդ տողում վերականգնում ենք արքայի անունը: Հրատարակիչը
 ծանոթագրել է, որ խուսափել է վերականգնել արքայի Սմբատի անունը՝ «անվան գրերի
 գծագրությունը պարզ չլինելու պատճառով», սակայն Ապղարիբի մարզպանության և
 տեղում անվան երեք տառերի նկատելի հետքերը վստահեցնում են վերծանության
 ճշտությունը: Բարավորը կոտրտված է, առաջին 7 տողերը եղծված ու անընթեռնելի,
 իսկ վերջին տողը լրիվ ոչնչացած է, որը հետևանք է մուտքի փոփոխության:

5. **Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արևմտյան պատին, դրսից սյունասրահի մեջ, 7 տող.

ՅԱՌԱՅԳՐԵՅԱԲ
ՉԾԱԴԶԱՐԴԱՐԻՆ ԱԲ-
ՈՒՐ ԺԱՄՆ ՍԱՐԳՍԻ՝
ՎԱՉՈՒՏԻՆ ՈՐԴՈՅՆ,
ԱՐԴԵԱՍԲ ԴՍՏԵՐ
ԻՒՐՈ ՎԱՆԵՆԻ: ՈՎ
ԽԱՓԱՆԻ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԳՐԵՑԱՔ
ՉԾԱԴԶԱՐԴԱՐԻՆ ԱԲ-
ՈՒՐ ԺԱՄՆ ՍԱՐԳՍԻ՝
ՎԱՉՈՒՏԻՆ ՈՐԴՈՅՆ,
ԱՐԴԵԱՍԲ ԴՍՏԵՐ
ԻՒՐՈ ՎԱՆԵՆԻ: ՈՎ
ԽԱՓԱՆԻ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 98:

Ծանոթ. Արծանագրությունը վկայում է այն մասին, որ Վանենու վարձատրությամբ Վաչուտի որդի Սարգսի պատվին ծառգարդարի (գարնան) տոնին պատարագ է տրվել:

Վաչուտի որդի Սարգիսը (Սարգիս Քուրդ Ա) ապրել է XIII դ. սկզբներին: Կ. Ղաֆաղարյանը արծանագրությունը թվագրում է XII դ. վերջով և XIII դ. սկզբով: Նրա դիտողությամբ՝ արծանագրությունը ազատ շարադրանքով վերափորագրվել է գավթի կամարներից մեկի վրա: Նման վերաբերմունք դիտվում է նաև Բարձրաքաչի Սարգպան Մամիկոնյանի արծանագրության նկատմամբ, երբ տեղափոխման ժամանակ նկատելի շեղումներ են կատարվում բնագրից:

6. **ԽԱՉՔԱՐ.** (տեղահանված), Ս. Աստվածածին եկեղեցու ներսում, քիվին, 2 տող.

ՍԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԽՍ ԵԼԻ ՔՈԼ-
ՆՈՒԽԱՆԻՆ:

ՀԴՎԱ

Ծանոթ. Անձնանունը կասկածելի է, խաչքարը բնորոշ է XIII-XIV դդ.:

7. **ԽԱՉՔԱՐ.** (տեղահանված), Ս. Աստվածածին եկեղեցու մեջ, խորանում, ներքին ծրարում, կիսանդժ, 2 տող.

ԹՎԻՆ]...

Ա.ՐՏԱԼԻՔ:

ՀԴՎԱ

8. **ԱՄԵՆԱՓՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արևելյան պատին, արտաքուստ, Սմբատ Բ և Կյուրիկե Ա թագավորների քանդակների վերնամասում, 1 տող.

ԿԻՐԻԿԵ ԹԱԳԱՒՈՐ, ՍՄԲԱՏ ԹԱԳԱՒՈՐ:

Հրատ. Հարությունյան, 293, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 384, Սովսեսյան, 32, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 98:

Ծանոթ. Հիշատակված անձանց վերաբերյալ տարբեր կարծիքներ են հայտնվել: Ոճանց կարծիքով այստեղ պատկերվել են Կյուրիկե Գ թագավորը և նրա հորեղբայր Սմբատը (Brossel, Deux histoires arméniens, SPB, 1870, 51, Մովսեսյան, 32, Մելիքսեթ-Բեկ, I, 212): Կ. Ղաֆադարյանը հիմնավորապես պարզել է, որ տաճարի մանրանկերտով անձինք Աշոտ Ողորմածի և Խոսրովանուշի որդիներ Գուրգենը (Կյուրիկե Ա) և Սմբատն են՝ թագադրությունից առաջ օժտված թագավոր տիտղոսով: Սակայն, ինչպես ասվեց վերևում, բարձրաքանդակները պատի մեջ են դրվել ոչ թե շինարարության ընթացքում (966թ.), այլ մոտ 15 տարի հետո: Քանդակների մասին նույն կարծիքն են հայտնել նաև Բժշկյանցն (77) ու Երզնկյանցը (396):

Կյուրիկե Ա թագավորել է Լոռիում 979-989 թթ., իսկ եղբայր Սմբատ Տիեզերակալը՝ Անիում 977-990 թթ.:

9. **ԱՍԵՆԱԾՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արևմտյան պատին, դրսից, բարձր, հարավային կողմի վրա, այժմ սյունաստրաիի մեջ, 6 տող.

+ ԻՅԱՄԱՆԱԿԵ	Ի ԺԱՄԱՆԱԿԱ...
ՈՒԻՐԱՎԱԿԱՆ	ՈՐ ԻՐ ԹՎԱԿԱՆ...
ԱՍԱՆՅԱՆՈՅԻ	ՄԱՍԱՆՅ ՅԱՆ ՈՅ Գ... [ԵԿ]
ԵՂԵՑԻՍԿԱՐԱ	ԵՂԵՑԻՍ ՅԱՐԱՍԱ...
ԵՒԲԵՊԱԶԱՐԱՊԵ	ԵՒ ԲԱՐԵՊԱԶՆ ԱՍԻՐԱՊԵՏ...
ԲԵՊԻԱԿ	Բ ԵՊԻՍԿԱ [ՊՈՍ]...:

Չրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 99:

Ծանոթ. Արձանագրության շարունակությունը մնացել է սյունաստրաիի որմնակամարի տակ: Կ. Ղաֆադարյանը թվագրում է X-XI դարերով:

Ամիրապետ տիտղոսը վերաբերում է խալիֆային կամ՝ նրա կողմից նշանակված կառավարչին:

10. **ԱՍԵՆԱԾՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.** արևելյան պատին, դրսից, լուսամուտի գլխին, 6 տող.

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅԵԻԿԱԿՅԱՌԹԵ
 ՅՍՏԻՍԵ ՋՍԲ ՍԱՐԳՍԻՆ ՏԱԻՆ ՍԱՐԳՍԻ ՇԱՐ-
 ԵՆԿԱՆՆ ՈՐԴՈՅՆ ԶԱՂԱԹՍ ԵՒ ԶՊԱՏԱՐԱԳՍ
 ԶԱՅՉԱՆՈՔ ԳԱՆՈՒՄՆԲԻ ԿԱՆՈՒՄՆԲԻ
 ԶԱՅՉԱՆՈՔ ԶԱՅՉԱՆՈՔ ԶԱՅՉԱՆՈՔ

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ ԵՒ ԿԱՄԱԿՅՈՒԹ ԵԱՍ Բ Ե [ԶԱՐ]-
 ՅՍ ՏԻՍԵ ՋՍԲ ՍԱՐԳՍԻՆ ՏԱԻՆ ՍԱՐԳՍԻ ՇԱՐ-
 ԵՆԿԱՆՆ ՈՐԴՈՅՆ: ԶԱՂԱԹՍ ԵՒ ԶՊԱՏԱՐԱԳՍ

ԹԻՒՆ ԼՈՍ: (1152):

- 31 -

Ե: ԲԱՐՉՐ ԱՐԱՐԷՔ ԶՏՐ ԱԾ ՄԵՐ: ՏՐ, ՈՎ...

Զ: ՏԵՍԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ԾԱԳՔ: ՏՐ, ԹԱԳԱՒՈՐԵԱ...

Է: ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱՅ ---: ՑՆԾԱՑԷՔ ԱՈ ԱԾ...

Ը: ՀԱՄԲԱՐՉԱՒ ---: - ՀԱՄԲԱՐՉԷՔ Ի...

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 101:

Ծանոթ. Առաջին երկու տողերը վերին արձանագրության կրկնությունն են: Այս պարագան թույլ է տալիս առանձնացնել սրանք իբրև նույն արձանագրության երկու տարբեր օրինակներ: Ներկագիր գրերի հետքերը հազիվ են նշմարվում, իսկ տեղ-տեղ իսպառ գունաթափված-ջնջված են: Կ. Ղաֆաղարյանը գրում է. «Այս յուրահատուկ արձանագրությունը, որի խոսքերը վերցված են սաղմոսներից, հնում կիրառական նշանակություն է ունեցել», այսինքն խրատանի ու դասագիրք է ծառայել ուսանողների ու հավատացյալների համար:

14. **ԱՄԵՆԱԹՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ.** ներսում, հարավային պատին, 13 տող.

ԺՀՆՐ ՀԻԲՆԱՅԵԼ
ԹԵՈՍ ԵՒ ԲԱՐՉՐ
ԶՏՐԹԻՆԵՂԲԱՔԻ
ԱԿԱՆԱԿՆԱԿԻԳԻՐ
ՆԱՆԵՆԱՄԵՆԱՅՆԵԿ
ԱՄԵԻՏԵՏՄԱՏՎԱՆ
ԻԱՌՆԵՆԱՄԱՐԴՅԱՐ
ՑՊԱՆՈՐՉԱՓԵԿԵՂԵՑԻՔԻ
ՈՒԶԱՍՁԱՄՍ ԽԱՓԱ
ՈՒՐԴՈՒՆԱՅ ՀԵԱԼ
ԳՐԻՈՍ ԿԵՐՉԻՆ ՄԵՂԱՅ
ԱՌԱՔԻԱՅ ԵՒ ԱԶՀԱՐ
ՈՐՄԻ

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ ԵՍ ԴՐԻԳՈՐ ԵՒ ՄԱՏԻ
ԹԵՈՍ ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ՎԱՆԱԿԱՆԱՅՍ ԲԱԻ
ԶՄՈՒԹԻԼԻՆ ԵՂԲԱՐՔՍ ԴԱՍՏԱՏԵՑԱՔ Ի: Ծ: (50)
ԱԿԱՆՍ ՏԱԻՆՍ: ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԻ
Ն ԱՐՆԵՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ Ժ-
ԱՍ ԵՒ ՀԵՏ ՄԱՀԱՆ ԴԱՏԹԵՈՍԻ-
Ի ԱՌՆԵՆ ԺԱՍ: ԱՐԴ ՀԱՐՔ ԿԱՍ ԵԿԵՂԵ-
ՑՊԱՆ ՈՐՉԱՓ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԵՆ:
ՈՒ ԶԱՅՆ ԺԱՍՍ ԽԱՓԱՆԵՆ ՆՁՈՎՍ ԱՌՑԵԼ
ՈՒՐԴՈՒՆ ԱՅ ԴՈՒ ՅԻՇԵԱԼ ԴԱՆՈՒՆ ԳՐԻ-
ԳՈՐԻ ՈՍԿԵՐՉԻՆ ՄԵՂԱՅ ԹՈՂՈՒԹԻՆ ԽՆԴՐԵ-
ՑԷՔԻ

ԱՌԱՋԻ ԱՅ ԵՒ ԱԾ ՀԱՐ... ԴՈՂԻ
ՈՐՄԻ:

Չրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին,
101-102:

Ծանոթ. Արձանագրության տողերի վերջավորությունները ծածկվել են որմնասյու-
նով: Այս պարագան կարող է հավաստի հիմք ծառայել ենթադրելու, որ արևմտակողմի
ավանդատները կառուցվել են հավելման կարգով, որից էլ հետևում է, որ սկզբնական
շինության զմբեթը հենված է եղել ոչ թե արևմտակողմի ավանդատների արևելյան անկ-
յունապատերի, այլ սյուների վրա, որոնք օգտագործվել են ավանդատների կառուցման
ժամանակ:

Արձանագրության աջակողմյան հատվածի վերականգնումը դժվարանում է մասնավորապես այն պատճառով, որ անհայտ են ծածկված մասերի չափերը: Այդ պատճառով էլ Կ. Ղաֆադարյանը վերծանության փորձ է արել միայն առանձին տեղերում:

Առաջին տողի վերջում եղել է արձանագրության հեղինակի անունը, որը երկրորդ տողի սկզբում ավարտվում է ... **ԹԵՈՍ** վերջավորությամբ և կարող է լինել Սատթես: 2-րդ տողի շարունակությունը կապելով երրորդ տողի հետ՝ առաջարկվում է **ԵՒ ՍՍԵՆԱՅՆ ՎԱՆԱԿԱՆԱՅՆ ԲԱԶՄՈՒԹԻՒՆ**: Այս վերականգնումից կարելի է հետևություն անել, որ Սատթեսը (կամ արձանագրության հեղինակը) եղել է Սանահնի վանքի միաբան: Աստթես անունով մեկը հիշատակված է 1231 թ. վանքում գրված «Մեկնութիւն ընթերցուածոց» ձեռագրի հիշատակարանում, որը եղել է հիշյալ ձեռագրի գրիչը, որը «կիսաւրեա» գնալով աշխարհից, գործը շարունակում է **ուսումնակից** Կարապետը (Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, ԺԳ դար, Երևան, 1984, էջ 173-174): Յոթերորդ տողի վերջում հիշված են եկեղեցու սպասավորները: Ելնելով պահպանված մնացորդներից՝ առաջարկվում է **ՀԱՐՔ ԿԱՍ ԵԿԵՂԵՑՊԱՆ**:

Ութերորդ և իններորդ տողում մաղթանքի ու անեծքի բանաձևն է, ուստի պետք է լինի **ՈՐՉԱԾ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԵՆ ՈՒ ԶԱՍ ԺԱՍԱ ԽԱՓԱՆԷ ՆՁՈՎՍ ՍՈՑԷ**: Այս դեպքում արձանագրությունը ժամանակամերձ պիտի համարել ձեռագրին: 9-րդ տողի սկզբին ՈՒ երկինջյունը պետք է կարդալ ՈՎ, թեև Ո-ի առկայության երկստեղն Վ պետք է գրվեր: Իսկ ո՞ր տոնին է Գրիգորին պատարագ տրվել. ըստ հաղորդման **Ի:Ծ:ԱԿԱՆՍ ՏԱԻՆԱ**: Խոսքը վերաբերում է **հինունք** կամ **հիսունք** կոչվող, գատկից մինչև հոգեգալստյան 50-օրյա ուտիքի տոներին հատկացված պատարագածամին: Նման վերականգնումը հավաստի է:

Տասներորդ տողի վերջում Կ. Ղաֆադարյանը վերականգնում է Գրիգորի անունը: Կարծում ենք, եղած տարածությունը պահանջում է ևս մեկ բառ, և առաջարկում ենք **ԶԱՆՈՒՆ ԳՐԻԳՈՐԻ**:

Տասնմեկերորդ տողում **ՍԵՂԱՅ** բառին հաջորդել է **ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷ**, որը և վերականգնում ենք:

15. **ԽԱԶՔԱՐ**. (քիվը), Ամենափրկիչ եկեղեցու ներսում, ճակատին, 2 տող.

ՄԲՆՇԱՆՆԵՐՈՒՆԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆԱՆՍԱՐԳՍԻ
ԼԵՐԱԳՆԱԿԱՆՆԱՅԵՂԱՐԱՆԱՆ ԶՐԱԿԱՆ
ՄԲ ՆՇԱՆՍ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆ]... ՍԱՐԳՍԻՆ]
ԼԵՐ ԱԻԳՆԱԿԱՆ, ՅԱՅԵՂ ԱԻՈՒՐՆ ԱՆՁՐԱԽԱԿԱՆ:
Հրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 102:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆադարյանը հավանական է գտնում, որ առաջին տողում Սարգսի անվան առաջ եղել է ՏՐ և այնուհետև կարծում, որ սա Սագիստրոսի ճեմարանի մոտ 1139 թ. կանգնեցված խաչքարի արձանագրության մեջ հիշատակված Տեր Սարգիսն է: Սակայն երկու խաչքարերի արձանագրություններից երևում է, որ նրանք կանգնեցված են հանգուցյալ Տեր Սարգսի հիշատակին: Այս կապակցությամբ նրանց նույնացնելը համարում ենք անհնար:

ՅԱՅԵՂ ԱԻՈՒՐՆ ԱՆՁՐԱԽԱԿԱՆ արտահայտությունը տարածված է վիմագրերում, ուր խոսքը վերաբերում է անվախճան ահեղ օրերին՝ Աստծո գալստյանն ու ահեղ դատաստանին: Հայտնի է, որտեղից է բերված այս բեկորը և որտեղ է խաչքարը:

16. **ԽԱՉՔԱՐ**, որ այժմ ծառայում է որպես Ամենափրկիչ եկեղեցու ավագ խորանի վեմքար, քիկունքին, 12 տող.

ԷՍՍԱՐԳԻՍ
ԿԱՆԳՆԵՅԻԶ
ԽԱՉՍԻՎԵՐԱ
ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ
ԵՂԵԱՐԻՄՈՒՄ
ԻՌԱՐԱԶԻԿԻՍ
ԱՐԵԱՎՃԱՐԵԱՅ
ԶԿԵՆՑԱՂՍԵԻՐԶ
ՍՈՒԳՄԵԾԵՌՈՂ
ՈՐՔԵՐԿՐՊԱԳԵՔՍ
ՐԲՈՆ ՀԱՆԻՍՅԷ
ԵՍՋԻՔ ԹՆԸԵ

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ,
ԿԱՆԳՆԵՅԻ Զ-
ԽԱՉՍ Ի ՎԵՐԱ
ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ
ԵՂԵԱՐԻ ԻՍՈՍՍ-
ԻԹԱՐԱ, ԶԻ ԿԻՍ-
ԱՐԵԱ ՎՃԱՐԵԱՑ
ԶԿԵՆՑԱՂՍ ԵՐ ԻՆՉ
ՍՈՒԳ ՄԵԾ ԹՈՂ:
ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ Ս-
ՐԲՈՆ ԵՆԱՆԻՍ՝ ՅԻՇ-
ԵՍՋԻՔ Թ[ՎԻՆ] ՈԾԵ (1208):

Չրատ. Դաֆադարյան, Սանահին, 103:

Ծանոթ. Խաչքարը բերվել է այլ տեղից: Արժանագրության մեջ հիշատակված Մխիթարը թաղված է ոչ թե «սեղանի տակ», այլ մի այլ տեղ՝ ինչպես նկատել է հրատարակիչը:

17. **ԽԱՉՔԱՐԻ ԲԵԿՈՐ**, Ամենափրկիչ եկեղեցու մեջ, վերին ծախ անկյունը, 3 տող.

ԻՇԵԻ
ԽԱՉՍ
ԿՈՐԻ

Ի : Շ : Ե : Ի : (1071) [ԹՈՒԻՆ ԿԱՆԳՆԵՑԱՐ ՄԲ
ԽԱՉՍ ՅՈՒՄՈՎ...
...ԳՐԻՂՈՐԻ...:

Ծանոթ. Տառերը շքեղ են և խոշոր: Բեկորը գտնվել է Կողբի տաճարի պեղումներից և մի շարք այլ նյութերի հետ տեղափոխվել Սանահինի վանք երկրորդ աշխարհամարտի նախօրերին:

18. **ԽԱՉՔԱՐԻ ՔԻՎ**, Ամենափրկիչ եկեղեցում, հյուսիսային կողին, 2 տող.

ԹԻ
ՈԷ

ԹԻՒՆ
ՈՒԸ (1179):

Չրատ. «Լրաբեր», 1979, 4, 69:

Ծանոթ. Նախնական տեղն՝ անհայտ:

Hand-drawn sketches of a stone inscription. The left sketch shows a rectangular stone with a cross-shaped hole and text in Ge'ez script. The right sketch shows a similar stone with a cross-shaped hole and text in Ge'ez script.

「𐌲」ဒဏ္ဍာရီစာ:

ԱՐԶԱՆՏՈՐՈՒՆ ԱԿԱ՝ ՍԲ ՆՇԱՆՆԵՐՆԵՐԻՆԿԱՎՈՐՈՒՄ...

– 35 –

ՄԵՐՆՂՈՑ, ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԱՅՍ ՄԵԾ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՎԱՆԻՑ ԿԱԹՈՒՂԻԿԵՆ
ԵՎ ԲՈՒՈՐ ՏԱՆԻՔՆ ՍՐԲԱՏԱԸ ՍԱԼ ՔԱՐՈՎ ԱՆՉԱՄԲ ԱՆՉԻՆ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒԹԵԱՄԼԵ
ԵՒ ԻՍՈՎ ԱՇԽԱՏԱՆՕՔ Ի ՓԱՌՍ ԱՅ: ԱՄԵՆ:

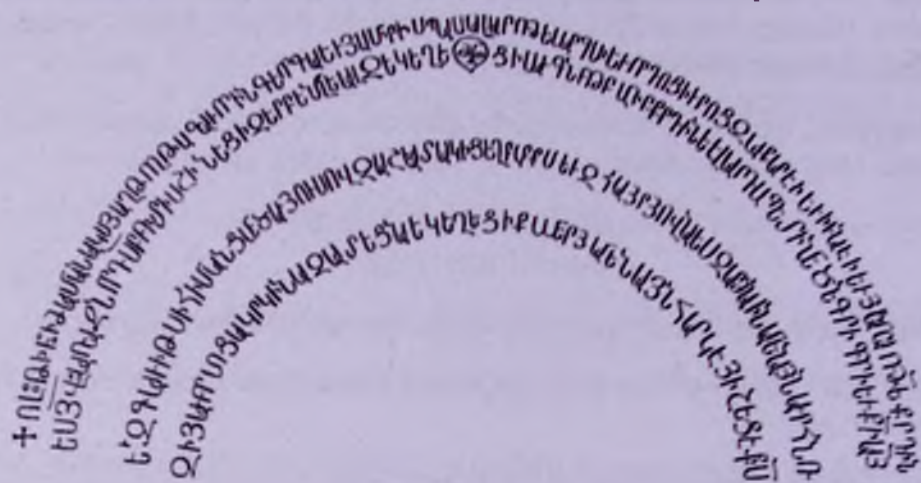
Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 103:

Ծանոթ. Արծառագրության հեղինակը եղել է Արղուրյան ազնվատոհմից (Զաքարյան-
ների շատավիղներից) և, ինչպես ինքն է հավաստում, անձամբ մասնակցել է Ամենա-
փրկիչ եկեղեցու տանիքի սալաքարերի նորոգման աշխատանքներին: Դրանից հետո ևս
հուշարձանը մի քանի անգամ նորոգվել է: Այս Բեթլեի թոռն է վանահայր Բարսեղ արք-
եպիսկոպոս Արղուրյանցը (մահ. 1718):

ԳԱՎԻԹ

(Ամենափրկչի ժամատուն)

23. **ԳԱՎԻԹ.** Ամենափրկիչ եկեղեցու մուտքի կամարներին, 4 տող.

ՈԼ (1181) ԹԻ: Ի ԺԱՄԱՆԱԿՍ ՅԱՂԹՈՂ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ԳԵՈՐԳԱ ԵՒ ՅԱՄԻՐԻՍՊԱՍԱ-
ԼԱՐՈՒԹԵԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՈՐՂՈՑ ԻՐՈՑ ԶԱՔԱՐԵԻ ԵՒ ԻԲԱՆԵԻ ԵՒ ՅԱՄԻՐԱՌԹԵԱՆ

ՔՐԴԻՆ,

ԵՍ՝ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ, ՇԻՆԵՑԻ ԶԵՐԲԵՄՆ ԼԵԱԼ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ

ԱԻԳՆՈՒԹԵԱՄԼԵ ԱՄԻՐ ՔՐԴԻՆ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՄԵԾԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՔԻ ԱՅ,

ԵՒ ԶԳԱԻԹՍ Ի ԴԻՄԱՆՑ՝ ՄԵԾԱՒ ՅՈՒՍՈՎ: ԶԱՇԱՏԱՏԱԿԻՑ ԵՂԲԱՐՔՍ ԵՒ ԶՅԱՅՐ ՅՈՎԱ-

ՆԵՍ ԶԱՐԺԱՆԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱԻՐՅՆՈՒԹԵԱՆ,

ԶԻ ՅԱՒՈՐ ՍՈՑԱ ԿՐԿԻՆ ԱԶԱՏԵՑԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՄԵՐ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՂԱՐԿԷ: ՅԻՇԵՑԻՔ

Ի ՔՍ:

Չրատ. Զեթուկ, 124. Ղրիմեցի, 50-51. Զալալյանց, Ա. 31.
Հարությունյան, 286, ՎՏ. 33-34, Ղաֆաղարյան, Սա-
նահին, 103-105:

Ծանոթ. Հիշյալ Քուրդը Արծրունյաց իշխաններից էր, որոնք հաստատվել էին Մահ-կանաբերդում և Կայենոյ գավառում: Հայտնի էր Ամիր-Քուրդ անունով, քանզի Տփղիսի ամիրապետն էր: Արծանագրության փորագրման ժամանակ Քրդի քաղաքական ազդեցությունը խիստ մեծ էր: Հետագայում նա, ընդհարվելով վրաց թագավորի հետ, առ-ժամանակ հեռանում է Կարին: Քուրդը աչքի է ընկել նաև մշակութային գործիչներին հովանավորելով: Նա հովանավորել է Մխիթար Գոշին: Գանձակեցին Քրդին անվանում է *բարեպաշտ*, որը սիրեց Մխիթարին, ինչպես հորը:

Արծանագրության վկայությունը, թե շինեցի, *գերբեմն լեալ գեկեղեցիս (= ինչ-որ ժա-մանակ եղած, կառուցված)*, վերաբերում է Ամենափրկչի նորոգությանը, որի ընթացքում արվել է նաև սույն արծանագրությունը կրող կամարաշարը: Իսկ այս չքնաղ գավիթը, ի հիմանց, կառուցվել է ՈԼ – 1181 թվին:

Ջալալյանցն ու Հարությունյանը սկզբում ավելացրել են *ի թուին Հայոց*: Առաջինն ամբողջովին բաց է թողել երկրորդ տողի *գերբեմն լեալ գեկեղեցիս աւգնութեամբ ամիր Քրդին եւ վարդապետին մեծին Գրիգորի եւ ՔԻ ԱՅ*, կարևոր հատվածը, երրորդի *եւ զհայր Յովանես զարծանին ամենայն աւրհնութեան* ու վերջին՝ *յիշեցեք ի ՔՍ*, բառերը:

24. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային մուտքի գլխին, դրսից, 6 տող.

ԻԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ՎՐԱՅ ԳԱՒՐԳԷ, ՅԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼՈՒԹԵԱՆ ԶԱՔԱՐԷԻ ԵՒ ԻԲԱՆԷԻ,
Ի ՈԽ (1191) ԹՎՈ, ԵՍ՝ ԹՈՒՐՈՍ, ՀԱՍԱՆ, ՀԱՄԱԶԱՍ[Փ]Պ, ՍԱՐԳԻՍ, ՈՐԴԻՔ ՍՄԲԱՍԱ, ՈՐ-
ԴՈ ՀԱՍ[Ա]Զ[Ա]ՍՊԱՍ ՄԱՐԾ-
ՊԱՆԻ, ՏՎԱՔ ԶՄԱՆԹՇԱ ԿԵՍՆ Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅՍ, Ի ՄԵՐ ՀՈՐՍ ՏԱՅՔՍ՝ Ի ՍԱՆԱՀԻՆՍ՝
ՄԵՐ ՄԵՌԵԼՈՑՆ ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ՄԵՐ ԱՐԵԺԱՏՈՒԹԵԱՆ: ԸՆԿԱԼԱՔ ՀԱՅՐՍ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔ
ԵՒ ԳՐԵՑԱՔ ԶՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԲՐՍ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔ ՆԱՅԱ ԺԱՄՆ, ՄԻՆՉ ՈՒԽՍՍ Ի
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹ[ԵԱ]Ն ԵՒ Զ
ԱՒՈՒՐՍ ՀԱՅՆ Ի ՆԱՅԱ ԱՆՈՒՆ ԶՍԵՂԱՆԻՍ: ՄԻ ՈՔ ԽԱՓԱՆԵՍՑԷ:

Ի ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ՎՐԱՅ ԳԱՒՐԳԷ, ՅԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼՈՒԹԵԱՆ ԶԱՔԱՐԷԻ ԵՒ ԻԲԱՆԷԻ,
ԵՂԲԱՒՐ ԻՐՈՒ,
Ի ՈԽ (1191) ԹՎՈ, ԵՍ՝ ԹՈՒՐՈՍ, ՀԱՍԱՆ, ՀԱՄԱԶԱՍ[Փ]Պ, ՍԱՐԳԻՍ, ՈՐԴԻՔ ՍՄԲԱՍԱ, ՈՐ-
ԴՈ ՀԱՍ[Ա]Զ[Ա]ՍՊԱՍ ՄԱՐԾ-
ՊԱՆԻ, ՏՎԱՔ ԶՄԱՆԹՇԱ ԿԵՍՆ Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅՍ, Ի ՄԵՐ ՀՈՐՍ ՏԱՅՔՍ՝ Ի ՍԱՆԱՀԻՆՍ՝
ՄԵՐ ՄԵՌԵԼՈՑՆ ՀՈԳՈՅՆ ԵՒ ՄԵՐ ԱՐԵԺԱՏՈՒԹԵԱՆ: ԸՆԿԱԼԱՔ ՀԱՅՐՍ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔ
ԵՒ ԳՐԵՑԱՔ ԶՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԲՐՍ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔ ՆԱՅԱ ԺԱՄՆ, ՄԻՆՉ ՈՒԽՍՍ Ի
ՀԱՍՏԱՏՈՒԹ[ԵԱ]Ն ԵՒ Զ
ԱՒՈՒՐՍ ՀԱՅՆ Ի ՆԱՅԱ ԱՆՈՒՆ ԶՍԵՂԱՆԻՍ: ՄԻ ՈՔ ԽԱՓԱՆԵՍՑԷ:

Պրատ. Քեօթուկ, 126, Ջալալյանց, Ա, 18, Դրինեցի, 52-53,
Հարությունյան, 283, ՎՏ, 37, Ղաֆաղարյան, Սա-
նահին, 105-106, Ոսկյան, Գվ, 73:

Ծանոթ. 1. Երկրորդ տողում *ԹՎՈ*-ն ոչ թե *ԹՈՒԻՍ* կամ *ԹՈՒԿԱՆԻՍ* բառերի համառո-տագրությունն է, այլ *թիւ* բառի սեռականը՝ *թուոյ-թվոյ*:

26. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային պատին, դրսից, այժմ սյունասրահի մեջ, նախորդից վեր, 9 տող.

ԺՈՒԻՆ՝ ՈՂԱԵՍԴԻԹ ԻՇԻՆ՝ ՄԴԻՇՈՒԹԻԿԱԼԳԵՑԻՋՈՒՆԱԿ
ԴՈՒՄԻՑԿԵՍԵԻՇԻՆԱԿԱՆԿԱԼԿԱԼԿԱՆՍՇԻՆՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ՈՒՆԵԻՉՍԴԻՆԱԿԱՆԿԱՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ԱԵԻՆԱԵԻՆԱԿԱՆԿԱՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ՉԻՐԳԴԻՄԵՆՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ՉԻՐԳԴԻՄԵՆՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ԵՄԵՐԵՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ
ՄԵՐԵՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐՆԵՐ

ԹՈՒԻՆ՝ ՈՂԱԵՍԴԻԹ (1222), ԵՍ՝ ԴԱԻԹ ԻՇԻՆԱՆ, ՈՐԴԻ ՇՈԹՈԿԱԼԵ, ԳՆԵՑԻ ԶՈՈՆԱԿ,
ԳՈՍՈՒՑ ԿԵՍՆ ԵՒ ՇԻՆԱԿԱՆ ՄԻ Ի ԶԱԼԱԼԱՇԻՆԻ, ՄՇԱԿՆ, ԼՍՆԱԾ-
ՈՒՆ, ԵՒ ԶՄԴԻՏԱԿ ՄԲ ՆՇԱՆ ԵՒԲ:(2) ՇՈՒՐՋԱՌ ԸՆԾԱԵՑԻ ՅԱՍՏՈՒԱՂԾ-
ԱԾԻՆԱ: ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ՏՐ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ
ԶՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻ ՏԱԽՆՆ, ՈՐ ԴԵՏ ԵՂԻԱԿԱՆ՝ ԶՇԱԲԱԹՆ ԵՒ ԶԿԻՐԱԿԵՆ ԶԵԿԵՂԵ-
ՑԻՔՍ ԶՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ ԻՆՁ՝ ԴԱԻԹ ԵՒ ԿԱՐԵԿԱ, ԵՒ ԶԿԻՐԱԿ-
Է ԱԻՐՆ՝ ՍԱՐԳՍԻ ԵՒ ՇԵՐԲԱՐՔԻՆ: ԱՐԴ, ՈՐ ԶՄԵՐ ԸՆԾԱՅՍ ԶԱՆԵ Յ-
ԱՅՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ՝ ՅՈՒՂԱԻ ԵՒ ԿԱԵՆԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԼԻՑԻ ԵՒ
ՍԵՐ ՍԵՂԱՅՍ ՏԵՐ Է ԱՌԱՋԻ ՔԻ: ԱՄԵՆ:

Չրատ. Բեօթուկ, 129, Ջալալյանց, Ա, 19, Ղրիմեցի, 58, ՎՏ,
65, Դովսեփյան, Նիթեր, Ա, 32, Ղաֆաղարյան, Սա-
նահին, 107, 108:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանը խնամքով շտկել է նախորդ հրատարակիչների սպր-
դույմները: Արձանագրության առաջին երկու տողերը ...*ես՝ Ղաւիթ իշխան, որդի Շոթոռ-
կաէ գնեցի գրողնակ, Գոմուց կեսն եւ շինական մի ի Դալալաշինի, մշակն, լմնածուխ:*
Ս.Ավագյանն առաջարկում է հետևյալ շարակցությամբ. *ես՝ Ղաւիթ իշխան, որդի Շոթոռկա
է գնեցի գրողնակգոմուց կեսն եւ շինական մի ի Դալալաշինի մշակն, լմնածուխ* (= լմն-
ծուխ)... և, այս էական փոփոխություններով հանդերձ վերջին՝ «անհասկանալի
առարկայի անուն» (Կ. Ղ.) բառը՝ *լմնածուխը* մեկնում է *ամբողջ ծուխ, ողջ տունը,
գերդաստանը* նշանակությամբ (Ս. Ավագյան, ՎԱԲ, 250-253, ՎՊ, 134-135):

27. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային պատին, դրսից, նախորդից անմիջապես վերև, 8 տող.

ԻԹՈՒԻՍ ԶԷԵՍԳՈՆԱՄԼԻՔՍ
ԹՈՒՆԱԶԱՄԱՄԱՄԱՆՑ
ՅԱՄԱԾԱԾԵՍԵՐՈՒԱՐԻՖԱՆՍ
ՀԱՅՐԱԿԻՐԱՍԱԼԱԿԱՆՄԻՐՈՒ
ԻՖԱՄԼԱՆՔՍԻՈՍԱՅԱՔԻՆԱՐ
ԽՐԱՐՆԵՂԱՄԱԿԵՅԵՐՄԱ
ՀՈՒԱՆԱՐԱԲԻԾԲԵՔԱՌԱՍ
ՈՒՔ ԿԱՄԱՐԻՉՔՆԱԿԱՅՅՈՅ

Ի ԹՈՒԻՍ ԶԷ (1258), ԵՍ՝ ԳՈՂԱՐՍԼԻՔՍ,
ԹՈՈՆ ԶԱՄԱՋԱՄՊԱՆՑ, ՄԻԱԲԱՆԵ -
ՑԱՍՏՈՒԱՂ ԾԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ ԱՐԴԻՆՍ: ԵՍ՝
ՀԱՅՐԱ ԿԻՐԱԿՈՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒ-
ԽՏԻՍ, ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ԽՈՍՏԱՑԱՔ [Ի ՏԱՐ]
Ի ՏԱՐԻՆ Ե (5) ՊԱՏԱՐԱԳ: ԵՒ ՅԵՏ ՄԱ-

ՀՈՒՄԱՆ Ը (8) ԱՄԻ ԱՄԲԻԾՔ ԵՒ ՔԱՌԱՍ-
ՈՒՆԵՔ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՄԻՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Չրատ. Չալալյանց, Ա, 19-20, Ղրիմեցի, 81, 43, 101, Ղա-
Ֆաղարյան, Սանահին, 109:

Ծանոթ. Ինչպես հավաստում է մեծ գավթում եղած Գոհարմելիքի տապանագիրը (արժ. 95), նա եղել է ճգնավոր: Անձնանունը Չալալյանցը կարդացել է Գոհար Բեգս, իսկ վեցերորդ տողի *ե պատարագը՝ ե օր:* 6-7-րդ տողերի *եւ յնտ մահուան ը աւր ամբիժք եւ քառասունք* արտահայտությամբ միաբանությունը պարտավորվում է կատարել ճգնավոր Գոհարմելիքի ութօրյա հոգեհանգիստն (*=ամբիժք*) ու քառասունքը:

28. **ԳԱՎԻԹ.** Խյուսիսային պատին, դրսից, այժմ սյունասրահի մեջ, 7 տող.

ԽԻՐ	Ի ԹՈՒՒՆ]
ՈՎՋԻ	ՈՎ ՏՐ
ՍՆ ԵՐ	ՍՆ [ԶԲԿ]ԵՐ[Ն]
ԱՐԱՑՆԷ	ԱՐԱՑՆ Գ
ԵՆ ԱՅՍՈՒՆ	ՆԵԱՑՍ ԳՆԵ[ՑԻ]
ԵՂԻԱԿԱՆ, ՈՐ ԱՍ	ԵՂԻԱԿԱՆ, ՈՐ ԱՍ[Խ]
ԱՓԱԵ	ԱՓԱՆԵ

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 110:

Ծանոթ. Արձանագրության աջակողմյան մասը մնացել է սյունասրահի որմնասյան տակ: Կատարվող մասնակի վերականգնումները՝ երրորդ տողում *գԲկեր (=Բակեր)* տեղանունը և հինգերորդի *գնեցի* բառը հուշում են, որ արձանագրությունը նվիրատվական է, հող են գնել և նվիրել վանքին: Անեծքի բանաձևը ևս կարելի է լրացնել *մեր մեղացն տեր է կամ դատի ի տեառնե*, բայց դրանով ոչինչ չի փոխվում:

29. **ԳԱՎԻԹ.** Նախորդի մոտ, երկու որմնասյուների վրա, 5 տող.

///ՈՒԵՅ ԲԶՄԳՐԻԳՈՒ	... Ե...
///ԱՅԱՌՆԵՄԻՆԶԻԳԱՆՈՒ	...ՈՐ ԵՅՔ ԶՄԲ ԳՐԻԳՈՐ
///ԱԶԵՅԱՅԵԻՅԱՄԵԱՅՆ	...ԱՑ ԱՌՆԵՆ ՄԻՆԶ Ի ԳԱՆՈՒՍՏՆ]....
///ԵՍՄԻԱԲԱՆԵՄԵՂԲԱՐՑ	[ՆԶՈՒԱԾ Ե ՅԱՅ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ[ՍՐԲՈՑՆ]....
	... ԵՍ ՄԻԱԲԱՆ ԵՍ ԵՂԲԱՐՑՍ

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 110:

Ծանոթ. Տողերի սկիզբն ու վերջավորությունը մնացել է սյունասրահի որմնասյուների տակ: Կ. Ղաֆաղարյանի կարծիքով գրված է 1211 թ. առաջ:

30. **ԳԱՎԻԹ** նախորդի տակ, 3 տող.

ԻՒՆԵԹՎԻՆ
ՄԱԷՏԱՐԴԱՆ
ՎԱԾ Ե ԶԱՅ...

Ի ՈՒՆԵ ԹՎԻՆ (1198)
Մ ԱԷՏԱՐԴԱՆ ՆՁՈՂ-
ՎԱԾ Ե ԶԱՅ...

Չրատ. Ղաֆաղարյան. Սանահին. 110:

Ծանոթ. Շարունակությունը մնացել է սյունասրահի որմնասյան տակ: Ավետարանը երևի կաշեկազմ կամ ոսկեկազմ է եղել, թանկագին, որը գողացողին սպառնում են աստ-ծու նզովքով:

31. **ԳԱՎԻԹ** արևելյան պատի հարավային որմնասյան վրա, 16 տող.

ՈՒՆՁ ԹՎ
ԵՍԳՐԻԳՈՐՎԱՐԴԵՍՈՐԴԻ
ՏՈՒՄԱԷՏՈՒՅԱԾԱԾԻՆՍԸ. Գ
ԻՐԳ Բ. ՎԵՐԱՑՄԱՆ ԽԱՉՄԱՍ
ԱՄԲ ԲՎԱՌԱՅԼԱՍՈՍԿԵԳԻՐ
ՀԱՐՑՆԱՏԵՏՐԻՆՁ ԺԱՄՈՒԵԻ
ԱՅԼԱՐԴԻՆԲ: ՊԱՐՏԻՆ ԻՆՁ
ԵՂԲԱՅՐԱԺԱՄԳԲԱՌ
ԱՍՈՒՆԲ: ԵԻ Ձ ՄԲԳՐ Ի
ԳՈՐՈՄԱԲՆ ՈՐ ՅԱՂՈՒ
ՀԱՅՆԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ
ՔՍՄԻՆՁԻԿԱՄԱՐԱԾԱՇԽ
ԱՐԿԻ ՈՐԽԱՓԱՆԵՀԱՅ Ր
ԿԱՄԵԿԵՂԵՅ ՊԱՆՆ Ձ
ՈՎԱԾ Ե ԶԱՅԱՄԵՆ
ԲՇՐՋԱՌԱՅԼ ՏՎԻ

ՈՒՆՁ (1197) ԹՎԻՆ
ԵԱ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏՍ, ՈՐԴԻ
ՏՈՒՄԱ, ԵՏՈՒ ՅԱՄՍՈՒԱՅԱԾԻՆՍ Ը (8) Գ-
ԻՐԳ Բ(2), ՎԵՐԱՑՄԱՆ ԽԱՉ ՄԱՍ-
ԱՄԲ, Բ(2) ՎԱՌ ԱՏԼԱՍ, ՈՍԿԵԳԻՐ
ՀԱՐՑՆԱՏԵՏՐ, ԻՆՁ ԺԱՄՈՒՅ] ԵԻ
ԱՅԼ ԱՐԴԻԻՆԲ: ՊԱՐՏԻՆ ԻՆՁ
ԵՂԲԱՅՐԱԺԱՄ Գ (3) ԶԱՌ-
ԱՍՈՒՆԲ, ԵԻ ՁՄԲ ԳՐԻ-
ԳՈՐՈ ՏԱԲՆ, ՈՐ ՅԱՂՈՒ-
ՀԱՅՆ ԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՅԻ-
ՔՍ ՄԻՆՁ Ի ԿԱՍԱՐԱԾ ԱՇԽ-
ԱՐԿԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ, ՀԱՅՐ
ԿԱՍ ԵԿԵՂԵՅՊԱՆ, ՆՁ-
ՈՎԱԾ Ե ԶԱՅ: ԱՄԵՆ:
Բ(2) ՇԼՈՒՐԶԱՌ ԱՅԼ ՏՎԻ:

Չրատ. Ջալալյան, Ա, 16-17, Ղրիմեցի. 53, ՎՏ. 39, Ղա-
ֆաղարյան, Սանահին, 111:

Ծանոթ. Ականավոր վարդապետի նվիրատվությունները առատ ու թանկագին են: Հստակեցման կարիք ունեն **Ը գիրգ, վերացման խաչ մասամբ, ոսկեգիր հարցնատետր, ինձ ժամո** անվանումները: Ջալալյանցն ու Ղաֆաղարյանը առաջինը կարդացել են 8 գիրք՝ **գիրգը** նկատելով շեղում: **Վերացման խաչ մասամբ** նշանակում է, որ տվյալ խաչերի վրա պատկերված են եղել Համբարձման կամ խաչելության տեսարանները, որոնց մեջ եղել է Քրիստոսի խաչափայտից (կամ մի այլ սրբությունից) նշխար, մասունք: **Ոսկեգիր հարցնատետրը** Կ. Ղաֆաղարյանի կարծիքով, դպրոցական (ուսումնական) ձեռնարկ է, գուցե՝ Շարակնոց: **Ինձ ժամո**-ն Ջալալյանցն ու Ղաֆաղարյանը դարձրել են **ինձ ժամոց**՝ այն ես դիտելով իբրև նվեր: Գուցե թե իմաստն ավելի պարզ կլինի **ինչ ժամոցի** դեպքում:

Հին հրատարակիչները բաց են թողել թիվը, որը լրացրել է Կ. Ղաֆաղարյանը:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանի կարծիքով արձանագրությունը «շինարարական է և նվիրատվական». վերագրում է ժԲ դարին: Այս դեպքում խոսքը վերաբերում է *առու* (ջրանցք) բերելուն:

36. **ԳԱՎԻԹ.** միջին մասում, խիստ եղծված, 3 տող:

ԵՍԱՆԴԱՏԻՈՒՅԵԱ ԻԻԱՆ	ԵՍ ՄԱՆԴԱՏՈՐԻՈՒՅԵԱ ԻԻԱՆ
ԷՏԵ	Է, ՏԵ 3
	...ն...

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 113:

37. **ԳԱՎԻԹ.** միջին մասում, նախորդի մոտ, 2 տող.

ՀԱՅՐՅՈՏԱՆԵՍ	ՀԱՅՐ ՅՈՐԱՆԵՍ:
ՁՈՃԼ	ԹՎԻՆ՝ ՈՃԼ (1681):

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 113:

38. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսային պատին, ներսից, 3 տող (ժԳ դար).

ՉԼԻԱ ՄԱԻՐՆ ՍՐ-	ՉԼԻԱ ՄԱԻՐՆ ՍՐ-
ԲՈՅՍ ՅԻՇԵՑԵԹ Ի	ԲՈՅՍ ՅԻՇԵՑԵԹ Ի
ՄԲ ՊԱՏԱՐԱԳՆ:	ՄԲ ՊԱՏԱՐԱԳՆ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 113:

Ծանոթ. *զԼիա* թերևս պետք է կարդալ *Ջալիա*:

39. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսարևելյան սյան վրա, 14 տող.

ԻԵՍԱՐԻԱԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ	ԵԱ ՄԱՐԻԱՍ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ,
ԴՈՒՍՏՐ ԱՐՔԱԻՆ ԿԻՐԻԿԻ	ԴՈՒՍՏՐ ԱՐՔԱԻՆ ԿԻՐԻԿԻ,
ԼԵԾԱՅԱՐԱԿ ԿԱՆԳՆԵՑԻ	ՄԵԾԱԻ ՅՈՒՍՈՎ ԿԱՆԳՆԵՑԻ
ԶՍԻՆԱՍ ԶԱՅՍ ԵՒ ԵՏՈՒ	ԶՍԻՆԱ ՋԱՅՍ ԵՒ ԵՏՈՒ
ՕԻՄՏԱՅՐԵՆԻՄԻՆԸՆԱՄԵԾ	ԶԻՍ ՀԱՅՐԵՆԻ ՄԲ ՆՇԱՆՍ ՄԵԾ-
ԱԾԱԽ ՊԱՅԱՐԱՆՈՎ Ի ՄԲ ԱՍՏՈՒԱՂ Ծ	ԱԾԱԽ ՊԱՅԱՐԱՆՈՎ Ի ՄԲ ԱՍՏՈՒԱՂ Ծ
ԻՆԱ, ՍԿԵԱՆ ԱՐԾԱԹԻ, ԵՒ ՏԱԽԱՑ-	ԻՆԱ, ՍԿԵԱՆ ԱՐԾԱԹԻ, ԵՒ ՏԱԽԱՑ-
ՈՒՑԱԿ: ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՆ :Գ: ԶԱՌԱՍ-	ՈՒՑԱԿ: ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՆ :Գ: ԶԱՌԱՍ-
ՈՒՆԱ ԵՐԱՅՐԱԺԱՄ, ԵՒ ԶԿՆԻ ՎԱՆԾ-	ՈՒՆԱ ԵՐԱՅՐԱԺԱՄ, ԵՒ ԶԿՆԻ ՎԱՆԾ-
ԱՆԻ ԻՍՈՅ: ԶՆԱԲԱԿԱՏԻՍՆ ԱԻՐՆ	ԱՆԻ ԻՍՈՅ: ԶՆԱԲԱԿԱՏԻՍՆ ԱԻՐՆ
ԵՒ ԶԱՐԴԵԲԱՐՆ ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԱԳ-	ԵՒ ԶԱՐԴԵԲԱՐՆ ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԱԳ-
ԵԼ ԶՔՍ ՄԻՆՉ Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽ-	ԵԼ ԶՔՍ ՄԻՆՉ Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽ-
ԱՐՅԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ ՆՁՈՎԱԾ Է ՅԱՅ	ԱՐՅԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ ՆՁՈՎԱԾ Է ՅԱՅ
ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ: ԱՄԵՆ:	ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ: ԱՄԵՆ:

Չրատ. Բեթուկ, 123, Ջալալյանց, Ա, 17, Ղրիմեցի, 51, Հարությունյան, 285, Սովսեսյան, 66, ՎՏ, 40, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 113-114:

Ծանոթ. Իրավացիորեն Կ. Ղաֆաղարյանը արձանագրությունը թվագրում է 1181թ-ով, զավթի շինարարության ժամանակով:

Սարիամը Կյուրիկե Գ թագավորի դուստրն է: Ձալայանցը (և նրանից արտագրող-ները) 7-րդ տողի *սկեան արծաթի* կարդացել է *սկին* (=սկիհ) *արծաթի (կարծում ենք՝ իմաստը ծիչտ են հասկացել-խմբ.)*, *տաւնացուցակը՝ տաւնացոյց*, 9-ի *եղրայրաժամը՝ եղրայրք ու ժամ*, 12-ում բաց է թողել *զԶՍ* բառը, իսկ 13-ի *նզոված է՝* կարդացել է *դատի*:

40. **ԳԱՎԻԹ.** հարավարևելյան սյան վրա, 4 տող.

† ԵՍԲԱՐԻՆԱՆՈՅՆԱՔԱԻ
ԴԱՍԴԲՈՅՆԱՔԱՄՈՒ
ԿԱԳԵՅԻԶՍԻՆԱԶԱՍ
ԵՒԶԻՍՅԻՇԵՅԷՔԻՔՍ

ԵՍ ԲԱՐԻՆԱ, ՆՈՅՆ ԱՐԲԱԻ
ԴՈՒՍՏՐ, ՔՈՅՐ ՄԱՐԻԱՄՈՒ,
ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶՍԻՆԱ ԶԱՅԱ:
ԵՒ ԶԻՍ ՅԻՇԵՅԷ Ի ՔՍ:

Չրատ. Բեօթուկ, 123, Ջալայանց, Ա, 18, Ղրիմեցի, 51, Հա-
րությունյան, 285, ՎՏ, 41, Սովսեսյան, 66, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 114:

Ծանոթ. Որպես շինարարական արձանագրություն՝ Կ. Ղաֆաղարյանը այս և հաջորդ երկու վկայագրերը թվագրում է 1181-ով: *Նույն արքայի* ասելով՝ վկայում է նախորդ արձանագրության մեջ հիշատակված *Կիրիկեին*՝ իր և քրոջ Սարիամի հայր Կյուրիկե Գ:

41. **ԳԱՎԻԹ.** հյուսիսարևմտյան սյան վրա, 4 տող (1181թ.).

† ԵՍԸՐՈՍԲԱԳԱՆԱՆԱՔԱ
ԴՈՍԴԲՈՅՆԱՔԱԿԱԳ
ԵՅԻԶԱԻՆԱԼՆԵԼՆԱՍԷՆ
ԼՈՒՍՈՒԿԵՆԱՍՅԱԻԽԵՆՆԻՅ

ԵՍ ԸՐՈՒՍՈՒԳԱՆ, ՆՍԻՆ ԱՐԲԱԻ
ԴՈՒՍՏՐ, ՔՈՅՐ ՄԱՐԻԱՄԱ, ԿԱՆԳ-
ՆԵՑԻ ԶՍԻՆԱ ԼԻՆԵԼ ԻՆՉ ՍԻՆ
ԼՈՒՍՈՒ Ի ԿԵԱՆԱ ՅԱԻՏԵՆԻՑ:

Չրատ. Բեօթուկ, 123, Ջալայանց, Ա, 18, Ղրիմեցի, 51, Հա-
րությունյան, 285, ՎՏ, 41, Սովսեսյան, 66, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 115:

Ծանոթ. Խոհափիլիսոփայական նման մտորումներ՝ «*լինել ինձ սիւն լուսո ի կեանս յաւիտենից»* հաճախ է հանդիպում վիմագրերում:

42. **ԳԱՎԻԹ.** հարավարևմտյան սյան վրա, 4 տողը (1181 թ.).

† ԵՍՈՒՌԻԳԱՆԱՐԱՔՈՐ
ԲԱՐՄԱՅՐԲԱԳԱՆ
ԵԱՅԻԶԱԻՆԱԿԱԳԵՅ
ԱՔԱՅԱՅԻՇԵՅԷՔԻՔՍ

ԵՍ ՌՈՒՍՈՒԳԱՆ, ՀԱՒՐԱՔՈՐ
ԹԱՍԱՐԻ, ՄԱՅՐ ԹԱԳՈՒՀ–
ԵԱՅԴ, ՋՍԻԽՆԱ ԿԱՆԳՆԵՑ–
ԱԶ: ՋՍԵՁ ՅԻՇԵՑԵԶ Ի ԶՍ:

Հրատ. Քեթուկ, 123, Ջալալյանց, Ա, 18, Ղրիմեցի, 52, ՎՏ,
41, Հարությունյան, 285, Ղաֆաղարյան, Սանահին,
115:

43. **ԳԱԿԻԹ** հյուսիսարևելյան որմնասյան կամարի վրա՝ Ամենափրկիչ եկեղեցու
մուտքից հյուսիս, 6 տող.

ԱՃԱՃԱՆ ԻՆԱԿԵՏԵՑ
ՏԻՆՆԱՄԵՆԱՅՆԵ
ԿԵՂԵՑԻՔՍԱՄԱՐՆ
ԷՀԻՆՈՂԻԳԱԹԻՍԱ
ԽԱՓԱՆԵԻՌԻԱՓԱ
ԷԴԱՏԻԻՏԷԱՅԵ

ԱՄՍՈՒԱԾԱԾՆԻՆ ԱԲԵՏԵԱՅ
ՏԱԽՆ ԱՄԵՆԱՅՆ Ե–
ԿԵՂԵՑԻՔՍ ԺԱՄՀԱԻՐՆ
Է, ՇԻՆՈՂԻ ԳԱԹԻՍ, ԱՆ–
ԽԱՓԱՆ: ԵՒ ՈՐ ԽԱՓԱՆ–
Է ԴԱՏԻ Ի ՏԷ ԱՅ: ԱՄԵՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 17, Կ. Ղաֆաղարյան, Սանահին,
116, Բարխուդարյան, ՍՃԲՎ, 41-42 (քաղել է Ղա-
ֆաղարյանից):

Ծանոթ. Ջալալյանցը առաջին երեք տողերը կարդացել է «Աստուածածնի աւետեաց
տօնի ամեն եկեղեցիքս ժամ առնեն շինողի»: Այն շտկել է Կ. Ղաֆաղարյանը, հատ-
կապես հստակելով՝ ժամհայրը (ոչ թե ժամ առնեն) «այս սքանչելի ժամատունը շինող
գլխավոր վարպետի անձնանունն է»: Ս. Բարխուդարյանը իրավացիորեն ժամհարին
համարում է այս հիասքանչ գավթի շինարար ճարտարապետը:

44. **ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱՀ** գավթի մուտքի արևմտյան կողքին. 6 տող.

ԻԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՈԿԶ

ԵՍԳ ՐԻԳ ՌԱԿԴԴԱԿԵՏ ՌԴԻ ԱԿԱՄԱՅԱՌԱԿՆՈՐԻՄԻՍԵՆՈՒ-
ՅԱԾԱԾԻՆԱԽԱՂԱԿԵԾ: ԹԳԳԻՐԷ: ԳՐԵՑԱԽԱՄԲՈՅՆ ԲԱՄԻՆՆԱԽԱԿԵ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍԱՄԵՆՉԻԿԱՄԱՄԱԾԱՇԻԱՅԻ ՌՔ ՅԱՅԱԿ ԿԱԿԵԲԿԱՅՏԻ
ԵՆՋԻՆԴԻՐՍԻՄԱԿՆԻՆՅԱՅԻՍԿԱԵՈՐԲԻԱՓԱՆԵԼՀԱՆԱՅՆՋՈԿԱ
ԱՌՑԵՅԱՅ ԵԻՅԱԿԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ: ԵՄՈՒԵԻԱՅԼԱԿԴԻՆԻՔ

Ի ԹՈՒԻՆ ՀԱՅՈՑ ՈԿԶ (1217).

ԵՍ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱԿԵՏ, ՈՐԴԻ ԱԲԱՍԱՅ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻԱ, ԵՏՈՒ
ՅԱՄՍՈՒԱԾԱԾԻՆԱ ԽԱՉ ՄԻ ՄԵԾ, ԺԳ (13) ԳԻՐԷ: ԳՐԵՑԱԽ ԻՆՉ ՍՐԲՈՅՆ ԲԱՐՍԴԻ
ՏԱԽՆ ԱՄԵՆ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՍԻՆՉ Ի ԿԱՍԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ: ՈՐՔ ՅԱԺԱՐ ԿԱՍԱԽԷ ԿԱՍԱՐ–

ԵՆ ԶԽՆԴԻՐՍ ԻՄ ԱՐԴՆԻՆ ՅԱՅ, ԻՍԿ ԹԵ ՈՐ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱՅ՝ ՆՁՈՎՍ
ԱՈՑԻ ՅԱՅ ԵՒ ՅԱՍԵՆԱՅՆ ՍՐԲՈՑ: ԵՏՈՒ ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻԼՆԵՐ:

Պատ. Քեօբուկ, 126, Զալալյանց, Ա, 20, Դրինեցի, 57, ՎՏ,
60, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 116:

Ծանոթ. Երրորդ տողում՝ «*Գրեցաւ ինձ, ըստ Կ. Ղաֆաղարյանի, պետք է հասկանալ ինձ հատկացվեց, ինձ վրա գրվեց*»: Զալալյանցը և նրանից արտագրողները ԺԳ (13) կարդացել են ԾԳ (53), *Որդի Արասայ՝ որդի Ամրատայ* և այլն: Արաս իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետը Գրիգոր Տուտեփորոս հաջորդն է, ժամանակի նշանավոր գիտնականներից ու հոգևոր գործիչներից: Նա Սանահինի սուրբ ուխտի արձակիցն ու առաջնորդն է եղել 1215-1234 թթ. (ընդմիջումներով): 1219 թ. դարձել է Վահանավանքի վանահայրը: 1229 թ. վերստին ստանձնել է Սանահինի վանքի առաջնորդությունը: 1237 թ. միաբանել է Մակարավանքին և նվիրել *պատուական գրեանք եւ խաչ մասամբ* («Դիվան», VI, էջ 188, 323): Սահացել է 1237-1240 թթ. ընթացքում: Ա. Շահինյանը Աջորի գյուղի Դարբ գյուղատեղիի 1233 թ. խաչքարի արձանագրության անբավարար քննությունից հանգել է այն սխալ հետևությանը, թե այդ քվին նա ողջ էր (Շահինյան, ՀՄԿՀ, էջ 62), մինչդեռ խոսքը վերաբերում է սույն Գրիգոր Աբասադորդուն:

45. **ԵՈԱՆԱԿ ՍՐԱԴ.** Ներսում, նախորդի տակին, 9 տող.

ԻԿԱՍԲԵՐԸԻՆԱՅԵՍՏՐՅՈՒՍԾԱՌԱԾԱՌԱ
ԻՅՆԱՅԱՌԱՋՆՄԻՍԲՈՒԽԻՆՀԱԼԲԱՅԱԸՍՏՆԱ
ՆԵՑԻՍՈՑՄԵԾՅՈՒՍՈՎԱԽԱԲԱՅԱՄԲԱԾԱԾԱԾԱ
ՈՒԿԱԶԸԼՄԵԾԱՊԱՅԱԽԱԿԱԳՄԲՆԺԱԵՆԵՏՈՒ
ԸՈՑԿԵԾԿԻՊԱՅԱՍՈՒԹԵՄԵԴԱԲՍՍԱՀԱԵՑԻՆ
ԻՆԶՁՈՒՆՍՆՅՈՎԱՆՈՒԼԱՄԸԻՆԵ ՁՅԵՆՅՆ Յ
ԻՄԱՌԻՆՊԱՄԱԳԵԼՁԲՈՂԱՓԵՆԴԱԵՍՀԱ
ՈՎԱԶԵԻԵՄԱՐՍԱՄԼԵՑԵՄԵԾԻՑԻՆԶԿԱՄԸԻ
ԶԲՆԱԻԿՆՅԱՅԵԽԱԳԱՂԱԲՆԵԼԵ ԹԻ ԶԻ

Ի ԿԱՍՍ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԵՍ ՏՐՅՈՂԱՆ ԷՍ, ԾԱՌԱ ԾԱՌԱ-
ԻՅՆ ԱՅ, ՍՈԱԶՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՆՏԻՆ ՀԱԴԲԱՍԱ, ԸՍՏ ՆԱԽ-
ՆԵԱՅ ԻՍՈՑ, ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՍ, ԷՏ-
ՈՒ ԿԱԶՄԵԼ ՄԵԾԱԾԱԽ ՊԱՀԱՐԱՆՆ ԱԻԱԳ ՄԲ ՆՇԱՆԻՆ ԵՒ ԷՏՈՒ
Ը ՈՑ ԿԵԾԿԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ, ՄԲ ԵԴԲԱՐՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ
ԻՆԶ ՁՏՈՒՆՍՆ ՅՈՎԱՆՈՒ ՆԱԽԱՍԱՐԴԻՆ ԵՒ ՁՅԻՆԱՆՑՆ Յ-
ԻՍ ԱՆՈՒՆ ՊԱՍԱՐԱԳԵԼ ՁԲՍ: ՈՐԶԱԾ ԿԵՆՂԱՆԻ ԵՍ ՀԱԻ-
ՐՆ ԿԱԶԵԻ ԵՒ ՄԱԻՐ ՍԱՄՆԱԻՆ, ԵՒ ՅԵՏ ԵԼԻՑ ԻՍՈՑ ԻՆԶ: ԿԱՍԱՐԻ-
ԶԲՆ ԱՐԴՆԻՆ ՅԱՅ ԵՒ ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ՂԱՏԻՆ Ի ՏԷ: ԹՎԻՆ ԶԻ (1271):

Պատ. Քեօբուկ, 129, Զալալյանց, Ա, 20, Դրինեցի, 46, ՎՏ,
113, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 118:

Ծանոթ. Ը-ոց վեցկի պատրաստությունը Կ. Ղաֆաղարյանը բացատրում է այսպես. «Հաղբատի վանահայրը, բացի խաչի մեծածախ պահարանից, Սանահնի վանքին է նվիրել նաև մի ութնոց վեծկի (ճիշտ ձևը՝ վեցկի), պատրաստի վիճակում»:

Վեցկին հին, ծանր արորն է, վեց կամ ավելի եզներով էին գործարկում: Ութնոց վեցկին ամենածանր՝ ութ եզներով գործի դրվող արորն է, որն ամբողջովին փայտից էր շինվում, բացի խոփից, որ երկաթից էր լինում:

46. **ԳԱՎԻԹ.** գմբեթի հիմքի քիվի արևելյան կողմի վրա, 2 տող.

ԶԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏՍ, ՈՐԴԻ
ՏՈՒՏ ՆԱՅ, ՅԻՇԵՍՏԻՔ Ի ՔՍ ՅՍ:

ԶԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐՂԱՊԵՏՍ, ՈՐԴԻ
ՏՈՒՏ ՆԱՅ, ՅԻՇԵՍՏԻՔ Ի ՔՍ ՅՍ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 118:

47. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.** 3 տող.

ԹՈՒՃԼ
ԱՅՍԷՃԱՆՍԱԳԹԵՊԵՊԱՆ
ՊՈՆԵՆՏՈՐՈՂՆԵՆԱՍԱՆՍ

ԹՎԻՆ ՈՃԼ (1681):
ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ԵՊԻՍԿՈՒՄ
ՊՈՍԻՆ ԵՒ ՆՈՐՈԳՈՂ ՄԵՆԱՍՏԱՆԻՍ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 119:

Ծանոթ. Այս Սարգիս արքեպիսկոպոսը Արղության տոհմից է (Ջաքարյաններից): Վանքի առաջնորդն է եղել երկար տարիներ, նվազագույնը՝ 1647-1681թթ.: Նրա մասին հիշատակություններ կան ծեռագրաց հիշատակարաններում (տես Հայերեն ծեռագրերի ժե դարի հիշատակարաններ, Կ. Գ, կազմող Վազգեն Հակոբյան, Եր., 1984, էջ 85, 217, 388):

48. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.** գավթի մեջ, հարավարևմտյան պան մոտ, 6 տող.

ՊՐ	ՈՆ	ՊԼԱՂՈՆ
ՎԱ	ՍԿ	ՎԱՍԼԱՂ
Թ	Ռ	ԹԻՒՆ Ո (1551)
		ՍԱՐ
ՍԱՐ		ԿՕ
ԿՕ		ԱՔ:
ԱՔ		

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 119, Ավագյան, ՎԱԲ.
287-289:

Ծանոթ. Տապանաքարի վերնամասում փորագրված ՊԱՐՈՆ բառը Կ. Ղաֆաղարյանը չի նկատել, իսկ ՍԱՐ ԿՕ ԱՔ-ի վերաբերյալ գրում է. «Թվում է պատահական գրեր են և որևէ իմաստ չունեն»:

տապանաքարի պատկերագրությունը՝ գրում է, որ «գոտուց կախված է մի բանալի, որ հալանաքար պաշտոնն է մատնանշում»: Ս. Ավագյանը գտնում է, որ այն ոչ թե բանալի, այլ *երաժշտական գործիք է, քամանչա հիշեցնող մի նվագարան, որը վկայում է իշխանագն պատանու... երաժշտական հակումների մասին*: Հրատարակիչները չեն նկատել թվառառ Ռ-ն (1000):

49. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. գավթի մեջ, 3 տող.

ԱՅՍԷՀԱՆԳ	ԱՅՍ Է ՀԱՆԳ-
ԻՍԴԻՄԻ	ԻՍՏ ՂՈՒՐՄԻ-
ԻՇԻՆ	ԻԽԸԻՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 119:

50. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. գավթի մեջ, 3 տող.

ԱՅՍՅՈՒՍՈՎՀԱՆԳ	ԱՅՍ ՅՈՒՍՈՎ ՀԱՆԳ-
ԻՍԴԻՄԻ ԱՍ ՈՒ Է.	ԻՍՏ ԽՈՐԱՍՈՒ Է:
	[ԹՎԻՆ] ԶԾ (1301):

Հրատ. Ղրիմեցի, 65, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 119, Ավագյան, ՎԱԲ, 127-129:

Ծանոթ. Խորասու՝ այդպես է կարդացել Ղրիմեցին: Կ. Ղաֆաղարյանը կարդում է *խորամու*: Այս անունը *խորասու* ձևով, հանդիպում է նաև Հաղբատում, իսկ Խորամու տարբերակը գոյություն չունի: Ս. Ավագյանն առաջարկում է հիշատակագրի նորովի՝ *այս է յուսով հանգիստ Խորասու*: ԶԾ: Թերևս, հնարավոր է կարդալ նաև *խորամուխ* է:

51. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. գավթի մեջ, 9 տող.

ԵՍԿՐԻԱՄԾՈՅ	ԵՍ ՄԻՐԻԱՆՍ, ԾԱՆՈԱՅ
ԱՅ ԼԵՌԱՊԵՋՄԻ	ԱՅ, ՄԵՌԱ Ի ՊԱՏԵՐԱՋՄԻ ՈՐ-
ԴԱՅՈՍԵՐԱՂԻ ԶՂՍ	ԴԱՅՈՎՍ ԻՍ ԱՐՂՈՒԹՈՎՍ
Ե Ի ՏՐԱԳԹՐՎՍ Ե ԲԵ	Ե Ի ՏՐ ՍԱՐԳԻՍՈՎՍ. Ե ԲԵՐ-
ԱՆԼԱՎԳԵ ԱԶԱՔԵ	ԱՆ ԼԱՆԱԳԻՆ ԱԶԱՔ ԻՍ
ԳԵԵՋԱՔԱՌՆՍԻ	ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՏՈՒՆՍ Ի Դ-
ՈՒՌՍՍԲԱՆԱՓԳԶ	ՈՒՌՍ ՍԲԱՄԵՆԱԹՐԿԶ-
ՍՅԻՇԵՑԷՔԻՔՍ	ԻՍ: ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ:
ԱՋԾԵ	[ԹՎԻՆ] ԶԾԵ (1506):

Հրատ. Ղրիմեցի, 65, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120:

Ծանոթ. Ղրիմեցին երկրորդ տողում բաց է թողել *ի պատերազմի* կապգրեթով բառը, իսկ թվականը կարդացել է սխալ ԶԾԵ (1306): Գուգարքում քանիցս հանդիպում են պատերազմում զոհվածների մասին նման վիմագիր տեղեկությունները:

52. **ՍՍԼՍՍԱՊՍԼ**. գավթի մեջ, 4 տող.

ԱՍԷՀ	ԱՅՍԷ Հ-
ԱՆԳԻ	ԱՆԳԻ-
ՄՏԶԹԱ	ՍՏ ԶԹԱ-
ՄԱԻՆ	ՄԱՐԻՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120:

Ծանոթ. 2 նախդիրն ավելորդ է:

53. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. գավթի մեջ, 3 տող.

ԱՅՍԷՀԳ	ԱՅՍԷ Հ[ԱՆ]Գ-
ԻՄՊԷՀԱ	ԻՍՏ Պ[Ա]Ր[ՈՆ] ԵՀԱ-
ԱԻՆ	[Ա]ՐԻՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120:

54. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. գավթի մեջ, 1 տող.

ՀԱՅՐՆՈՒ ԱՆԵԱ ՀԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120:

55. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. գավթի մեջ, 2 տող.

ԱՅՍԷ ՀԶՍ ՏՊԻ	ԱՅՍԷ ՀԱՆԳԻՍՏ Պ[Ա]Ր[ՈՆ]
ԲՃԱՆ	ԲՃԱՆԻՆ

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120:

56. **ԽԱՉՔԱՐ**. փոքր գավթի մեջ, վրան 5 տող.

ԱՆՆԴՐՈՒՆԿՆԱՆԿ		
ԱՍ	ԱԿ	ՍԲ Ն[ԵԱՆՍ] Տ[Է]ՐՈՒՆ[Ա]Կ[Ա]Ն ՊԱՐ[ՈՆ] Կ-
ԻՆՔՕ	ԱՆ	ԱՍԱԿ-
Թ	Դ	ԻՆ ԲՕՍՐԱՆ:
	ԻԸ	ԹՎ[ԻՆ] Ռ
		Ի Ը (1579):

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 120-121:

Ծանոթ. երրորդ տողում պետք է լիներ *լեր քօարան* (քաւարան): Հայ վիմագրերում ժՂ դ. հետո երբեմն *աւ* երկինչյունը փոխարինվում է օ-ով:

57. ԵՐԱՆԱԿ ՄՐԱԴ. միջին բաղի հարավային մասում, 8 տող.

Ի Թ Ո Ւ Դ Դ Դ :

ԵՍԿՈՍՄԱ	ՆԵՐԴ ԻՐԻԳՐՈՐԱՌԻՆ	ԱՍՊԵՆՑԵԿԻ ՍՆԱՎՅԻՆՍ
ԵԻՄԵԾԱՅՈՒՐԱԵՐՈՒ	ՅԱԾԱԾԻՆՍԶ	ՎԱՍՆՈԳ ՈՒՄՈՅ ԻՄՅԱՅԻՆ
ԵՅՆԵԻԱՐԱՋՆՈՐ	ՄՈՒԽ ԴԻԵԻ	ԱՆՔՈՒՆԵԻ ԴԱՄՏԵՑ
ԻԵՄԱԶԵՆԱ		ՂԵՑԻՔ Ս ԻՆՉՊԱՄԱՐԱ
ԻՆՉԻԿԱՄԱԾԱՇ		ՍՈՒՎՓԱԷՅՈՒԴԵԻ ՆԵՂԻ
ՋՆՈՐԴԻՄՈՒԽՈՒՍՅԱ		ԳՐԵԻԴԼԵՆՆԵՐՈՒՆԻՎԱՐԴԱ
ՈՐՈՐԻՍ ԱՔԶԵՆԴԻՐ		ԽԱՓԱՆԵՆՈՎ ԱԾԵ

Ի Թ Ո Ւ Դ Դ Դ (1215).

ԵՍ ԿՈՍՏԱՆԴ, ՈՐՐԻ ԳՐԻԳՈՐՈ, ԹՈՈՆ ԴԱՄԱԶԱՍՏԵԱՆՑ, ԵԿԻ ՍԱՆԱՅԻՆՍ,
ԵԻ ՄԵԾԱԻ ՅՈՒՄՈՎ ԵՏՈՒ ՅԱՍՏՈՒԱԾԱԾԻՆՍ ԶԱՐԴԻԻՆՍ՝ ՎԱՍՆ ՅՈԳՈ ԻՄՈՅ, ԻՄ ՅԱՅ-

ՐԵՆ-

ԵՑՆ: ԵԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴՔ՝ ՄՐ ՈՒԽ՝ ՏԻՍ՝ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԸՆԿԱԼԱՆ ԵԻ ՅԱՍՏԱ ՏԵՑԻՆ Յ՝
ԻՇԱՍԱԿ ԶՄՐ ԾԱՌՁԱՐԴԱՐԻՆ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԻՆՉ ՊԱՍԱՐԱԳԵԼ ԶՔՍ
Ս ԻՆՉ Ի ԿԱՍԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ: ՈՐ ԶԻՄ ՅՈՅՍՍ ԽԱՓԱՆԵ՝ ՅՈՒՂԱ ԵԻ ՄԱՍԱՆԱ ԵՂԻ
[ՑԻ: ԱՌԱ]

ԶՆՈՐԴՔ ՄՐ ՈՒԽՏԻՍ ՅԱՅՐ ՓԻԼԻՊՈՍ ԵԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ ԵԻ ԳԼՈՒԽ ՏԱՆՆ ՏԵ-
ՐՈՒՆԻ ՎԱՐԴԱ
ՊԵՏԱԲԵՍ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԱԲԵՍ ՅԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ԶԽՆԴԻՐՆ ԿՈՍՏԱՆԴԻ: ՈՎ՝ ԽԱՓԱՆԵ՝
ՆԶՈՎԱԾ Է:

Դրատ. Զալայանց, Ա, 20-21, ՎՏ. 57. Ղաֆաղարյան, Սա-
նահին, 121.

Ծանոթ. Արժանագրությունը խիստ վնասված է: Առանձին հատվածներում քարերը
թափված կամ հողմահարված են: Նույնական են թողնվել Կ. Ղաֆաղարյանի վերա-
կանգնումները՝ կատարված մտքի զորությամբ թե մախորդ հրատարակիչների հե-
տևությամբ: Յոթերորդ տողում վանահոր և վարդապետի անունները լրացվել են
հաջորդ 1214 թ. արժանագրության միջոցով, իսկ հինգերորդ տողի սկզբի ու տառ-
փոխարեն առաջարկվում է *յիշատակ* ելնելով տառամնացորդներից և մտքի հավա-
նականությունից:

58. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. Նախորդի մոտ, նույն թաղի կենտրոնական մասում, 9 տող.
ԻԹՎԵՆԿԳ:

ԿԱՄԱՐԱՅԵՍՎԱՍԿԱՐԴԻՍՄԱՅԱՅՅԵՏՈՒՅԱԾԱԾԻՆՍ ԻՄԱՄՈՒԿՆՈՅՆ
ՆՈԳՈՅՆԱՓԱՅԻՆ ԻԲԵՐԴԻԿՉՏԻԿՆԱՔԱՐԻՆ ԱՅԳԻՆԵԻ ԶՓՈՔԱՅԳԻՆ ԶԳՈՐՈՒ
ՈՒՆՔԻՆԱԿԱՅԱԾԱՅԻԶԱԵՍԱԼԱՐԱՅԻՆԱԿԵՆԶԱՅՈՂՈՎԱԶԻՍՏԱԿԱՅՈՅՆԱ
ԵՆԱՅՈՒՆԱԿԵՆԱՅԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՆՈՂԱԿԵՆ ԶԱԴԱՅԻ ՄԱՍՆԱԿԻՅ ԸՆԿԱԼԱՔԱՐԱՐԻՄ ԲԻՍՏԱՓԻԼՈՒՆԱՅՈՅՆ
ԻԳՐԱԿԱՅԵՆԱՐԱՅԻՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ԿԱՐԱՐԱՅԻՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ԶԱԳՐԵՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ԻԹՎԵՆՆ:ՈԿԳ: (1214).

ԿԱՄԱՐԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՅՈՂՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՈՒՆՔԻՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՏՈՒՄԾՈՒՅԱԾԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ԾՆԵՍԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՅՈՂՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ԻԳՐԱԿԱՅԵՆԱՐԱՅԻՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՅՈՂՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ԿԱՄԱՐԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ
ՅՈՂՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

ԶԱԳՐԵՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆԱՅՈՅՆ

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 21, Ղրիմեցի, 55, ՎՏ-Կ, 55, Ղաֆա-
դարյան, Սանահին, 122-123, Ոսկյան, Գվ, 324-325:

Ծանոթ. Մեկնաբանելով արձանագրությունը Կ. Ղաֆադարյանը գրում է.

1. «Ափայր Վասակի կնոջ անունն է: Երկրորդ և չորրորդ տողերում Ափայի հոգու
համար տրված նվերներից երկուսը լավ են հասկացվում, դրանք Բերդիկ գյուղում
գտնվող **ՏԻԿԱՆԱՔԱՐԻ և ՓՈՔՐ** այգիներն են, բայց դրանցից հետո հիշատակված
ԶԳՈՐՈՒՆՈՒՆՔ ԾԻՆԱԿԱՆ ՅԱԶԱՏ Ի ԶԱԲԵՍԱԼՄԱՆՑ ՅԱԴՆ, միտքը լավ չի հասկացվում:
ԶՈՐՈՒՆՈՒՆՔ հավանաբար տոհմանուն է և վերաբերում է **ԾԻՆԱԿԱՆԻՆ**, իսկ **ՅԱԶԱՏ Ի**
ԶԱԲԵՍԱԼՄԱՆՑ ՅԱԴՆ պետք է հասկանալ, որ Աբեսալմանց հողը տիրունի տուրքերից
ազատ հող է եղել, և Վասակն այդ հողը ևս նվիրել է վանքին:

2. Ութերորդ տողի վերջին **ՅԱՆԴԱՆԻ** և իններորդ տողի սմբին **ԶՎԵՐՈՐԵ(Ս)Լ**
բառերի միջև **ԽԱՓԱՆԵԼ**-ը զեղչվել է՝ այդ բառը նախորդ նախադասության մեջ գոր-
ծածված լինելու պատճառով:

3. Հինգերորդ տողը խիստ կարճ է. արձանագրությունը այդ տողում մինչև վերջ չի
շարունակվել այն պատճառով, որ այդտեղ գրերն ընկել են երկու շարք քարերի միաց-
ման գծի վրա»:

Հետախու պետք է նկատել, որ երկրորդ-երրորդ տողերի փոքր-ինչ մթագնած շարադրանքից մակարեւելի է, որ Վասակը իր կնոջ Աւիայի (գուցե թե՛ Ասփայի) հոգու համար Սանահինի վանքի Աստվածածին եկեղեցուն է նվիրել (*նտու*) Բերդիկ գյուղի (կամ վայրի) Տիկնաքար և Փոքր կոչվող այգիները (*զգո՞րո՞ղնո՞ւք ՇԻՆԱԿԱՆ* (այդ տոհմից շինական) և *զԱրեւայամանց* (ոչ թե *զԱրեւայմանց*) *հաւոն ամեն շահ ու զենով*: Ըստ Ս. Ավագյանի մեկնության, այս և այլ վիճազրեւում հանդիպող *շահ ու զեն* հարադրական բարդությամբ նշանակում է *օգուտով և վնասով, կամ առանց օգուտի և վնասի* (ՎԱԲ, 244-246): Նույն հետևություն է հանգել նաև Կ. Ղաֆադարյանը մեկ այլ առիթով:

Վերջինս խնամքով ուղղել-լրացրել է Ջալալյանցի բացթողումներն ու աղավաղումները:

59. *ԵՈՍԱԿ ՍՐԱԴ*. Նախորդի աջ կողքին, 10 տող.

ԿԱՍԱԿԱՅԵՍՎԱՍԱԷ ԻՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ԽԱԹՈՒՆ
ՏՈՒԱՔ ՅԱՍՏՈՒԱ ԾԱԾԻՆՍ ՄԵՐ ՈՐԴՈՅՆ ԶՈՒՐԴԱՇԱՀԻ
ԻՆՅՈՐԳՈՅՆ ՉՄՈՒՍԷ ՍՉՄԱՐԳԱՐԷ ԻՆՈՐԴԻՆԻՐ
ԱՀՈՒՉԵՆՈՎԷԻ: Ժ: ԱՐԱՎԱՐ ՀՈՂԱԻԱՂԵՈՅՆ ՔԱ
ՉԱՅԱԷՆ ՀԱՐԿԷ ՄՈՒՍԷՆ ԻՐ ՏԱՐԵՆ ԴԵՐՄԻՆ
ՀՈՂԲԱՆԵՑՆԵՐ ԻՄԱՐԳԱՆ ԻՆՅԱՇՈՒՆ ԱՂԷՐԷ
ԵՍԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԷՆ ՄԻԱԲԱՆԱԻ Ք ՍԷ ՏՈՒԱ
ՔԶՈՒՐԲԱԹՆԱԻՆ ՉԱԷՆԷ ԿԵՂԷ ՑԻՔ ՍՆՎՑԱԱՅԼ
ԳՐԻՆ ՅԵՏ ԵՒ ԶՈՒՐԴԱՇԱՀԻՆ ՀՈՐԳՈՅՆ ՈՎԽԱՓԱՆԷՆ
ՉՈՎԱԾ Է ՅԱՅ ԵՒ Ի ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱ: ՈՎ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԷ ԱԻՐՆԻ ՅԱՅ:

ԿԱՍԱԿԱՅԵՍ ՄՍ ՎԱՍԱԿ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ԽԱԹՈՒՆ,
ՏՈՒԱՔ ՅԱՍՏՈՒԱ ԾԱԾԻՆՍ ՄԵՐ ՈՐԴՈՅՆ ԶՈՒՐԴԱՇԱՀԻ—
[Ի]Ն ՀՈՐԳՈՅՆ ՉՄՈՒՍԷՍ ՉՄԱՐԳԱՐԷԻՆ ՈՐԴԻՆ ԻՐ
[Ե]ԱՅ ՈՒ ՉԵՆՈՎ ԵՒ :Ժ: (10) ԱԻՐԱՎԱՐ ՀՈՂ ԼԱՒ ԱՂԵՈՅՆՔ, Ա—
ՉԱՏ ՅԱՄԵՆ ՀԱՐԿԷ, ՄՈՒՍԷՍՆ ԻՐ ՏԱՄԲՆ, ՈՐ ԿՈՐԻՆ Զ—
ՀՈՂՆ ԲԱՆԵՑՆԵ ՈՒ ԱՔԱՆԻՆ ՀԱՇՈՒՆ ԱՂ ԲԷՐԷ:
ԵՍ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԱՄԵՆ ՄԻԱԲԱՆԱԻՔՍ ԷՏՈՒԱ
Ք ԶՈՒՐԲԱԹՆ ԱԻՆ ՉԱՄԵՆ ԷԿԵՂԷՑԻՔՍ ՆԱՑԱ ԱՅԼ
ԳՐԻՆ ՅԵՏ ԵՒ ԶՈՒՐԴԱՇԱՀԻՆ ՀՈՐԳՈՅՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷՆ Ն—
ՉՈՎԱԾ Է ՅԱՅ ԵՒ Ի ՍՐԲՈՑ ՆՈՐԱ: ՈՎ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՀԷ ԱԻՐՆԻ ՅԱՅ:

Դրատ. Ջալալյանց, Ա. 21-22. Ղաֆադարյան, Սանահին,
123:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆադարյանը արձանագրության ժամանակը որոշել է Գրիգոր Աբասաորդու առաջնորդության տարիներով (մահ. 1237-1240 թթ.): Գիտնականի տարակույսն է

ԵՒ ՈՉ ԱՅԼ ՀԱՐԿԱՅԱՆ ՍԱՆԱԳԻՆՍ
 ՉՍՏԱՆԷ: ԵՐԱ ԱՅԼ ԲԱՆԻՍ ԿԱՐԱՑԱՔ ԶՄԻԱԲԱՆ ԽՍ ՅԵՏ ԺՈՂՈՎԵԼ ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ, ՈՐ
 ԷԹԷ ՄԵՔ ԿԱՍ ԵՂԲԱՐՑ ՄԵՐ ԿԱՍ ՅԱԶ-
 ՊԷ, ԿԱՍ ՎԱՆԵՑԱ ՅԱՅՐ, ԿԱՍ ԱՅԼ ՈՎ ԷՔ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ, Ի ԱՅ ԴԱԲԱՆՈՒԹԵՆԵՆ ՈՐՈ-
 ՇԵԼ ԼԻՑԻ ԸՆԴ ԱՆՁԻՆ, ԸՆԴ ՆԵՌԻՆ, ԸՆԴ
 ՅՈՒԴԱԻՆ, ԸՆԴ ԽԱՉԱՀԱՆԱՆ, ԸՆԴ ՀԵՐՉԻԱԾՈՂՈՍՆ, ԸՆԴ ԱՐԻՈՍԻ ԱՆԻԾԵԱՂ ԼԻՑԻ,
 ՈՐ ԶԵՂԵԼ ՈՒԽՏԱ ՄԵՐ Խ
 ԱՓԱՆԷ: ԵՒ ԱՐԴ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՀԱՅՐԱ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆՔԱՍ ԱՍՏՈՒԱՂ
 ԾԱՅՍԵՐ ՊԱՐՈՆԱՑՆ
 ԶՅՈՂԵՒՈՐ ՊԱՐԳԵՒՔԱ ՀԱՏՈՒՑԱՔ ՅԱՆՈՒՆ ՄԵՐ
 ԿԵՆԱԲԷ ՊԱՐՏԻՍ:

Ֆրատ. Քեօբուկ, 130, Զալալյանց, Ա. 22, ՎՏ, 140-141,
 Ղաֆաղարյան, Սանահին, 125, Ոսկյան, Գվ. 326:

Ծանոթ. Այս արձանագրությունը գրված է Զաքարե ամիրսպասալարի թոռան, Շահն-
 շահի որդի Մխարգրծելի կողմից, իսկ վանահայր Կիրակոսը մի քանի վավերագրերում
 վանահայր է հիշվում 1257-1267 թթ.: Մի Կիրակոս առաջնորդ էլ եղել է 1275 թ., թերևս
 որի ժամանակ էլ պրոֆեսոր Կ. Ղաֆաղարյանը բժախնդրորեն շտկել, ուղղել է Զալալ-
 յանցի բազմաթիվ աղավաղումները, սայթաքումները անհարկի միջամտությունները,
 որոնց չենք անդրադառնա: Սակայն հարկ է նշել որոշ նկատառումներ: Այսպես, առաջին
 տողի *գերկիրս յաւր եր*, բնագրին հարազատ մնալով՝ պետք է վերծանել *գերկիրս յաւիր
 ետ*, երրորդի *եւ զայս խաւարս տեսաքը՝ երբ զայս խաւարս տեսաք*, չորրորդի *եւ մեր
 պապերէ զմեծ արծան՝ մեր պապերից մեզ գրուած (2). 7-ի որոշել լիցի – անծին՝ որոշել
 լիցի ընդ անծին, 10-11-ի՝ յանոււն մեր: Ենաւք Պ... ես:* Թերիմաստ հատվածը *յանոււն
 մեր կենաւք պարտիս:*

Առաջին տողը՝ *զիս սաբրդանմիշ արար*, բառերը պարզ են, առանց եղծումների, բայց
 օտարալեզու տերմինը պետք է մեկնել: Այն ունի ցավ, տրտմություն, բորբոք իմաստը:

Վանքի ուծացման պրոցեսը կանխելու համար Մխարգրծելը վճռականորեն արգելում
 է հարկատուրք սահմանող և զանձող պաշտոնյաների (*=մուհասիլ*), գեղջավազների
 (*առաջնորդ*) մուտքը իրավունքները հայրենի հոգևոր կենտրոն:

61. **ԵՌԱՆԱՎ ՍՐԱԴ.** միջին նավի հյուսիսարևելյան սյան կամարի վրա, 4 տող.

ԱՅԿԱԿԱՅԵԱՎԱԿԵՑԻՄԱՐ ԱՆՑԱԱԾՆՍԵՐՈՒ
 ԱՅԿԱԿԱՅԵԱՎԱԿԵՑԻՄԱՐ ԱՆՑԱԱԾՆՍԵՐՈՒ
 ԱՅԿԱԿԱՅԵԱՎԱԿԵՑԻՄԱՐ ԱՆՑԱԱԾՆՍԵՐՈՒ
 ԱՅԿԱԿԱՅԵԱՎԱԿԵՑԻՄԱՐ ԱՆՑԱԱԾՆՍԵՐՈՒ

Ի ԹՈՒԻՒՆՈՎԱՆՈՒ ԲՆԱՅ ԵՍԲ ՈՒԲԱՅՍԹ ՈՒՆԶԵ
 ԱԾԻՆԱՉԱՆԻԱԹՈՒՆ ԻՆԱՅԳԻՆՅԱԴԻՆՔԻՄԱՆԵՐ
 ԷՑՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵԻՆ ՉՍԻՆ ԵԿԵՂԵՑ ԻՔՍՆԱՀ ԱՍՏԱՏ
 ՆԵԻՎԱՐ ԿԱՉԱՅ ԳՐԱԵՆԱ ԼԻՍ
 ԿԱՉԱՅ ԿԱՉԱՅ ԿԱՉԱՅ ԿԱՉԱՅ

Ի ԹՈՒԻՒՆՈՎ: (1211) ԱՆՈՒՄՍԻՆ ԱՅ ԵՍՐ ՈՒԲԱՅՍ, ԹՈՒՆ ՉԱԴՐՆԻ, ԵՏՈՒՅԱՍՏՈՒԱԾ՝
 ԱԾԻՆԱ ՉԱՍՏԱՆԱԹՈՒՆԻՆ ԱՅԳԻՆ ՅԱԴԻՆՔԻ ԻՍ ԱՆԵՐ...
 ԷՑ ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵԻՆ ՉԱՍԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՆԱ ՀԱՍՏԱՏԻՑ Ա՝
 ՆԻԱԾԱՆ: ԵԻ ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՈՒ ՀԱՅՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՍԵՆ ՍԻՄԲԱՆԱ՝ ԻՔՍՐԱՆԿԱԿԵՐ...
 ԿԱՍ ՉԱՅՐԱՆ... Ա ՄԵՂԱՅՆ ՊԱՐՏԱՆԿԱՆ Է...:

Չրատ. Ղրիմեցի, 51, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 129:

Ծանոթ. Առաջին տողում Կ. Ղաֆաղարյանը կարդացել է Բուրայս, որը վրիպում է և
 պետք է ընթերցել Բուրայս: Ս. Ավագյանի կարծիքով, խոսքը գնում է Ջաքարյան Իվանի
 գործակալ «միջնադարյան Հայաստանի ականավոր գործիչներից մեկի՝ Բուրայի» մա-
 սին, որը բազմիցս հիշատակված է վիճաբանական ու մատենագրական նյութերում (ՎԱԲ,
 50-52):

Բուրան պատմիչ Ստեփանոս Օրբելյանի տառի՝ Ասփայի հայրն է, Լիպարիտ Օրբե-
 լյանի աները: «Ջաքարյանց գործակալ, մեծ սպարապետ, պատրոն, իշխանաց իշխա-
 նի» տոհմագրությունը համակողմանիորեն ուսումնասիրել է Պարույր Սուրադյանը և
 գտել, որ նրա պապի անունը՝ ՋԱՐ... (Սուրադյանի մոտ՝ *Ջալրն...*) չի պարզվում, որը
 կարող էր նպաստել տոհմագրական խնդիրներ լուծելուն (Հայաստանի վրացերեն ար-
 ծանագրությունները, Եր., 1977, էջ 126-127): Բուրայի մասին գրել է Ատ. Օրբելյանը, նա
 հիշվում է Հայրավանքի, Կեչառիսի, Նորավանքի, Թանատի վանքի արձանագրություն-
 ներում: Թաղված է Հրազդանի շրջանի Մեղրածոր գյուղին մերձ Թեժառույթ վանքում
 (Սուրադյան, ՀՎԱ, էջ 122): Սույն բնագրում Բուրայի պապի անվան վերջին տառերը
 եղծված են, բայց եղած գրերը ոչ թե Ջար... (ԿՂ), այլ, ըստ կցագրերի, Ջալրն կարելի է
 կարդալ, իսկ լրացնելու դեպքում՝ Ջալրնի կամ Ջալրնի: Արձանագրության քարերի
 զգալի մասը փշրված, թափված է: Ղրիմեցու բացթողումները, աղավաղումները ճշգրտել
 է Կ. Ղաֆաղարյանը:

65. **ԵՌԱՆԱԿ ՄՐԱԴ.** նախորդ երկու արձանագրությունների տակին, երկու կանա-
րաձևությունների մեջտեղը, 9 տող.

Ի ԹՈՒԷ ՈՅԸ-ԱՆՈՒ ԱԲՆ, ԱՅԵՍՅԱԼԻԿՄԴԻՍ ՄՊԱՆ Ա.
ՅԱԶԳԵ Յ ԱԶԱՊԱՆՑԵՏՈՒՄ ԵՆ ԱՅՈՒՍՈՎ ՅԱՍՈՒԱ՝ Ծ-
ԱԾԻՆ ՍԶԿՈՒԱՇ ԷՆԻԲԵՌ-ԱՆԴ ԱԲԱՆԱՐԵԻԼՄԵՆ
ՈՂԻԿԱՄԻՐԲԱԼՈՎ ՉԱՅԱՄՏՈՒ ԵՐԵՄՅԱՆՅԱՆՅԱՆՅԱՆ
ԱԻԵԻ ԿԱԵՆԻՆՈՒԻ ՅԱՐԵՆՈՎԱՆՑԵՅԱՆՅԱՆՅԱՆՅԱՆՅԱՆ
ԿԱՂԱՊԵՏՈՒ ԱԶԱՊԱՆՑԵՏՈՒՄ ԱԲԱՆԱՐԵԻԼՄԱՆ
ՅԱՄԱՊԵՏԱԲՆՈՅԱՆ ՉԱՅԱՄՏՈՒ ԵՐԵՄՅԱՆՅԱՆՅԱՆ
ՅԱՄԱՊԵՏԱԲՆՈՅԱՆ ՉԱՅԱՄՏՈՒ ԵՐԵՄՅԱՆՅԱՆՅԱՆ
ԱԲԱՆԱՐԵԻԼՄԱՆ ՉԱՅԱՄՏՈՒ ԵՐԵՄՅԱՆՅԱՆՅԱՆ

Ի ԹՈՒԷ ՈՅԸ (1229): ԱՆՈՒԱՄԵՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՀԱՄԼԻԿ, ՈՐԴԻ ՄՍՊԱՏԱ,
ՅԱԶԳԵ ՀԱՄԱԶԱՍՊԱՆՑ, ԵՏՈՒ ՄԵԾԱԲ ՅՈՒՍՈՎ ՅԱՍՈՒԱ՝ Ծ-
ԱԾԻՆ ՍԶԿՈՒԱՇԷՆ ԻԲ ԵՌԱՆԱԿԱՄԵ, ՄԻՆ ԱՐՏ ԵՒ ԼՄՆ Հ-
ՈՂ Ի ԿԱՐՄԻՐ ՔԱՐԷՆ: ՈՎ ՉԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒԵՐ ԵՍ, ՀԱՆԷ ՅԱՍՈՒԱ՝ ԾԱԾՆԷՍ, ՅՈՒԴ
ԱԻ ԵՒ ԿԱԵՆԻ ՆԶՈՎԻՑՆ ՏԵՐ Է, ՆԶՈՎՍ ԱՈՑԷ ՅԱՅ ԵՒ ՅԱՄԵՆ ՍՐԲՈՑ: ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ
ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԱՈՒԱՆՈՐԴ ՄԱՆԱՀՆԻՍ, ՄԻԱԲԱՆԱԲ ԸՆԿԱԼԱՔ ԶՀԱՄԼԿԱՆ ԸՆԾԱՅՍ ԵՒ
ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ ՆՈՑԱ ՉԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳ Բ (2) ԱԻՐ ՅՈՂԱՆՆՈՒ ՏԱԻՆԷՆ
ՅԱԽՆԱՑՔՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ ՀԱՄԼԿԱՆՆ, ԿԻՐԱԿԵԻՆ՝ ՄԱՄՔԱՆԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ԶՎԵՐԱԳՐԵ-
ԱԼ ՆԶՈՎՍ ԱՈՑԷ, ՈՐ ԿԱՏԱՐԷ՝ ԱԻՐՆԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Քեօրուկ, 128-129, Ձալալյանց, Ա, 23, Ղրիմեցի, 58-
59, ՎՏ, 73, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 130-131:
Ոսկյան, Գվ, 326:

Ծանոթ. Մամիկոնյանները դեռևս 1191 թ. սերտ կապերի մեջ են եղել Սանահինի
վանքի հետ և մեծապես նպաստել միաբանության բարօրությանը: Քանի դեռ նրանք
չէին կառուցել Բարձրաքաշը, Սանահինում էին թաղում իրենց ննջեցյալներին: Այստեղ է
ամփոփված 1201 թ. նահատակված Համազասպանց թոռ Սարգիս գորավարը, որի հի-
շատակին իր կինը՝ Նաջմաղին իշխանի դուստր Աղուտը և որդի Սմբատը 1215 թ. մեծ-
արվեստ խաչքար են կանգնեցրել: Համլիկը վերջիններիս թոռն է, Մամքանի ամուսինը:
Բարձրաքաշը կառուցող Մարգարանի (Մեծ) եղբորորդին, նշանավոր տոհմական գործիչ:

Տարողունակ այս նվիրագրի իմաստն էապես պարզել է Կ. Ղաֆաղարյանը՝ շտկելով
նաև նախորդ հրատարակիչների սխալները: Կարևոր է անշուշտ, որ այս՝ 1229 թ. Համ-
լիկը Սանահինի Աստվածածին եկեղեցուն է նվիրում *Լմն հող ի Կարմիր քարեն*, իսկ 10
տարի անց՝ 1239 թ. նույն *զԿարմիր քարն իւր ամեն եռանդովն* (բոլոր սահմաններով,
տարածքով) տալիս է Բարձրաքաշին: Ստացվում է, որ Սանահինին տրվել է միայն
Կարմիր քարից մի կտոր, իսկ իր գերեզմանատանը՝ ամբողջը: Կ. Ղաֆաղարյանի մեկ-
նաբանությամբ, *Լմն հողը* կավի մի տեսակ է և գործ է ածվել մետաղ ձուլելու և հրա-
կայուն ամանների բերանը ծեփելու համար: Նշանակում է՝ Համլիկը Սանահինի վանքին է
նվիրել *Կարմիր քարի*՝ հրակայուն կավի հանքը: Արդյոք սա այժմյան Թումանյանի

հրակայուն կավի հանքը չէ՞: Միանգամայն արդարացի է պրոֆեսորի կռահումը *լմել* բացատրվում է ճմռել, տրորել, կակղացնել (Մալխասյան, II, էջ 204), որը կարող է վերաբերել կավահողին: Ուրեմն Կարմիր քարը ներկայիս Թումանյան քաղաք (Չաղիծոր) կոչված բնակավայրն է, Լճնահողը՝ հրակայուն կավի մի տեղամասը, որտեղ դեռ այն ժամանակներում արտադրություն էր կազմակերպված: Ավելացնենք, որ Դսեղ-Բարծրաքաչից այս վայր և ապա Սանահին տանող ճանապարհի վրա նույն Համլիկը 1247 թ. կառուցել է կամուրջ:

Տարակուսանք է հարուցել 8-րդ տողի *յախնացքն* բառը, որի իմաստը պրոֆեսորը համարել է «անհասկանալի, իսկ վերծանությունը՝ կասկածելի»: Եղած տառաշարքի համար վերծանությունն իրական է: Ս. Ավագյանն առաջարկել է *յախնացքն* ուղղել *յաղհացքն* (= յաղուհացից) և պարբերությունն ընթերցել՝ *Բ աւր Յոհաննա տաւնին յաղուհացից շաբաթն աւրն Համլկանն* (ՎԱԲ, էջ 27-28):

66. ԵՈՍՆԱԿ ՍՐԱԴ. միջին նավի հյուսիսարևելյան սյան կամարի մեջ, 8 տող.

ԿԱԼԵՆՅԵՍԴՈՒԴԱՄԱՅՐԿԱՐԱՆՔՐԴԻՆՄԱԲ
ԱՆԵՅԱՄԾԱԾԽԵՍԵՐՈՒԱՐԴԻՆՍԱՌԱԶՆ
ՈՂՍՈՒՐՈՒԽԻՍԱԷՐԻՍԿԱՆԵՐԵ
ՄԱԲԱՆՔԱՐՈՒՔՆԱ ԲՊԱՏ
ԱԶԻՆԵՆՍՐԲՈՅՆ ՍԱՆԴ
ԸԽՈՐՔԱՍՏԱՊԱՆ
ԿՐԴԻՆ 3Ա3
ԻՈԶԹ

ԿԱՍԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԴՈՒՐԱ, ՄԱՅՐ ՎԱՐՅԱՍԱ ԵՒ ԲՐԴԻՆ, ՄԻԱԲ-
ԱՆԵՑԱ Ա [ՍՏՈՒԱ] ԾԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ ԱՐԴԻՆՍ: ԱՌԱՅՆ-
ՈՐԴ ՍՈՒՐԲ ՌԻՏԻՍ ԱԷՏԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ
ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ՆՄԱ Բ (2) ՊԱՏ-
ԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՆԴ-
ԸԽՏՈ: ՈՐՔ ՀԱՍՏԱՏ ՊԱՐԵՆ՝
ԱՒՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:
Ի [ԹՈՒԻՆ] ՈԶԹ (1240):

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 23, Դրիմեցի, 59, «Արծազանք»,
1884, 630, ՎՏ, 82, Դաֆադարյան, Սանահին, 132,
Ոսկյան, Գվ, 326:

Ծանոթ. Դուդայի մասին տեղեկություն է պահպանվել Հաղբատի վիմագիր հիշատակարաններում, որտեղ ասվում է, թե նա Մամիկոնենց տոհմից էր և կինը Լիպարիտի որդի Պածածի: Հաղբատի արձանագրությունը թվագրված է սրանից 40 տարի անց՝ 1280 թ.:

Ջալալյանցը *Դուդա* -ն կարդացել է *Տուտայ*, որն ակնհայտ սխալ է:

Հայերեն վիմագրերում հաճախադեպ չէ թվականի այսօրինակ գրությունը (միայն թվականակերտ տառերը, առանց թվին, թւին, թուականին և այլն), ուստի հնարավոր ենք համարում վերջին տողի վերծանության Ի ՈԶ(1231) ԹՎԻՆ/տարբերակը (խմբ.):

67. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. Կյուսիսային նավի Կյուսիսարևելյան սյան կամարի վրա, 2 տող.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅԼ Ս ԴԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՄԵ ՊԵՑԱՔ ՉԵԱՊ ԶԱՐ ԲԵՆՅԱՆ ՍԱՐԳՍԻ ՎԱՅ 3Ա3
 ԶԱՆԵՆԵՎԵՅԵՍ ԱՐ ԵՐԴՐԴ ՍՐԵՐԻՔՐ ՈՅՎԱՆԵՆ ՊԵՐՍԱՆ ԵՆ ՊԵՐՍԱՆ ԶԵ 3Ա3

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՄ՝ ԶԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ԵՐԵԱՐԵՍ ԳՐԵՑԱՔ ԶԾԱՌԶԱՐԴԱՐՈՒՆ ԺԱՍՆ ՍԱՐԳՍԻ՝
 ՎԱԶՈՒՏԻՆ ՈՐԴԻՈՅՆ
 ԶԱՍԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔԱ՝ ԱՐԴԵԱՍԼ Բ Թ ԴՍՏԵՐՆ ԻԲՐՈՅ ՎԱՆԵՆԷ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՆՁՈՎՍ ԱՈՑԷ
 3Ա3:

Դրատ. Ձալալյանց, Ա, 24, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 133:

Ծանոթ. Արձանագրությունը գրված է Սարգսի համար, հետևապես Վանենին հանդես է գալիս որպես Սարգսի դուստրը, որը իր հոր, Վաչուտի որդի Սարգսի հիշատակման համար «արդյունք» է մուծել վանքին:

Վաչուտի որդի Սարգիս. այս բնութագրով հայտնի են Վաչե Ա և նրա որդի Սարգիս-Քուրդը XII-XIII դդ. սահմանագլխին: Սարգսի անունը հանդիպում է մինչ 1229 թ.: Մոտավորապես նույն ժամանակներին էլ վանքի առաջնորդ է եղել Հովհաննես վանահայրը: Այս անձանց առկայությունը հնարավորություն է ընձեռում արձանագրությունը թվագրել XIII դ. 20-ական թվականներով:

68. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. Կյուսիսային նավի մյուս կամարի վրա, 1 տող.

ԻՌՈՒԿԵՍԿԱՍԱՆԵՒՎԱՅԱՆ Ի ԹՈՒԼԻՆ՝ ՈՅ (1221): ԵՄ՝ ԶԱՍԱՆ ԵՒ ՎԱԽԱՆ....:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 133:

Ծանոթ. Հասանը Սյունիքի նշանավոր իշխաններից էր: Հայտնի է Հասան Որոտնեցի անունով, որդիներն էին Իվանե Որոտնեցի իշխանը և Սարգիս արքեպիսկոպոսը: Հասանը պապն է Հովհաննես Որոտնեցու: Վիմագիրը կիսատ է թողնված:

Ս. Սաղումյանը կասկած է հայտնում, թերևս, Ալ. Մանուչարյանի այս ծանոթագրության վերաբերյալ (խմբ.):

69. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. նախորդից արևմուտք, կամարի վրա, 3 տող.

ԹՎՈՂԵՍԿԱՍԱՆԵՒՎԱԽԱՆՈՒՍԲՆԻՄԵՆՆԱԿ ԻՍԱՆԱԿԻՆՍԻԾԱԴԵՐՈՅԸԶԸՄԱՐԵՆԻԶ
 ԱՆԵՇԱՅՈՒՐԱԲԱԿՈՂԵՍՊԵՐՈՒՆԵՍԻՄԱՔՍԱԿԱՔՅԵԻՄԱՒԱԶԻԶԱԵԿԵԼԵԶԱՔՍԱՆԱԳԵԼՈ
 ՎԽԱՔԱՆԵԴԱՒ 3Ա3

[Ի] ԹՎ ԻՆ ՈՅ (1221), ԵՍ՝ ՀԱՍԱՆ ԵՒ ՎԱԽԱԽ՝ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՄ, ՏՎԱԶ Ի ՍԱՆԱՀԻՆՍ Ի ԾԱ-
 ԴԵՐՈՅՆ ԶՇԱՏԱՐԵԿԱՆՔ
 ԱՍԵՆ ՇԱՀՈՎ ՄԻՆ ՄԻՐԱՎԱՐ ՀՈՂ: ԵՍ՝ ՏՐ՝ ՅՈՀԱՆԵՍ, ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՎԱԶ ՅԵՐԵԽԻՄԱՆ ԽԱԶԻ
 ԶԱՍԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ: Ո-
 Վ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՂԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 31-32, Դրիմեցի, 57, ՎՏ, 64, Ղաֆա-
 դարյան, Սանահին, 133, Ոսկյան Գվ, 325-326:

Ծանոթ. Ծաղերը ներկայիս Ծաթեր գյուղն է, իսկ *Շատարեանքը*՝ նրա հանդամա-
 սերից: Կ. Ղաֆադարյանը գրում է. «Այս արձանագրությամբ, Հասանն ու Վախախը Սա-
 նահինն են տվել մի օրավար հող Ծաղեր գյուղի Շատարեանք հանդամասից և ոչ թե
 Շատարեանքն իր ամեն շահով և մի օրավար հող էլ ավելի: Այս դեպքում անհրաժեշտ
 կլիներ նշել նաև այդ մի օրավար հողի որտեղ գտնվելը»:

Այս և նախորդ արձանագրությունները Վախախի վերաբերյալ միակ տեղեկություն-
 ներն են:

70. **ԵՈՍԱՆՎ ՍՐԱՀ.** հյուսիսարևելյան սյան բնի վրա, խաչի կողքերին, 3 տող.

ՄԲ ՆՇԱՆ
 ՏՐՈՒՆԱ
 ԿԱՆՆՈՒՄԻՆ ԼԵՐ ՔԱԲԱՐԱՆ

ՄԲ ՆՇԱՆ[Ս]
 Տ[Է]ՐՈՒՆԱ-
 ԿԱՆ ...ՈՒՄԻՆ ԼԵՐ ՔԱԲԱՐԱՆ:

Հրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 134:

Ծանոթ. Անձնանվան գրերը խիստ մաշված են և չեն կարդացվում:

71. **ԵՈՍԱՆՎ ՍՐԱՀ.** հյուսիսարևելյան անկյունին: Արձանագրության ծախ մասը
 փորագրված է հյուսիսային պատին, իսկ աջը՝ արևելյան, 9 տող.

ՈՅԸ
 ԱԹՈՒ ՆԱՌՈՒՄ Ի ՆՎԱԶԷԻ
 ԱՆԶԱԾԵԶԻԹԱԿԱՔՆՅԱՆԻԶԻԾ
 ԱԽԵՍ ՈՒՆԵՐՅԻՇԱՄԱԿԱՔ ՐՆ
 ԱՐԻՆԷ ՆԻՄԳՐ ՉՆԱՐ ՆՅԻՄ
 ՆԿԻՐԱԿԷ ՎԱԶԷԻՐԱԽԱԿԱՔԵՐԻՄ
 ԱԶԻԱՅԵՍԳՐԻԳՐԱՄԴԱԳԵՏԱՐ
 ԽԻՍ ԵՒ ՄԵՐՔՐՍԱՍՄԱՐԵՑԱՔ
 ԱՎ ԽԱՓ ԱԵԼ

[ԻԹՈՒՄ]ՈՅԸ(1229),
 [ԵՍ՝ՄԱՍԱԽԱ]ԹՈՒՆ,ԱՍՈՒՄԻՆ ՎԱԶԷԻ
 [ԵՏՈՒԶԻՄ Գ]ԱՆԶԱԳԻՆ ԶԻԹԱՀԱՆՔՆ ՅԱՆԻ՝
 ԶԻՇ-
 [ԽԱՆԻ ԱԿՆ ՅԱ]ՍՏՈՒԱ]Ծ]ԱԾՆԻՄ, ՈՐ ՄԵՐ ՅԻՇԱ
 ՏԱԿԻ ԱՐԻՆ
 [ՄԵ]Ղ]ԱՆՆ Ի ՄԵՐ Յ]ԱՆՈՒՆ ԼԻՆԻՄԲ ԳՈՐԳՆ ԱՐԻՆ
 ՅԻՄ
 [ԱՆՈՒՆ ԵՒ ՅԵԳ]Ն ԿԻՐԱԿԵՆ՝ ՎԱԶԷԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝
 ՄԵՐ ԽԴ-
 [ՃԻՆ ՏԵՐ Է ԱՈ]ԱԶԻ ԱՅ: ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱ
 ՊԵՏ, ԱՈ-
 [ԱԶՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒ]Խ[Տ]ԻՄ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱ-
 ՏԵՑԱԶ:
 [ԶՈՒՆԻ ՈՔ ՀՐ]ԱՄԱՆ ԽԱՓԱՆԵԼ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 25, ՎՏ, 66, Ղաֆադարյան, Սանա-
 հին, 134:

Ծանոթ. Խոսքը վերաքերում է Արագածոտնի վերահսկիչ, Զաքարե Զաքարյանի գործակալ և գործադրամասատար, իշխան Վաչեին և նրա կնոջը՝ Մանախաթունին, որը սերում էր Մամիկոնյաններից: Նրանց ջանքերով են կառուցվել Տեղերի վանքը, Զովհան-նավանքի և Ստղծոսավանքի գլխավոր եկեղեցիները: Վաչե Վաչուտյանի նվիրագործությունների մասին վանքերում կան մի շարք այլ վկայություններ ևս:

4. Դաֆաղարյանի մեկնությամբ՝

1. *Իշխանի ակը* Անիի տեղամասերից մեկն է, որտեղ գտնվել է նվիրատուի գանձագին ձիթհանքը:
2. 6-րդ տողում *յեզն* բառը տառասխալով է, պետք է կարդալ *յեկն* (զալիք, եկող):
3. *սբ Գորգն աւր* պետք է կարդալ՝ *Սուրբ Գևորգի օրը*:

72. ԵՈԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. գավթի ներսում, հարավային պատի արևելյան կողմում, բարձրուստ, 10 տող.

Ի ՈԿ: Թ ՈՒ

ԵՍ ՎԱՉԷԾԱՌԱԶԱԲԱԼԻ ԱԻՐԴԻՍԱԳ ՄԻՇԻՆԵՑԻ
 Զ ԽՐԱՆՍԵԼԵ ՏՈՒ ԶԻՄՈՍԿԵՐՈՒՓԶԱԵ ՏԼԱՆԱԵԻ
 ԶՄ ՆՇԱՆՍԵԻ ԶԳՈՐԾԲՍԱԾԻ ԾԱԽԻԻՔԻ ՄԱՇԱԾԻՆ Ս
 ԱՌ ԱՋՆՈՐԴԲ ՈՒԽՏԻՍ ՀԱՅՐԱԲԵԴԱՆ ԵՒ ԼԱՂԱՊԵՍԳԻ Ի
 ԳՐ ՄԱ ԲԱՆԱԲ ՍՀԱՍՏԱՅԵ ԶԱԲ ՏԻՈՋՆԶՄԳԵՐԳԻ Ն
 ԶՇ ԱԲԱԹՆԵԻ ԶԿԻՐԱԿԵՆ ԶԱԵՆԵԿԵՂԵՑԻՍՊԱՅԵ
 ԱԳ ԻԿԵՆԴ ՈՒԹԵ ԼԵՐԾՆԱՂԱՑՆԵԻ ՅԵՏՄԱՀՈՒ ՆԼԵՐԱՆ
 ՄԻ ՆԻՆԶՎՉԵԻՄ ՆՆԱՌԻՍՆՈՅԻՄ Մ ԱԿԱԹՈՒՆԻՆ
 ՈՒԿԱԲ ԱՆԵԼԵՐԻԸՂԾ ԻՍՏԵՐԵԱՐԻ ԱԶԻԱՅ:

Ի ՈԿ: ԹՈՒԻՆ (1211)

ԵՍ՝ ՎԱՉԷ, ԾԱՌԱ ԶԱԲԱՐԻՍԻ, ՈՐԴԻ ՍԱՐԳՍԻ, ՇԻՆԵՑԻ
 ԶԽՈՐԱՆՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՍ ՈՍԿԵՏՈՒՓ ԶԱԲԵՏԱՐԱՆՍ ԵՒ
 ԶՍԲ ՆՇԱՆՍ ԵՒ ԶԳՈՐԾԲՍ՝ ՄԵԾ ԾԱԽԻԻՔ Ի ՍԲ ԱՍՏՈՒԱ ԾԱԾԻՆԱ:
 ԱՌԱՋՆՈՐԴԲ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ՀԱՅՐ ՎԱՐԱՆ ԵՒ ՎԱՐԱՊԵՍՍ ԳՐԻ-
 ԳՈՐ, ՄԻԱԲԱՆԱԲՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԱԲ Ի ՏԱՐՈՋՆ ԶՍԲ ԳԵՐԳԻՆ
 ԶՇԱԲԱԹՆ ԵՒ ԶԿԻՐԱԿԵՆ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՊԱՍԱՐ-
 ԱԳ Ի ԿԵՆՂԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ՄԵՐ ԾՆԱԴԱՑՆ ԵՒ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒՆ ՄԵՐ՝ ՄԻՆ
 ԱՐԻՆ ԻՆՉ՝ ՎԱՉԷԻ՝ ԵՒ ՄԻՆ ԱՍՈՒՍՆՈՅ ԻՄ՝ ՄԱՍԱԽԱԹՈՒՆԻՆ:
 ՈԿ ԽԱԹԱՆԵ՝ ՄԵՐ ԽԸՂԵԻՍ ՏԵՐ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա. 24-25. Դրիմեցի, 54-55. Հարություն-
 յան, 279. ՎՏ. 52. Դաֆաղարյան, Սանահին, 135.
 Ոսկյան, Գվ. 70:

Ծանոթ. Արձանագրությունը համարվել է ամբողջ եռանգով սրահի (մեծ գավթի) շինարարության վավերագիրը, թեև ասված է՝ *շինեցի գիտորանս*: Շատ հավանական է,

որ վաչեն հոգացել է միայն հարավային նավի ծախքերը: Չորրորդ տողի *եւ զգործքս* հավանաբար նկատի է առնվել «գործք առաքելոց» գիրքը (Կ. Ղ.): Բառի առաջին տառը մաշված է, և թվում է՝ գրված է ոչ թե *զգործքս*, այլ *զկործքս*:

73. *ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ*. Նախորդի տակին, 4 տող.

+ ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍՎՍՉԷՐԴԻՎԱԶ ՌՏԻՆԵՐՈՒ ՉԻՄԴԻ ԱՍ ԳՆԲԱԴԱ ԷԱՅ ԳՆԻԵՆ
ԳԻԹԻՍԱՆԱԿ ՆԻՄԱԾԱԾԻՆՍԵՒԹ ԱԶՆԴ ԵՄ ՅՈՂԱՆԵՄԱ ԲԱՔՍՅԱ ՍՏԱՏԵՑԻՆՁ
ՓԻԵՊՈՍ ԱԲԵԼՈՒ ՄԱՆՊԱՄԱԳ ՉԱՐԵՆ ԵԿԵՇԻՔՄԻ ԱԹԻԼԵՎԱՐՆԱԽԱՓԱՎ ՄԵՂԵԻ ԳԱՊԻՍ Մ
ԲԻԵՐԻՎԱՓԱՎԵԼԸ ԱՍՊԱՐԱՎԱՆԵՐԻՆՇ ԻՍԱՌԱ ԶԻԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԵՍՎՍՉԷ, ՈՐԴԻ ՎԱՉՈՒՏԻՆ, ԵՏՈՒ ԶԻՄ ԴՐԱՍԱԳԻՆ ԲԱՐԱԼԻ ԱՅԳԻՆ Ի ՇԵՆ
ԳԱԻԹ Ի ՍԱՆԱՐՆԻ ՍԲ ԱՄՏՈՒԱԾԱԾԻՆՍ. ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՏՐ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ Զ-

ՓԻԼԻՊՈՍ ԱՌԱՔԵԼՈՒ ՏԱՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԴԱԻԹԻ՝ ԻՍ ԵՂԲԱՐՆ
ԱՆԽԱՓԱՆ ՄԻՆՉԵԻ Ի ԳԱԼՈՒՍՆ

ՔԻ: ԵՒ ՈՐ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ՝ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Ե ՄԵՐ ԽԴԾԻՍ ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 25, ԿՏ, 247-248, Հարությունյան,
280, Կ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 136, Ոսկյան, Գվ,
70-71:

Ծանոթ. Հայր ու որդի վաչուտն ու վաչեն Արագածոտնի հայտնի իշխաններն են ԺԳ. սկզբներին Հովհաննավանքի և Սաղմոսավանքի արձանագրություններում: Բաղալի ժամ և այգի կա Արագածոտնի Ոսկեհատ գյուղի մոտ, բայց այս դեպքում մատնանշվում է *Շենգավիթը*: Հովհաննես առաջնորդի անունը հանդիպում է 1221-1225 թթ. արձանագրություններում, ուստի թվագրվում է XIII դ. քսանական թվականներով:

Երրորդ տողում *Փիլիպոս առաքելո տաւնի* հարկ է ընկալել *Փիլիպոս առաքյալի տունին*:

74. *ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ*. հարավից երկրորդ սյան խոյակի վրա, Սարգսի խաչքարի կողքին, 3 տող (ԺԳ դ.).

ԿԱԲՆՅԱՅԵՒՆ՝ ԱՇԵՍՉԻՔԻ
ԻՆՍԱԾԵՐՈՒ ՏԿԵՎԵՄԻՐ
ԱԾԱԾԻՆԱՌՎԻՔԱՎԵՐԻՆՇ

ԿԱՍԱՐՆ ՅԱՅ ԵՄՎՍՎԱՇԵՍ, ԶԻՄ ԱՅԳ-
ԻՆ ՍԱՄԾԵՐՈՒ ՏԿԻ ՎԱՆՍ ՍԲ
ԱՄՏՈՒԱԾԱԾԻՆՍ: ՈՎ ԽԱԲԱՆԼԵ՛Ր ԴՏԻ ԱՅ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 136:

Ծանոթ. Կատարված վերականգնումներով լրացվում է վկայագիրը: Պարզվում է, որ Արտաշեսը Սամծերում գտնվող իր այգին իբրև սեփական տիրույթ, կալվածք, տվել է (=տվի վախճ) վանքին: Գյուղանունը գրանցված է նաև հաջորդ արձանագրությունում: Սամծեվրիսը փոքր գյուղ է Բուլնիսից ոչ հեռու, դեպի հարավ, խաղողի այգիների մեջ թաղված: Այժմ այնտեղ ապրում են վրացիներ, թուրքեր և մի քանի տուն հայեր:

75. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. հյուսիսային սլաոն, արտաքուստ, 13 տող.

ԿԱՆԱՅԱՆԵՆԱՑԿԼԻՆ ԵՍԲԱՅԱՆ ԱՆԿ
 ԴԱՊԹՈՒԹ. ՈՐԱՊԻՐ ԴԹ ԹԵՂԵՐ
 ՎԱՍԿԻՆԻՎԵՎԱՄ Ս ԱՇԻՐՈՒՄԷԳ
 ՆԻՐԸՆՈՒՆ ԶՄԱԿԵՐՈՒ ԳԵՆԵԳԻՆ
 ԽԸՆՁԱՆԶԻՈՇՈՒՆԱՐԷԷԳ
 ԺԱՅԱՅԿՈՒԼՈՒՅԶԱՐԻԿԻՆԸ
 ՈՒՆԿՈՒՅԶՈՒՄԷՎԱՅՆԻԳԻՆԸ
 ՈՒՆԲԱՅՄ ԿԻՖԵՆՁԱՆՈՒՆՈՒՄԷՐԷ
 ԲԵԿՈՒՆԱՐԱՐԱՅԵՆՈՒՆԱՅՈՒՄ ԴԷԲ
 ՉՈՒՆԻՐԻԿԻՆԸ ԶՈՒՄԱՐԱՅՈՒՄ
 ԿՈՒՆԱՅԵՆՈՒՄ ԶՈՒՄԱՐԱՅՈՒՄ
 ՍԿԻՐԱՅՈՒՄ ԳԵՆԵՆԿԱՆԱՅՈՒՄ
 ԵՎԱՅՈՒՄ

ԿԱՍԱՆ ԱՅ ԱՍԵՆԱՅԱՆԻՆ, ԵՍ՝ ԲԱՐՍԵՂ ԱՐՅԵ-
 ԴԻԱՅԱՆԱՅ, ԹՈՌԻ ԹՈՌԱ ԴԱՐԱՆԱՅ, ՈՐԴԻ ԴԱՐԱՆԱՅ
 ՎԱՍԱՅԱՆ, ՏԿԻ ՎԱՍԱՅ ՍԱՍԾԵՐՈՒՄ (2): ԵԳ-
 ԻՆ ԻՐ ԸՆՁԱՆԱՆ, ՁՏԱՆԱԲԵՐՈՒ ԳԵՂԻՆ ԵԳԻՆ
 ԻՐ ԸՆՁԱՆԱՆ, ՁԽՈՇՈՒՆԱՆ ՉՈՐԻ: Բ (2): ԵԳԻՆ
 Ծ: (50) ԱՐԱՅԱՐ ՅՈՂ, ԲՐՏԱՅՉՈՐԻ ԻԳԻՆ ՈՒՐ ԸՆՁԱՆԱՆ-
 ՈՒՆ, ԿՈՇԱՅՉՈՐԻ: Բ (2) ՁԱՐԱՅՆ, ԻԳԻՆ՝ ԸՆՁԱՆ
 ՈՒՆ, ԶԱՐԱՅՏԱՅԱՅ ԻԳԻՆ՝ ԸՆՁԱՆԱՆ, ՈՒՆԱԲԵՐՂ
 ԻՐ ԵՐԿՐՈՒՆ, ՍԱՐԻ ԱՐԻՈՒՆ ՎԱՇԱՇԱՆՑ ՍԵՆ ՈՒՐԱՆԱՅ ԻՐ
 ՉՈՐՈՒՆ, ՉԻԹԻՅԱՆՈՑ ՉՈՐԻ, ՍԱՍԽՈՒՏՆ, ՄԱՐԱՐՆ,
 ԿՈՂԵՍ, ԱԳՐԱԿԻՆ ՎԱՅԱՆՈՇՈՐԻՆ: Բ (2) ԷՐԴԻՔ ՁԱՐԱՅՆ, ՉԻԹԻՅԱՆՔ,
 ՍԿԻ, ՇՈՒՐՁԱՆ, :Բ (2) ԳԵՂ ՇԻՆԱԿԱՆ՝ ՍԱՆԱՅՆՈ ՍԲ ԱՍՏՈՒԱՇԱՇՆԻՍ;
 ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝

ԻՍ ՍԵՂԱՅՍ ՏՐ Է:

Չրատ. Ձալայանց Ա. 31. Ղրիմեցի. 66-67. ՎՏ. 248-249.
 Ղաֆաղարյան, Սանահին, 136-138:

Ծանոթ. Բարսեղ արքեպիսկոպոսը Արղության ազնվական տոհմից է. Ձաքարյան-
 ների ժառանգորդը, որը Սանահինի վանքի առաջնորդն է եղել XV դ. վերջին քառորդում:
 Նվիրած այս հսկայական հարստությունները եղել են տոհմական սեփականություն,
 որոնք գտնվում են Բուլնիսի, Թումանյանի և Ստեփանավանի շրջաններում և XII-XIV դդ.
 պատկանում էին Ձաքարյաններին:

Բնագրի որոշ մասերում, ուր գրերը կոտրտված կամ հողմահար են, բառիմաստները հստակ չեն մեկնաբանվել: Կ. Ղաֆաղարյանը չի բացառում, որ 4-րդ տողի *զՏալաւերու* (Կ. *Ղաֆաղարյանի վերծանության մեջ՝ զՏաւաւերու – խմբ.*) տեղանունը «կարող է կարդացվել նաև Տանաւեր կամ տամաւեր», բայց ավելի հուսալի է առաջինը և այն, թերևս, տաղաւար բառն է: Ավելի բարդ ու դժվար ընկալվող են 9-րդ տողի *սարի արուվն Վաշաշանց սեռ ուրդնաւ իր* և 11-ի *Ագրակին Վահակնաժորին Բ էրդիք ջաղացն* պարբերությունները, որոնցից առաջինը Կ. Ղաֆաղարյանին չի հաջողվել վերծանել և այն մնացել է *ՍՐԻԱՐՈՎԱՎՇՈՒՎԱՇԱՅ ՍԵՌ Ուրդնաս իր ծորովն* տառաշարքով, իսկ երկրորդը՝ *Ագրակին Վահակնու ծորն, Բորդք ջաղ(ա)ցն*, որն, իր ասելով, չի կարողացել կարդալ «քարի շեղոտության և գրերի մաշվածության պատճառով»: Ներկա վերծանությունը թեև լրիվ չի փարատում երկմտությունը, սակայն ինչ-որ չափով պարզում է իմաստը: Ըստ այդմ, առաջին դեպքում վանքին է տրվել նաև *սարի արուվն* (առվովն) *Վաշվաշանց* (ախուվախանց) *սեռ ուրդնաւ* (սարի ջրբաժանը այնտեղի յուրդով), իսկ երկրորդի սքողված հատվածից ընկալվում է Ագարակ գյուղի Վահակնաժորի (Ձորագետի ափի) երկակն (կամ երկերդիկ) ջրաղացը (Բ: Էրդիք ջրաղացն): Ի դեպ, հուշարձանի այս պատին կատարված նորոգումները ևս արվել են պարսպից դուրս՝ Ս. Հակոբ եկեղեցու քարերով, որից փոքր-ինչ վնասվել է նվիրագիրը:

76. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. կենտրոնական նավի մույթին, դրսից, խոյակի ճակատին, 1 տող.

ԷԼՂԱՆՔ ԹԿՈՒԹԱ

ԷԼՂԱՆ :ԶԽ (1291) ԹԻԱԿԱՆ ԽԻԹԵԱՆՆՍ...

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 138:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը հավանական է գտնում, որ արձանագրությունը «գրված է իբրև նախաբան հաջորդի համար՝ թվականն ու էլղանի իշխանությունը ցույց տալու նպատակով»:

77. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. նախորդից ներքև, սյան վրա, 9 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՁՆԵԼԱՆՑ Մ—
 ԷԼԻՔՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՄՏՈՒԱԾԱ—
 ԾՆԻՍ ԵԻ ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԿԵՍ ԱԿՆ ԶԻԹԱԴ—
 ԱՆՔՆ ՍԱՆԱՂՆԻՍ: ՏՐ ԱՏԵԹԱՆՈՍ ԵԻ ՀԱՅԴ
 ՅԼՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵԻ ՄԻ—
 ԱԲԱՆՔՍ ՏԿԻՆ ԶՄԲ ՆԻԿՈՂԱՍԻ ՏԱԻՆԻՆ ԱՄԵՆ
 ԵԿԵՂԵՑ ԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵ Լ ԻՆՁ՝ ՄԷԼԻՔԻՆ, ԻՄ
 ՀԱԽԴՆ ՄԵԻԹԱՐԱ: ԱՐ—
 Դ, ՈՎ ԶԶԻԹԱԴԱՆՔՆ Ի ՎԱՆԻՑՍ ՀԱՆԵ՝ Յ
 Ժ ԵԻ Ը-ԻՑՆ ԱՆԻԾԵԼԱԼ ԼԻՑԻ, ԹԵ ՄԵՐ ԱԶԳԵ ԿԱՄ
 ԱՄՏԱՐԱ—
 Ց: ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱԽԴՂՆԻՆ ԱՅ:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՁՆԵԼԱՆՑ Մ—
 ԷԼԻՔՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՄՏՈՒԱԾԱ—
 ԾՆԻՍ ԵԻ ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԿԵՍ ԱԿՆ ԶԻԹԱԴ—
 ԱՆՔՆ ՍԱՆԱՂՆԻՍ: ՏՐ ԱՏԵԹԱՆՈՍ ԵԻ ՀԱՅԴ
 ՅԼՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵԻ ՄԻ—
 ԱԲԱՆՔՍ ՏԿԻՆ ԶՄԲ ՆԻԿՈՂԱՍԻ ՏԱԻՆԻՆ ԱՄԵՆ
 ԵԿԵՂԵՑ ԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵ Լ ԻՆՁ՝ ՄԷԼԻՔԻՆ, ԻՄ
 ՀԱԽԴՆ ՄԵԻԹԱՐԱ: ԱՐ—
 Դ, ՈՎ ԶԶԻԹԱԴԱՆՔՆ Ի ՎԱՆԻՑՍ ՀԱՆԵ՝ Յ
 Ժ ԵԻ Ը-ԻՑՆ ԱՆԻԾԵԼԱԼ ԼԻՑԻ, ԹԵ ՄԵՐ ԱԶԳԵ ԿԱՄ
 ԱՄՏԱՐԱ—
 Ց: ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱԽԴՂՆԻՆ ԱՅ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 139:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանը այս արձանագրությունը համարում է նախորդի շարունակություն: Սակայն նման կարծիքը որևէ հիմնավորում չունի. հիշատակված անուններն անգամ տարբեր են: Ըստ ամենայնի, խոյակի արձանագրությունն անավարտ է և անտարակույս միանգամայն ինքնուրույն: Այս պատճառով ամենարևել է նաև խոյակի արձանագրության քվականը վերագրել սրան: Սակայն գրատան արձանագրություններից մեկը ևս նվիրված է Չնելանց Մելիքին և քվագրված է 1291-ով, որին ժամանակամերձ պիտի համարել սույն նվիրագիրը:

78. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. հարավային պատին, ներսում, մուտքի մոտ, խիստ մաշված, 6 տող (ԺԳ դ.).

ՏԱՅՐՅՈՒԱՆԷՍ	ՀԱՅՐ ՅՈՒԱՆԷՍ
ՆԵՅԱԲԶ	ԻՄԱԲԱՆԵՑԱԲ Զ-
ԻԹԻԻՆՍ	Ի ԹԻԻՆՍ
.....	
.....	
ՆԶՈՒԵՍՅԻՅԱՅԱԷ	ՆԶՈՒԵՍՅԻ ՅԱՅ: ԱՄԵՆ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 139:

79. ԵՌԱՆԱԿ ԳԱԿԻԹ. մուտքի կողքին, հյուսիսային կողմում, դեպի արևելք նայող պատին, դրսից, 5 տող.

ԱԾՈՂՄԲԱԳՅԵՊ	ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՍԱՐԳԻՍ ԵՊԻՍԻ-
ԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՈՒՍՏԱՅ ՍԱՐԳՍԻՆ	ԿՈՊՈՍԻՆ ԵՒ ՈՒՍՏԱՅ ՍԱՐԳՍԻՆ
ԵԱՇԱԳԵԱՅՆՈՐԱՅ	ԵՒ ԱՇԱԿԵՐՏԱՅ ՆՈՐԱՅ:
ՀԵԱՂԵՐԵՅԻՆ	ՀԵՐԱՊԵՏԻՆ, ԴԱԹԻՆ, ՅԵՍՈՒԻՆ,
ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ	ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ, ՅԻՇԵՑԵԹ Ի ԶՍ:

Չրատ. «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 281. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 140. Ոսկյան Գվ. 71:

Ծանոթ. 4-րդ տողում ուշագրավ է Հերապետ ծեղ: Հայրապետի փոխարեն, որը տարածված է հատկապես ժե դարից:

Ուստա Աարգիսը և իր աշակերտները, համաձայն մի այլ արձանագրության, 1652 թ. նորոգել են երկրաշարժից տուժած Ամենափրկիչ, Ս. Գրիգոր եկեղեցիները, նշխարհախույրը (գրատունը) և զանգակատունը:

80. ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱԴ. հյուսիսային պատին, դրսից, 4 տող.

ԿԱԲԼԱՅԱԵԱԿԱԲԼ ՄԵՔԻԷԽԱԷ ՀԱՅՈՑ ՍՇԼՈՒՆ
 ՀԱԶԱՐԱՊԵՏՍԵ ԶԱԲԱՆԱԶԱԶԵՐԴԻՆԻՆԻՅԱՆԵՐԱՆԻՐ
 ՈԳԵՅԱԲԶԱԶԱԿ ԴԿԻՇԵԿԵՆՅԻԻ ԶԶՈՐԱՎՏՈՒՄԿԿ
 ԱՄԵՆ ԲԻՄԵՐՈՎԲ ԵՒ ԶԵՅԵԲԻՍ 1815

ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ ԱՍԵՆԱԿԱԼԻՆ, ՄԵՔ՝ ԻՇԽԱՆՔ ՀԱՅՈՑ ՍՕԼՕՍԱՆ
ՀԱԶԱՐԱՊԵՑՍ ԵՒ ԶԱՔԱՐԷՍ, ՅԱԶԳԷ ԱՐԴՈՒԹԵԱՆՑ, ՎԵՐԱՏԻՆ ՆՈՐ-
ՈԳԵՑԱՔ ԶԱՍԵՆԱԹՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԶԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆՆ ԻՍԿԱԿ-
ԱՆ ԱՐԴԵԱՄԲԵ ՄԵՐՕՎԷ: ՅԻՇԵՑԷ Ի ՔՍ: 1815:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 140:

Ծանոթ. Սանահինի վանքի պահպանության ու նորոգությունների խնդրում չափա-
զանց մեծ է եղել Արղության-Երկայնաբազուկների դերը: Այն, որ վանքն այս վիճակում
հասել է մեզ, պարտական ենք հատկապես այդ տոհմի գործիչներին:

81. **ԽԱՉՔԱՐ.** դրված եռանավ սրահի արևելյան պատի տակ, քիվին, 2 տող.

ԽԵ ՍԴԱԽԻԹ ԻՇԽԱՆ ՅԻԶԻԱՆԿԱՆԳՆԵ ՅԻԶՍԲՆՇԱԼ
ԳԵՐԵԶՄԱՆԻՅԱԽԻՄՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՐԿՐՊԱԳԷ ՅԱՂԱԹ ՅԻՇԵՔ

ԵՍ՝ ՂԱԽԻԹ, ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆ, ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶՍԲ ՆՇԱՄՆԱ Ի ՎԵՐԱՅՂ
ԳԵՐԵԶՍԱՆԻ ՀԱԻՐ ԻՄՈՅ ԳՐԻԳՈՐԻ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷ ՅԱՂԱԹ ՅԻՇԵՔ:

Հրատ. Հարությունյան, 281, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 382, Ղա-
ֆաղարյան, Սանահին, 140, Շահինյան, ՄՀԿՀ, 133:

Ծանոթ. Գ. Հովսեփյանը այս Ղավթին նույնացնում է Շոթոռկա որդի Ղավթի հետ
(Նյութեր, Ա, էջ 32), որին համաձայն չէ Կ. Ղաֆաղարյանը, որովհետև «Շոթոռկի որդի
Ղավթը, ըստ Խծկոնքի Ս. Սարգիս եկեղեցու 1214 թվականի արձանագրության, կու-
սակրոն հոգևորական է, Խծկոնքի վանքի առաջնորդ, իսկ Ղավթը Գրիգորի որդի է,
հոգևորական չէ, իշխանաց իշխան տիտղոսն է կրում և Զաքարյան իշխանների *զորա-
վարներից* մեկն է»:

Վերջին երկու բառերը սովորաբար գրվում են *յաղաթս յիշեցեք*, բայց այս դեպքում
թողնում ենք անփոփոխ:

ՏԱՊԱՆԱԳՐԵՐ ԵՌԱՆԱԿ ՍՐԱՅՈՒՄ

ՊԶԳ
ԱԻԱԳՆԵՅԻՆԵՆԵՎԱՆԵ

82. [Ի ԹՎԻՆ] ՊԶԳ (1434):/

ԱԻԱԳՆ Է ՏԵՐՆ ԵՂԻՎԱՐՂԱ:

Հրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանա-
հին, 141:

Ծանոթ. Այս Ավագը Արագածոտնի եղվարդ ավանի Ազիզբեկյան իշխանական տան
անդամներից է: Նրա նախնիքն են 1301 թ.²⁵ կառուցել ավանի Ս.Աստվածածնի եռահարկ
տաճարը:

ԱԱՅԵԱԿԵՑԻ

83. ՎԱՅԷ ԱԵՎԵՑԻ:

Հրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանա-
հին, 141:

²⁵ Եղվարդի եկեղեցու շինարարական վկայագրի թվականի հարցը քննարկված է Գ. Սարգսյանի
«Վիճագրագիտական ելքիզներ» հոդվածում (ՊԲՀ, 2008, 2, էջ 198-199), (խմբ.):

Ծանոթ. Վաչէ Ալվեցին, ինչպես տեղեկացնում է վանքի N 61 արձանագրությունը, ճարտապետի մի ակն (միաքաւ) քրաղացը նվիրել է Աստվածածին եկեղեցուն (XIII դ.):

ՀԱԶԱՍԴԱՍԵԾ

84. ՀԱՄԱԶԱՍԿ ՄԵԾ:

Հրատ. «Արծաղանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

ՍԱՐԳԻՍԱՂԵԿԵՑ

85. ՍԱՐԳԻՍ ԱՂԵԿԵՑ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

ՍՄԲԱՏ

86. ՍՄԲԱՏ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

ԳԱԻԳԱ

87. ԳԱԻԳԱ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

Ա ՆՐԱՄԴԻԳԱԻԳԱԼԵ

88. ՎԱՆՔՐԱՄ, ՈՐԴԻ ԳԱԻԳԱԼԵ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

Ծանոթ. Հայր ու որդի թաղված են իրար մոտ:

ԳՐԻԳՐ

89. ԳՐԻԳՐ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

ԿԱՐՃԻԿ

90. ԿԱՐՃԻԿ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 141:

Ծանոթ. Կարճիկը Ղավիթ իշխանի կինն է, Շոթոռկայի հարսը, որը հիշվում է Ամենափրկիչի ժամատան 1222 թ. արձանագրության մեջ:

ՀԱՍԱՆ

91. ՀԱՍԱՆ:

Հրատ. «Արծաղանք», 1884 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԱՐԳԻՍ

92. ՍԱՐԳԻՍ:

Հրատ. Կ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՀԵՐԲԱՐԻԲ

93. ՀԵՐԲԱՐԻԲ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ծանոթ. Հիշվում է վանքի 1222 թ. արձանագրության մեջ:

ԱՓ ԱՅՆ

94. ԱՓԱՅՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ծանոթ. Սմբատի որդի Վասակի կինն է, որի հիշատակին ամուսինը նվիրատվություններ է արել Աստվածածին եկեղեցուն 1214 թ.:

ՃԳՆԱՄԳՈՅԱՄԼԻՔ

95. ՃԳՆԱՒՈՐ ԳՈՅԱՐՄԼԻՔ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ծանոթ. Հավանաբար N 27 արձանագրության մեջ հիշվող Համազասպանց թոռն է (1258 թ.):

ՊԱՐՈՆ ՎԱՍԱԿ
ԷԿՈՒԾԻՊԱԿ

96. ՊԱՐՈՆ ՎԱՍԱԿ, ՈՐ
Է ԿՈՒՐԺԵՊԱՐԿ:

Հրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԱՐՏԱԻԱԶ

97. ԱՐՏԱԻԱԶ:

Հրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԹԱՄԹԷ

98. ԹԱՄԹԷ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ծանոթ. Հազիվ թե սպասելի է, որ սա Իվանե Զաքարյանի դուստրը լինի՝ 1207 թ. անհաջողությունից հետո կնության տրված Խլաթի էմիրին:

ՀԱՍ ԱՆ

99. ՀԱՍԱՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԳՐԻԳՐ

100. ԳՐԻԳՐ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԽՈՐԻՇԱՀ

101. ԽՈՐԻՇԱՀ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՍՄԲԱՏԻԱՅԵՆ

102. ՍՄԲԱՏ ԽԱՉԵԱԼՅԻ:]

Հրատ. «Արծազանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ԽԱԲ ՈՒ ՆՏԻՐ

103. ԽԱԹՈՒՆՇԻՐ:

Հրատ. «Արծազանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՔՈՒՐ ԴԱՇԱՅ

104. ՔՈՒՐ ԴԱՇԱՅ:

Հրատ. «Արծազանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՊԱՏՐՈՆԿՈՒԿԻՆԷ

105. ՊԱՏՐՈՆ ԿՈՒԿԻՆ Է:

Հրատ. «Արծազանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՍԼԸԼԻԿ

106. ՍԼԸԼԻԿ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ս ՈՒ ՄԲԱՅ

107. ՍՈՒՄԲԱՅ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

ՈՐԴԻՔ ԲԵԳԻՆ

108. ՈՐԴԻՔ ԲԵԳԻՆ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 142:

Ծանոթ. Գրված են երկու տարբեր սալաքարերի վրա:

ՈՐԴԻՔ ԲԵԳԻՆ վերաբերում է Սոււմբային և Սլիկին (խմբ.):

ԹԱՄԱՐ

109. ԹԱՄԱՐ:

ՀԱՍԱՆ

110. ՀԱՍԱՆ:

ԴԵՄԵՏՐԵԹԱՅՈՒԳՅԱՆ

111. ԴԵՄԵՏՐԵ ԹԱՅԱՆՈՐԱՆ ԶՈՎԵՑՈՐԱՆ:

Ծանոթ. Սալատապանը Գրիգորի և Արտավազի միջև է: Ով է այս Դեմետրե թագավորը՝ հայտնի չէ: Հայտնի չէ նաև, որ այստեղ երբևէ վրաց թագավոր թաղված լինի:

112. ՍՍԼԱՏԱՊԱՆ. տեղն ստույգ անհայտ է, 1 տող.

ԶԱՒՅՈՒՔԷՆՈՒՔՅԻ ՊՁ ԶԱՐԻ ՅՈՎԱՆԵՍ ՓԻԼԻՍՈՓԱ: [ԹՎԻՆ] ՊԶ (1431):

Ծանոթ. Անձնանունը փորագրված է փակագրով, վերևում պատիվ նշանով, որտեղ կարդացվում են ՅՈՎԱ տառերը, այնպես որ հնարավոր է վերականգնել նաև ՅՈՎԱԵԹ (Խմբ.)

113. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. նույն տեղում, 5 տող.

Ձ ԱԲԱՐԻԱԹՈՐՆ
ՎԱՍԱԿԱՄԵՋՆԱՇԻՆ
ԵՅՈՅԻՇԵՅԷՔԱ
ՂԱՉԵՄ

[ԹՎԻՆ] 242 (1317):
ՋԱՔԱՐԻԱ, ԹՈՐՆ
ՎԱՍԱԿԱ ՄԻՋՆԱՇԻՆ—
ԵՅՈ, ՅԻՇԵՅԷՔ Ա-
ՂԱՉԵՄ:

Դրատ. Դրիմեցի, 65, «Արծազանք», 1884, 629. Ղաֆաղար-
յան, Սանահին, 143:

Ծանոթ. Բացառիկ գեղագիր է, հատկապես՝ Զ-ի բոլորքում ներդրված թվատառերը: Վասակ Միջնաշինեցին հանդիպում է նաև Խորանաշատի վանքի մի արձանագրության մեջ:

114. ԵՈՒՆԱԿ ՍՐԱԴ. Սարգսի որդի Մարծպանի ՈԿ — 1211 թ. արձանագրության մոտ, որը չի նկատվել.

Ի ԹՈՒԻՆ ՈԿ:(1211)

ՈՐ ՏՈՒՏԵԱՅ ՅԻՇԱՏԱԿ Է ՋԱՏԿԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ԸՆԿԱԼԵԱԼ...:

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 24:

Ծանոթ. Հավանաբար խոսքը վերաբերում է Տուտիկ իշխանին և ոչ Տուտեորդուն, որն այդ թվից տարիներ առաջ էր մահացել:

ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՃԵՄԱՐԱՆ

115. ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՃԵՄԱՐԱՆ, որմնասյան վրա, 10 տող.

ԱԼՁՁ ԿԱՆԱՅ
ՍԱՍԻԱԴԱՆՄԱԲ
ՆԵՅԱՄԲԱԾԱԾ
ՆԻՍ ԷԷՏՈՒԱՐ Դ
Ի՝ՍԻՆԴ ՀԱՅՈՍ
ՄԻԹԱՐԷ ՄԵԼԱՆ
ՔՍԷՏՈՒՆԵՉԷՊ
ԱՄԱԳՅԱՆՅՈՂԱ
ՆՈՒՊԱՇՈՒՆՔԻԿԱ
ՅԱՐԻ

[ԹՎԻՆ]: 262: (1267): ԿԱՍԱԻՆ ԱՅ
[ԵՆՍ՝ ԱՍԽԱՂԱՆ, ՄԻԱԲ-
[ԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՆՏՈՒԱ]ԾԱԾ —
ՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒԱՐԴ-
[ԻՒՆՆ ԻՆԶ: ՀԱՅՐԱՍ
ՄԽԻԹԱՐ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆ-
ՔՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵՋ :Է: (7)Պ-
ԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՅՈՎԱ-
ՆՈՒ, ՈՐ ԱՇՈՒՆՔՆ ԿԱ-
ՏԱՐԻ:/

Դրատ. Դրիմեցի 65, «Արծազանք», 1884, 630. Հարություն-
յան, 296, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

ՏԱՊԱՆԱԳՐԵՐ. Մագիստրոսի ճանարանում, բոլորն էլ ժե դարի.

ԽԱՋԱՌԵԱԿԱԳ
ԹՎԶ

116. ԽԱՋԱՏՈՒՐ ՍԱՐԿԱԽԱԳ:
ԹՎԻՆ 2 (1451):

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

ԱՄԻՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳ
ՊՅԳ

117. ԱՄԻ ՍԱՐԳԻՍ ՍԱՐԿԱԽԱԳ:
ԹՎԻՆ 739 (1424):

Դրատ «Արծաղսանք», 1884, 629, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

Ծանոթ. Առաջին բառն անգգուշարար կարդացվել է *ամեն*, որը բնագրի վերջում է դրվում միայն: «Ամի»-ն միատառ պարզ փակագիր է և նշանակում է հորեղբայր, տարեց մարդ առհասարակ:

Փակագրի (կցագիր) Ի-ն կարելի է կրկնընթերցել նաև Բ ու անունը կարդալ ԱՄԻՐ-ՍԱՐԳԻՍ (Խմբ):

ՅՈՒՎՍԷՓ ՍԱՐԿԱԽԱԳ
ՊԶԳ

118. ՅՈՎՍԷՓ ՍԱՐԿԱԽԱԳ:
ԹՎԻՆ 729 (1434):

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

ՎԱՐՂԱՆ ԱՆՐԿԱԽԱԳ

119. ՎԱՐՂԱՆ ԱՆՐԿԱԽԱԳ:

Դրատ. Զարուբյունյան, 296, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՔԱՂԱՆԱ
ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՔԱՂԱՆԱ

120. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՔԱՂԱՆԱ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

121. ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՔԱՂԱՆԱ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 144:

Ծանոթ. Վերջին երկուսը նույն սալատապանի վրա են, ըստ երևույթին լավ չի գրվել՝ ուստի կրկնվել է ավելի խոշոր և պարզ գրերով:

ՁԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ

122. **ՁԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ.** արևմտյան պատին, դրսից, 9 տող.

ԹՎ ԶԿԹ

ԿԱՐԱՆԱՅԵՍ ՊՐԱՂԵՍ ԷԻՆԵ
ՅԻԶԳԱՂԱՅՆԱԿՊՃԿՊԼԻ
ԿԱՄԲԱՆԱԾԱԾԻՆՅԱՆԿՈԳՈ
ՆՈՅԵՍԻԹԵԿԱՅՍԹՈՒՆ ՊՐԱՂԵ
ՈՒԻ ՊՐԱՂԵՆՅԱՆՈՅՆՈՂԳԶԳԱ
ԶԳԱ ԶԿԹ ԶԿԹ ԶԿԹ
ՂԱՅՆ ԶԿԹ ԶԿԹ ԶԿԹ
ԿԱՐԱՆԱՅԵՍ ՊՐԱՂԵՍ ԷԻՆԵ
ՂԱՅՆ ԶԿԹ ԶԿԹ ԶԿԹ

ԹՎ ԶԿԹ (1520):

ԿԱՄԱՆ ԱՅԵՍ ՊՐԱՂԵՍ ԱՂԵՍ, ԵԻՆԵ-
ՑԻ ԶԱՄԱՅՆ ԱՆԿԻՊԾԿԻ, ՏԿԻ
ԿԱՄԱՆ ԱՅԵՍ ԱՄՍՈՒՄ ԾԱԾԻՆՅԱՆ ԶԿԹ
ԻՄՈՅ: ԵՍ՝ ԴԱԻԹ ԱԲԵՂԱՅՍ, ԹՈՒՆ ՊՐԱՂԵՍ
ԱՂԵՍ,
ՈՐԴԻ ՊՐԱՂԵՍ՝ ՍՕԼԱՂԻՆ, ՅԵՏՈՅ ՆՈՐՈԳԵՑԻ
ԶԱՄ-
ԴԱՅՆ ՅԻՇԱՏԱԿ ԶՈԳՈ ԻՄՈՅ ԵՐ ԾՆ-
ԱՐԱՅՆ ԻՄՈՅ: ԱՄԵՆ: ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՄԲ
ՂՈՒԿԱՍՍ ԱՐՅԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 32, Ղրիմեցի, 65, ՎՏ, 176, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 145, Ոսկյան, Գվ, 328:

Ծանոթ. Բովանդակությունից երևում է, որ այստեղ փորագրվել է երկու արձանագրություն: Կ. Ղաֆաղարյանն անդրադառնալով այդ հարցին գրում է. «Արձանագրությունը գրված է 1520 թվականին, Դավիթ արեղայի ժամանակ, երբ նորոգվել է ջրաղացը, և ոչ թե նրա պապ պարոն Աղի ժամանակ, երբ ջրաղացը շինվել և նվիրաբերվել է վանքին: Արձանագրության սկզբնամասը պարզ ու աներկիմաստ է»: 1520-ին *պարոն Աղեմ* շինել է ջրաղացը և նվիրել Ս. Աստվածածնին: Ինչ վերաբերում է նորոգող Դավիթ արեղային, արձանագրության նրա հատվածը պարզապես իբրև շարունակություն հավելվել է և այդ պատճառով մնացել չթվագրված: Ընդ որում, Դավիթը ընդգծում է, որ նորոգումը տեղի է ունեցել *Յետոյ*: Ասել է թե՛ 1520 թվականից հետո:

Երրորդ տողում տեղանունը Կ. Ղաֆաղարյանը հնարավոր է համարում *Անկապճկի* տարբերակը. Կ տառը երկու դեպքում էլ փորագրված է միատեսակ, կցագրով, որից հետևում է, որ երկու դեպքում էլ պետք է միևնույն ծայնավորը լինի՝ Անկապճկի կամ Անկապճկա:

123. **ՁԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ.** ներսում, հարավային խորանի մուտքի ճակատին, 4 տող.

ԿԱՐԱՆԱՅԵՍԱԶՍ ՈՒԲԱՆԱԿԱԶԱ ԱԿԵՑ
Ի ԶԵԿԵԼԵՅԻՔՍ ԶԱՆԿԱԿԱՄԱՆԱՄԵՇԻՆԵԼԵՐԱԹԵՐ
ԵԶԱՄԱՅԻՆՈՒԹԻՄԱՍԿԵԻՄ ԱԲԱՆԻՍ ԶԱՄԱՅԻՆ ԶԱԿԵԼԵՅԻՍ
ԻՆԶՊԱՄ

ԿԱՍԱՐԸ ԱՅ ԵՍԻ՝ ՍԱԹՍ, ՈՐՈՒ ԱՐՏԱԲԱԶԱ, ԱՐԻՅՆԵՑ-

Ի ԶԷԿԵՂԵՑԻՔՍ, ԶԱՆԿԱԿԱՏԱՆՍ, ՈՐ ՇԻՆԵԼ ԷՐ ԱՐԵՒԱՅ Ս-

ԵՐԶԱԿՈՐ ՎԱԳՆ ԻՍ, ՈՐՈՒ ԱԲԱՍԱ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԶԱՍԻ ԵՆ՝ ԷԿԵՂԵՑԻՍ
ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ:]

Չրատ. Հարությունյան, 302, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 145:

Ծանոթ. Այս հաղորդումից է պարզվում, որ զանգակատունը կառուցել է ոմն Աբասի որդի Վազը (թերևս՝ Վահագն, բանգի բառս պատվո նշանով է), որը արյունակցական մերձավորություն ունի եկեղեցիներն օրհնող Սաթի հետ: Կ. Ղաֆաղարյանը թվագրում է XIII դարով, մինչդեռ իբրև զանգակատան շինարարական և եկեղեցիների օրհնման վկայագիր կարող է ավելի վաղ լինել: Հավանաբար եռանավ սրահում թաղված Արտավազը հենց զանգակատան կառուցող Սաթի հայրն է: «Իսկ Սաթը, որ զանգակատունն է օրհնել, չի գրած, թե եկեղեցական ինչ կոչում է ունեցել» (Կ. Ղ.): Սաթը հոգևորական չէ, նա պարզապես հոգացել է զանգակատան (ու նաև չի իմացվում՝ ինչ *եկեղեցիքս*) օրհնելու (հավանաբար՝ զանգակատան նավակատիքի) ծախքերն ու նվիրատվությունները:

124. ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ. ներսում, մեջտեղի մատուռի ճակատին, 6 տող:

Ա	[Ա] (1) ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ ԿԱՍՐԱՆԱՑ-
ՊԱՄԱՐԷՄԱՆՓԱՆՆՈՍԻ ԿԱՐԱՆՑ	Ա (1) ՊԱՏԱՐԱԳ ԲԱՆՈՒՔԻՆ ՂԱՍՆԵՑԻ՝
Ա ՂԱՄԱՔ ԲՆՈՒՔԻՆՆԱՆԵՑԻ	ՏԱԼԱ-
ՄԱԼ	ԽԱԻՆ ՄԱ-
ԽԱՂ	ԻՐՆ
ԻՐՆ	... Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:
Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ	

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 146:

Ծանոթ. Վերջին տողի անեծքի բանաձևը պետք է կարդալ *խափանողն պարտական է առաջի Այ* կամ *ով չառնէ, մեղացս տէր է առաջի Այ* (Կ. Ղ.), կամ ավելի կարճ՝ *ով խափանէ՝ մեր խղճիս (մեղացս) տէր է առաջի Այ*:

125. ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ. նախորդից վերև, սև ներկով, գունաթափ, 6 տող:

ՌԶԱՆԱԼԱՅՍԿԱՆԿՅՈՒ
ՄԱՆԵՑԻՆ
ԷՐԲՍ: ԵՒ ՍԻՈՍՄԱ
ՅԱԼՄԻԻՆԱՆՈՐՄԱՔԺԱՌԱԵԼՈՍՈՒՄԷ

.....
.....
[ՄԵՐԶԱՒՈ ՎԱՐՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐ]ՅՍ ԿԱՄԱԿՑՈՒ-
[ԹԵԱՄԲ ԴԱՍ]ՏԱՏԵՑԻՆ.....

[ՊԱՏԱՐԱԳԵՂԼ: ԶՔՍ: ԵՒ ԵՍ ԽՈՍՏԱ-
ՅԱ ԱՐԴԻՒՆԱՒ, ՈՐ ՏՐԱՒՔ ԾԱՌԱԵԼ ԶԱՌՍԱ: ԱՄԷՆ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 146:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը կռահել է, որ «այս արձանագրությունը նախօրոք գրված է եղել ներկով, առանց փորագրության, բայց հետո վերաշարադրել են փորագիր արձանագրությամբ նույն տեղի մոտերքին»: Սակայն *մերձաւոր Վազն* բառակապակցությունից բացի երկու արձանագրություններն այլ ընդհանրություն չունեն, ինչպես հաճախ է պատահում, փորագրելու ժամանակ տեքստը վերախմբագրվել է:

126. ԽԱՉՔԱՐ. տեղահանված, երկատված, դրսից հենած զանգակատան հյուսիսային պատին, քիվին 1 տող.

ԱԾՈՂՄԱՆԳՐՈՒՄՆ ԽՈՐՈՄԻ ԱՆԴՐՈՏԻՆ (ԺՁդ.):
ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԱՆԴՐՈՏԻՆ (ԺՁդ.):

Ծանոթ. Անձնանվան Դ-ն ավելի նման է Գ-ի (խմբ.)

127. Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԵԿԵՂԵՑԻ. Խարաւային կողմի վրա, դրսից 15 տող.

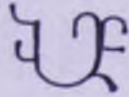
ԿԻՐՈՒ ԲԱԿԱՆԻՍՅԱՆՇ ԺԻԹԱԳԱԲ
 ՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԻԿԵԻ ՈՐՈՇՅԱԲԻԱՐՔԱԲԻՆ
 ՅՐԱՊԵ ՏՈՒԹԵՆՆԵՆ ԴԻՈՍԿՐՈՍԻ ԵՍՇԱՊՈՒՄ
 ԻՇԽԱՆԱՅԻՇԽԱՆ ՈՐԴԻԳԱՐՔԱՆԻԷԼԻ
 ԻՏՈՅՄԵ ՊԱՆՏԱԲՈՒՆԻ ՅԱԶԳԵԱՇԱԿՈՒՄ
 ՅԵՆՆԱԼԱԼԸՆՉԻՔԳՆԵՑԻՉԱԲԴԿԱ Փ
 ԵԻԵՏ ՈՒՅԱԾԱՇԵՆՄԹՔԱՂԱՔՍԱՂՆԻՍ
 ԱԴՐՈՉԱԻԱՆԱՂՆԵՍ ԴԱՆԵԼ ԴԱԲ
 ԻՄՄԵՂԱՅՍ ՊԱՐԴԱԿԱԵՂԻ ՑԻ
 ԵԻԱՅՍՏԱՆՔԵՆԴԻՆԻՈՍ ԲՈՍԻ
 ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՆՍԻՈՒՄԲԻԽԵՐԻ ՍՊԱՐ
 ԱԿԱԵԱՌԱՋԻԱՅՉՔԱՌԱՍ ԻՑԱԽԻՆ
 ՊԱՐԱՅՆՅԱԵՆԱՅԵԿԵՂԵՑԻՔՍՇ---
 ՊՆԿԱՄԻ ՑԵԼԵԲԻՈՒՅՍԿՈՒՍՅ---
 ԿԱԿԱՎԱՅՈՐԴՈՅՆԱՆ ՈՐՇԵԼԵ

Ի ԹՈՒՄԱՆԻՍ ԶԱՅՈՑ : ՇԺ : (1061). Ի ԹԱՊԱԲ-
 ՈՐՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԻԿԵԻ, ՈՐՈՇՅԱԲԻԱՐՔԱԲԻ, Ի ԶԱ-
 ՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏՆ ԴԻՈՍԿՐՈՍԻ, ԵՍՇԱՊՈՒՄԻ,
 ԻՇԽԱՆԱՅ ԻՇԽԱՆ, ՈՐԴԻ ԳԱՐՔԱՆԻԷԼԻ,
 Ի ՏՈՅՄԵ ՊԱՆՏԱԲՈՒՆԻ, ՅԱԶԳԵԱՐՇԱԿՈՒՄ-
 Ց, ԻՄ ԶԱԼԱԼ ԸՆՉԻՔ ԳՆԵՑԻ ՉԱԲԴԿԱՍՈՒՄ
 ԵԻ ԵՏՈՒ ՅԱՍՏՈՒԱԾԱՇԵՆ ՄԱՅՐ ՔԱՂԱՔ ՍԱՆԱՂՆԻԱ:
 ԱՐԴ, ՈՐ ՁՆԱ Ի ՍԱՆԱՂՆԵՍ ԶԱՆԵԼ ԶԱՌԻ՝
 ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ ՊԱՐՏԱԿԱՆ ԵՂԻՑԻ:
 ԵԻ ԱՅՍ ԶՐԱՄԱՆՔ ԵՆ ՏՆ ԴԻՈՍԿՐՈՍԻ,
 ԱՌԱՋՆՈՐԴ, ՈՐ ՆԱՏԻ ՄԲ ՈՒՄՏԻՍ, ՊԱՐՏ-
 ԱԿԱՆ ԵՆ ԱՌԱՋԻ ԱՅ ՉՔԱՌԱՄԻՆ ԻՑ ՏԱԽԻՆ
 ՊԱՏԱՐԱԳՍՆ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԸԱԻ-
 ՊՐԿԱՆՆ ՄԱՏՈՒՑԱՆԵԼ: ԵԻ ՈՐ ԱՅՍ ՎՃՈՒՍ ԶԱԻ-
 ԿԱՌԿԱ՝ Ի ՓԱՌԱՑ ՈՐՈՇՅԱՆ ԱՅ ՈՐՈՇԵԼԱԼ Ե:

Հրատ. Քեթուկ, 122, Զալայանց, Ա. 28, Ղրիմեցի, 49, Զա-
 ղուքյունյան, 297, ՎՏ, 24, Սոփյանյան, 56, Ղաֆա-
 դարյան, Սանահին, 147-148:

Ծանոթ. Դիոսկորոսը հայրապետ է կոչվում ավանդաբար: 1037 թվականին նա փոխարինեց Պետրոս Ա Գետադարձ կաթողիկոսին: Երկու տարի անց վտարվեց: Գանձակեցու համաձայն, Դիոսկորոսը նախապես եղել էր Սանահինի վանքի առաջնորդը և վտարվելուց հետո վերստին գալիս է Սանահին, որը ձևականորեն կաթողիկոսանիստ լինելով՝ կոչվել է *մայր քաղաք*:

128. *Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ.* արևելյան պատին, դրսից.

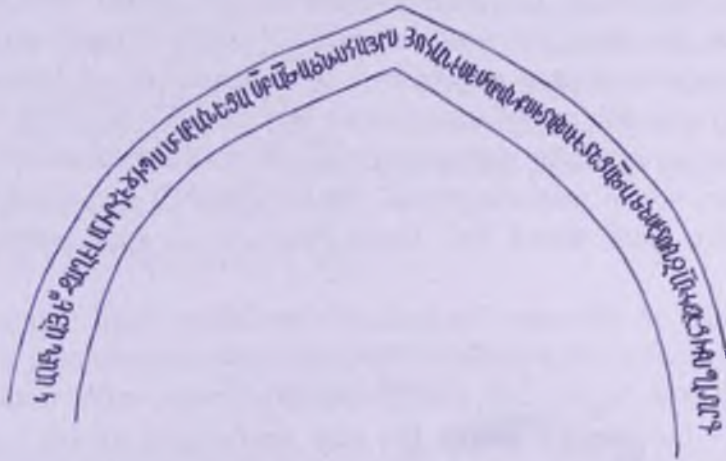
ՎԱՐՂԱՆ:

Հրատ. «Լրաբեր», 1980, 3, 80:

Ծանոթ. Անունը գրված է գեղագիր միատառ փակագրով՝ նկատի ունենալով հնավանդ սովորույթը: Միանգամայն հավանական է, որ Վարդանը եկեղեցին վերականգնող վարպետն է, թեև հայտնի է, որ 1652 թ. վանքում նորոգություններ է կատարել ուստա Սարգիսն՝ իր աշակերտներով: Խուսափում են նրան նույնացնել վանքի 1211 և 1215 թթ. արձանագրություններում հիշված *հայր և վարդապետ* տիտղոսներով Վարդանին:

ԳՐԱՏՈՒՆ

129. *ԳՐԱՏՈՒՆ.* մուտքի սլաքավոր կամարին, 1 տող.

ԿԱՍԱԽՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՋԱՂԷԼ ԱՄԻՐ ՀԵՃԻՊՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ԱՄՏՈՒԱԾԱԾՆԻՍ, ՀԱՅՐԱ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ Ի ՏԱԽՆԻ ԱԻԵՏԵԼԱՅ ԱՄՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ԷՏՈՒՆ ՋԱՍԵՆՍՅՆ՝ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 38, 46, 249, Ղաֆադարյան, Սանահին, 149:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆադարյանը՝ նկատի ունենալով *ամիր* և *հեջիպ* (հեճուպ՝ սենյակապետ) տիտղոսների առկայությունը, թվագրել է 13-րդ դարով:

ԹԵ
ՈՐԷ ԿԱՎՆԱՅԵՍԼ
ԱՍԱԿ ՄԵԾՅՈՒՄԱՄԱՐՆԵՑ
ԱՄԲՈՒՆԵՍԻՄԱՐՆԵՑ
ԻՉԲՈՒՄԱՐՆԵՑ ԳՐԱՏՈՒՆ
ԱՄԲՈՒՆԵՍԻՄԱՐՆԵՑ
ԱՄԲՈՒՆԵՍԻՄԱՐՆԵՑ

Ի ԹՎԻՆ

ՈՐԷ (1243), ԿԱՄԱԲԵ ԱՅ ԵՍ՝ Կ-
ԱՍԱԿ, ՄԵԾ ՅՈՒՄՈՎ ՄԻԱՐԱՆԵՑ-

Ա ՄԲ ԱՄԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻ-
ԲՆՍ ԻՆՉ: ԵՒ ԲՆԱԿ-

ԻՉՔ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ՅԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԳՐՈՎ Բ(2)
ՊԱՏԱՐ-

ԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ ԿԻՐԵՂԻ: ՈՎ ԽԱԹԱՆԵ՛ ՄԵՐ
ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է: Կ-

ԱՍԱՐԻՉՔՆ ԱԲՐԱՆԻՆ ՅԱՅ:

Չրատ. Ձալալյանց, Ա, 26-27, Դրիմեցի, 60, 4Տ, 93, Դաֆա-
դարյան, Սանահին, 149:

Ծանոթ. Այս արձանագրության առիթով Կ. Դաֆադարյանը նկատել է. «Ինչպես այս, այնպես էլ բազմաթիվ այլ արձանագրություններից եկել ենք այն եզրակացության, որ երբ վանքին տրվող նվերները ոչ թե իրենց անունով, այլ ընդհանուր՝ *արդյունք* բառով են հիշատակվում, այդ դեպքում նվիրված առարկան կալվածք, այգի, ջրաղաց, գյուղ, կամ որևէ այլ անշարժ գույք չի, այլ շարժական գույք է (դրամ, ձեռագիր, գրքեր, արծաթագործության նմուշներ, եկեղեցական իրեր և այլն): Անշարժ գույքը միշտ հիշատակվել է անվանական կերպով. դա արվել է այն նպատակով, որ նվիրատուի սերունդներից որևէ մեկը, կամ մեկ ուրիշ հետագայում այդ գյուղի, կալվածքի, ջրաղացի, համ-դամասի վերաբերյալ պահանջ չներկայացնի և չտիրի: Շարժական գույքի նկատմամբ այդ վտանգը չկար, ուստի շատ դեպքերում, երբ նվիրատուն չէր պահանջում, չէին գրում նվերների անունը, կամ գրում էին միայն կարևոր և թանկարժեք առարկաների անունները:

Նկատելի է նաև, որ վիճական արձանագրությունները իբրև նվիրատվական փաստագիր, շատ անգամ մի շարք վկաների ներկայությամբ հաստատվել են նաև առանձին *սիզելով*, որ թղթի կամ մագաղաթի վրա էր գրվում և ստորև, բացի երկու կողմերի ստորագրությունից ու կնիքներից, դրվում էին նաև գործարքին ներկա գտնվող վկաների ստորագրություններն ու կնիքները: Պարզ է, որ վկայության էին կանչվում տեղի իշխանավոր մարդիկ:

Աիզելների բնագիրն ավելի ընդարձակ էր լինում, քան նույն գործարքին պատկանող արձանագրություններինը, բայց կան նաև հատ ու կենտ վիճական արձանագրություններ, որոնք սիզելի նման իրենց տակին կրում էին նաև վկա եղող անձների անունները՝ «Ես ... վկայ եմ»:

Վանքերի քոթուկներից ու կալվածագրերից պարզվում է, որ բոլոր դեպքերում չէ, որ կալվածքների նվիրատվության մասին վիճական արձանագրություն է փորագրվել: Տվյալների բացակայության պատճառով դժվար է ասել, թե բոլոր դեպքերում նվիրա-

տվությունը հաստատվել է *սիգելոն*՝ թե՛ ոչ: Թվում է, որ երբ նվիրատվության դիմաց վանքի միաբանությունը ամեն տարի կատարվող պատարագ կամ ժամ է հատկացրել, այդ դեպքում սիգելը պարտադիր է եղել: Սակայն այդ սիգելների իսկականները մեծ մասամբ չեն պահպանվել թղթի վրա գրված լինելու պատճառով, մնացել են նրանց պատճենները «քոթուկ» գրքերի մեջ: «Քոթուկ» գրքերը կազմելու միջոցին էլ սիգելներից շատերը չեն եղել, ուստի այդ գրքերի մեջ կալվածքների մասին տեղեկությունները քաղել են գլխավորապես վիճական արձանագրությունների տվյալներից» (Ալ. Մ.):

Ներկայացված դրույթները որոշ դեպքերում վիճարկելի են և ոչ ընդհանրական, սակայն ոչ այն բնագրի սահմաններում: Պարզ է միայն, որ վիճագիր արձանագրություններն ունեին իրենց որոշակի կանոնային (անգամ՝ շաբլոնիկ) սկզբունքները, իսկ թղթի թե մագաղաթի վրա մեկանով շարադրած վավերագիր-սիգելները՝ իրենցը, և դրանք զգալիորեն տարբերվում են միմյանցից:

Վիճագիր արձանագրությունները գործարքային հիշատակագիր-վավերագրեր են, որոնց վավերացումը վկաների միջոցով կատարվել է սակավ դեպքերում (ինչպես Քանաքեռի Պետևանի խաչքարի 1265 թ. առուծախի իրավավճիռ-պայմանագիրը) (Ս. Ս.):

131. ԳՐԱՏՈՒՆ. հյուսիսային պատին, դրսից 7 տող.

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ ԹՈՒՄԱՆԻ ՈՐ-
ԴԻ ՄԱՆՈՒՉԱՐՍ, ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԵԿ-
ԵՂԵՑԻՍ, ԻՍԿ ԶԱՅՐՆ ՍԱՐԳԻ-
Ս ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ ՈՒԽՏԻՍ ԶԱՍՏ-
ԱՏԵՑԻՆ ՁԱՏԿԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ
ՅԻՇԱՏԱԿԵԼ ԻՆՉ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻ-
ՆՆ ԻՄ ՄԱՐԻԱՄ՝ ԱՆԽԱԹԱՆ: ԹՎԻՆ՝

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԹՈՒՄԱՆԻ ՈՐ-
ԴԻ ՄԱՆՈՒՉԱՐՍ, ՆՈՐՈԳԵՑԻ ԵԿ-
ԵՂԵՑԻՍ, ԻՍԿ ԶԱՅՐՆ ՍԱՐԳԻ-
Ս ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ ՈՒԽՏԻՍ ԶԱՍՏ-
ԱՏԵՑԻՆ ՁԱՏԿԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ
ՅԻՇԱՏԱԿԵԼ ԻՆՉ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻ-
ՆՆ ԻՄ ՄԱՐԻԱՄ՝ ԱՆԽԱԹԱՆ: ԹՎԻՆ՝

ՌՃԵ (1656):

Պատ. Զալայանց, Ա, 32, Ղրիմեցի, 66, ՎՏ, 186, Ղաֆա-
դարյան, Սանահին, 150-151, Ոսկյան, Գվ, 328:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆադարյանը տարակուսում է, թե Մանուչարը «ո՞ր եկեղեցին է նորոգել և ինչ չափով, հայտնի չէ: Զավանաբար նա Սարգիս արքեպիսկոպոս Արղությանցի նորոգություններին է մասնակցել և իր դրամով նորոգել եկեղեցիներից մեկը, իսկ թե ինչու է եկեղեցու նորոգության արձանագրությունը գրատան պատին քանդակել, չգիտենք»:

Հիրավի, Թումանի որդի Մանուչարը մասնակից է եղել 1656 թ. Արղությանցի ծեռնարկած նորոգումներին:

Պետք է կարծել, որ եկեղեցի ասելով հասկացվել է հենց գրատունը իբրև եկեղեցական շենք, և Մանուչարը նորոգել է գրատունը, մասնավորապես նրա հյուսիսային պատը, ուր տեղադրվել է արձանագրությունը:

132. *ԽԱՇՔԱՐ*. գրաւտան պատի տակ, պատվանդանի վրա, ճակատին 3 տող.

ՄԲՆՇԱՆ ԲԻԲԱԷԻԱՍՅԱԲԵ
ՏԻԳՐ ԳԱՎԱՃԱՌԱԿ
ԱՆԻԻԱԻԻԶԺԱԻ

ՄԲ ՆՇԱՆ ԲԻ ԲԱՐԵԽԱԲՍ ՅԱԲՈՒՐ ՄԵ—
ՏԻ, ԳՈՐԳԱ ՎԱՃԱՌԱԿ—
ԱՆԻ: ԹՎԻՆ ԶԺԱ (1262):

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 151:

Ծանոթ. Չրատարակչի մոտ թվատառերը ճիշտ են, իսկ արաբագիր թիվը՝ 1662, ինչը, կարծում ենք, տպագրական վրիպակ է:

133. *ԳՐԱՏՈՒՆ*. արևելյան պատին, ներքուստ, խոյակի խաչքարի թիվին, 1, թևերից վեր՝ 2 տող.

ԻՄՐԴՈՒԿԱՍԷ
Թ Զ
Դ

Ի ՏՐ ՂՈՒԿԱՍԷ:
ԹՎԻՆ] 2: Ի:Դ: (1475):

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 151:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը բաց է թողել թիվը:

134. *ԳՐԱՏՈՒՆ*. հյուսիսային պատի արևմտյան անկյունում, դրսից, 2 տող.

ՐՏՎԲՏՂԼՎԽԲԶԲՆ
ՆՎԼՎԹՎԼ

Չրատ. «Լրաբեր», 1979, 9, 62:

Ծանոթ. Անսովոր տառաշարքն ինքնին իմաստ չի կազմում: Եղբայրագիր ծածկագրության խառը տարբերակով վերծանվում է.

ՏՐ ՍԱՐԳԻՍ, ԾԱՌԱՅ ՅՍԻ ԲՍԻ:

Ծածկագրության սակավ դեպքեր կան վիճագրերում, դրանք առավել տարածված են ձեռագրաց հիշատակարաններում: Սարգիսը վանքի առաջնորդն է, բազում վերանորոգումներ կատարողը, մահացել է 1681 թ.:

135. *ԳՐԱՏՈՒՆ*. արևմտյան պատին, դրսից, 4 տող.

ՄԲ ԽԱՇՔԱ
ՈՎԱՆԷՍԻ:
ԹՎԻՆ
ՌԻԸ (1579):

136. **ԳՐԱՏՈՒՆ**. խաչքար որմնակամարի վրա, որը չի նկատվել.

Ի թվին Հայոց ՈԿԳ, օգնականութեամբ Բարսղի և Ղուկասայ:
Չրատ. Ջալալյանց, Ա. 11:

Ծանոթ. Այս՝ ՈԿԳ – 1214 թվակիր և մի այլ փոքր խաչքար տեղում չեն եղել Ջալալյանցի ժամանակ, բայց նա տվել է արձանագրության ազատ շարադրանքը: Այս անձանց ինքնությունն ու ներդրումը հայտնի չեն: Հնարավոր է նաև թիվը ոչ թե ՈԿԳ, այլ՝ ՈԿԳ (1614):

ԳՐԱՏԱՆ ՆԱԽԱԳԱՎԻԹ

137. **ԽԱՉՔԱՐ**. գրատան նախագավթի արևելյան ծայրին, պատի մեջ, ճակատին, 2 տող.

ԻՆՅԵՌՈՒՆ ԻԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ՎՐԱՅ ԳԻՈՐԳԵԱ, ԿԱՆԳՆԵՑ-
ԱԻ ՍԲ ԱՍԵՆԱՓՐԿԻՉՍ Ի ԲԱՐԵՆԱԲՍՈՒԹԻՆ ՀԱԲԱՏԱՅԵԼՈՑ:

Չրատ. Հարությունյան, 298, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 389, ՎՏ, 31, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 151:

Ծանոթ. *Կանգնեցաւ* բայը գործածվել է ինչպես շինության կառուցման, այնպես էլ հուշակոթողների կանգնեցման, քանդակագործման իմաստով: Թեև Ամենափրկիչ են կոչվում սովորաբար խաչելության պատկերագրությամբ կոթողները, բայց խաչն ինքն արտահայտում է փրկագործության գաղափարը և առանց Քրիստոսի պատկերի էլ ունի ամենափրկչի դեր:

138. **ԳՐԱՏՈՒՆ**. նախագավթի պատին, 6 տող.

Ի ԹՎ ԻՆ ԴԵ

ԿԱԿՆԱՅԵՍՍԱՆ ՍԱՆ ՎԴ
ՄԱԿԱՆԵՅԱՅ ՍԲԱԾԱԾՆԻՍԵՒ
ԵՐՈՒ ԱԵԼԵԹԻՄԶՈՒԱՅԹԵՆԷ
ՈՋՔԱՌԱՅԱՐՁԱՌՆԵՆ ԿԱԿ
ԻՋԵՆ ՕՂՐԱՆ ԻՆ ՅԱՅ:

Ի ԹՎ ԻՆ ԴԵ (1356)

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍԱՄԱՍԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ,
ՄԻԱԲԱՆԵՅԱՅ ՍԲ ԱՆՏՈՒԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ
ԵՏՈՒ Ա: (1) ԵՐԾԱԹԻ ԽԱՉ ՈՒ ԱՅԼ ԳՐԵԱՆՔ,
ՈՐ ԶՔԱՌԱՍՆԻՑ ԺԱՄՆ ԻՆՉ ԱՌՆԵՆ: ԿԱՍԱՐ-
ԻՉՔՆ ՕՂՐԱՆ ԻՆ ՅԱՅ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա. 26, Ղրիմեցի, 65, ՎՏ, 248, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 152:

Ծանոթ. Քառասնից ժամն արտահայտությամբ նկատի ունի Մեծ Պահքի՝ Բարեկենդանից մինչև Չառիկն ընկած 40-օրյա պասի օրերը:

Կ. Ղաֆաղարյանը կարդացել է Սամսար: Երկու դեպքում էլ մնում է կասկածելի:

139. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախազավթի հարավային պատի արևմտյան անկյունում, արտաքուստ, 10 տող.

ԹԻ ԶԺԳ

ՄԵԾԱՒ ՅՈՒՍՈՎ ՍՐԲՈ
ԱՅԾԱԾԵՍ ԿԱՅՆԿԻՈՒ
ԿՈՍԱՌ ԱՋՄԴԻՄՈՒԽ
ՏԻՍԱԾ ԱԿԵՆԵՂԵԱՐԾԵՏԻՒ ՄԵՐՆԱԿԱՆ
ՅՎԵՅԿԻԷՄԵԱԾԱԽԴԱՉԱՆԳՇՐԶԱ
ՌԵԱՅԱՄԴԻՄԵԽՆԵՅԻՎԴԱԾԵԵՂԵԱ
ԾՉՇՈՂԱԿԱՌՅԱՆՉԱԲԵԿԵՂԵՅԻՔ
ՍԵԿԱՄԻՉՔՆԱՐԿՆՅԱՅ ՈՎԵԱՓ ԱՆԷ
ԴԱՏԻՆԵՆՉՈՎԱ ԾՅԱՅ

ԹԻՒՆ | ԶԺԳ (1264):

ՄԵԾԱՒ ՅՈՒՍՈՎ ՍՐԲՈ

ԱՄՏՈՒԱ ՅԱԾՆԻՍ, ՀԱՅՐՍ ԿԻՐԱ-

ԿՈՍ՝ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒՄ-

ՏԻՍ, ԱՇԱԿԵՐՏ ԵՂԲԱՐՅՍ ԵՏՈՒ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՆ :Ը: (8) Ո

Ց ՎԵՑԿԻ, ԵՒ ՄԵԾԱԾԱՆ ԳԱՒԱՋԱՆ :Գ: (3) ԸՆՈՒՐՉԱ-

Ռ ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻՒՆ: ԵՒ ԽՆԴՐԵՑԻ ՎԱՐՂԱՂԵՏԱՅՍ ԵՒ ԵՂԲԱՐ-

ՅՍ ԶՇՈՂԱԿԱՌԻ ՏԱԲՆ ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔ-

Ա: ԵՒ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱՐԴՆԻՆ ՅԱՅ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝

ԴԱՏԻ Ի ՏԷ ԵՒ ՆՁՈՎ ԱՌՑԷ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 26, Ղրիմեցի, 62, ՎՏ. 248, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 152:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը 5-6-րդ տողերի եզրերի բառաշարքը վերծանել է *ետու սր ... [թ]չոց, վեցկի, եւ*, որը լրացրել և շտկել-հստակել է Ս. Ավագյանը՝ *ետու միաբանու(թե)ն :ը: ոց վեցկի, եւ* ձևով, ուր խոսքը վերաբերում է ութնոց (*չոց*) վեցկի՝ ծանր արոր, գութան նվիրելու մասին (ՎԱԲ, 87-89, 310): Շողակաթի տողը կատարում է հայ

եկեղեցին Գրիգոր Լուսավորչի տեսիլքի առթիվ (լույսի շող կաթեց երկնքից), որը կատարվում է Վերափոխման (Աստվածածնի երկինք համբարձման), տոնի նախընթաց շաբաթ օրը, օգոստոսի 12-18-ի կիրակի:

140. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթի հյուսիսային պատին, 6 տող.

ԽԹՈՒՄ:Չ:ԿԱՆԱՅԵՍ
ԳԻԳՈՐ ԻՇԽԱՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑ
ԱՄ ՈՒԽՏԻՍ ՍԱՆԱՅՆԻՍ ԱԷՏ
ՍԱՄԵՏԻՍ ԱՆՔՍԷՄՈՒՆԷՐ
Բ ԴԱՐԱՆԱՅԻՆՄԱՆԻՆ
ԽԻՔԱՆԵՆԱՅԻՆԷ

Ի ԹՈՒՄ :2: (1251) ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ՝
ԳՐԻԳՈՐ ԻՇԽԱՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑ—
Ա ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՍԱՆԱՅՆԻՍ, ԱԷՏԻ—
Ս ՎԱՐՂԱՊԵՏ՝ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ
:Բ: (2) ԴԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԼԻՆԻ ՏՐԴԱՏԱ ԹԱՎԱՐՈՐԻ
ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 27, Ղրիմեցի, 60, ՎՏ, 95, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 153:

Ծանոթ. Տրդատ թագավորի տոնը քրիստոնեության ընդունմանն առնչվող տոնա-
կատարություն է: Այս մասին այսօրինակ անվանումով խիստ հազվադեպ է: Այս Գրիգոր
իշխանը, թերևս, Դսեղի Մամիկոնյաններից է, Մարծպանի որդին: Ավետիս վարդապետն
անեցի է. նա 1250 թ. միաբանել է Չոռոմոսի ուխտին, նվիրատվության դիմաց ստացել
երկու ժամ. «...Ես Ավետիս Վարդապետ, առաջնորդ սբ ուխտին Սանահինն, ազգաւ ի
մայրաքաղաքս Անո...» (ՎՏ, էջ 93):

141. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախորդի կողքին, 7 տող.

ԹԽՉՉ

ԿԱՆԱՅԵՍԱՏԷՔԱՆՈՍԻԼԱԹԵՑԻՄԱԲԱՆԵՑ
ԱՅՄԲՈՒԽՏԻՍ ՍԱՆԱՅՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻ
ԻՆՍԻՆՉ՝ ՀԱՅՐՍ՝ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆ—
ՆՔՍԷՏՈՒՆԷՐ Բ ԴԱՐԱՆԱՅԻՆՄԱՆԻՆ
ՈՅՆԱՏԷՔԱՆՈՍԻ ՈՐ ԽԱՓԱՆԵՆԱՅԻՆ ՅԱՅԵՒ

Ի ԹՎԻՍ 22 (1257),

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԽԼԱԹԵՑԻ, ՄԻԱԲԱՆԵՑ—

ԱՅ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՍԱՆԱՅՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻ—

ԻՆՍ ԻՆՉ: ՀԱՅՐՍ՝ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆ—

ՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ Բ (2) ԴԱՍԱՐԱԳ Ի ՏԱԼԻՆԻ ՍՐԲ—

ՈՅՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ՝ ԴԱՏԻ ՅԱՅ ԵՒ

ՈՐ ...:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 37, Ղրիմեցի, 60, ՎՏ, 100, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 153:

Ծանոթ. Վերջին բանաձևը չի ավարտվել:

142. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթի մեջ, բարձր, քաղի վրա, 7 տող.

Դ

ԿԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆՆԵՐԵՐՈՒ ԿՈՒՆԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆ
ԹԱՄԱՐԱՆԵՅԱԲԱԾԱԾԵՍ ԻԱԲԱԶԱԾԱԾԱՄԱՐԵԱ
ՅԼԱԴԻԻՆՍ ԻՇԻՆՈՒԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍՅՐԱՄԵԿԱՅԻՆ
ԷՍ ԵՄԱԲԱՆՔՍԵՆՈՒՆԱԶՈՒՄԵԱԲԵՆԴԻՓԱՆՈՒԶԱԶ
ԼԵԿԵԼԵՑԻՓՈՒՄԱՐԱՆԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶ
ԱՐԿԵՆԱՅ

[ԹՈՒՒՆ] ԶԻ (1291):

ԿԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆՆԵՐԵՐՈՒ ԿՈՒՆԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆ
ԹԱՄԱՐԱՆԵՅԱԲԱԾԱԾԵՍ ԻԱԲԱԶԱԾԱԾԱՄԱՐԵԱ
ՅԼԱԴԻԻՆՍ ԻՇԻՆՈՒԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍՅՐԱՄԵԿԱՅԻՆ
ԷՍ ԵՄԱԲԱՆՔՍԵՆՈՒՆԱԶՈՒՄԵԱԲԵՆԴԻՓԱՆՈՒԶԱԶ
ԼԵԿԵԼԵՑԻՓՈՒՄԱՐԱՆԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶ
ԱՐԿԵՆԱՅ

Պրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 153-154:

Ծանոթ. Նվիրատվությունը տրվել է *ի շինութիւն եկեղեցոյս*, ասել է՝ գրատան:
Սակայն վերջինս կառուցվել է 1063 թ., ուստի 1291 թ. արձանագրության որոշ հատված-
ներ եղծված-քայքայված են, բայց Կ. Ղաֆադարյանի կողմից վերականգնված է հավաս-
տիաբար:

*Առաջին տողի մի հատված՝ ԵՍ-ից մինչև ԱՍՈՒՍԻՆ, կիսանդծ է, սակայն տառերը
դժվարությամբ, բայց կարդացվում են: ՍԵԼԻՔ բառում Ե-ն կցագրված է Ս-ին, Ի-ն՝ Լ-ին:
Այդպես է Կ. Ղաֆադարյանի գրչագրում, որտեղ եղծված է ցույց տրված նախորդ բառի
ՆԵԼԱՆՑ հատվածը, որը մեր ձեռքի տակ եղած լուսանկարում որոշակիորեն ընթերցվում
է (խմբ.):*

143. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթի հյուսիսային պատին, 8 տող.

Ե

ԿԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆՆԵՐԵՐՈՒ ԿՈՒՆԱՄԱՆԱՅԵՍՈՒՆ
ԹԱՄԱՐԱՆԵՅԱԲԱԾԱԾԵՍ ԻԱԲԱԶԱԾԱԾԱՄԱՐԵԱ
ՅԼԱԴԻԻՆՍ ԻՇԻՆՈՒԹԵԿԵՂԵՑՈՅՍՅՐԱՄԵԿԱՅԻՆ
ԷՍ ԵՄԱԲԱՆՔՍԵՆՈՒՆԱԶՈՒՄԵԱԲԵՆԴԻՓԱՆՈՒԶԱԶ
ԼԵԿԵԼԵՑԻՓՈՒՄԱՐԱՆԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶԱԶ
ԱՐԿԵՆԱՅ

[ԹՈՒԻՆ] ԶԷ (1258):

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՊԵՏՐՈՍ, ԱՇԱԿԵՐՏ ՍԲ ԱՆՍՈՒԱ] Ծ-
ԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ ԳԻՐՔ ԶԱՐԱՆՑ ՎԱՐՔ ԵՒ Ա-
ՅԼ ԱՐԴԻՒՆՍ ՅԷԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՍ՝ ԶԱՅՐ ԿԻՐԱԿՈ-
Ս: ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՎԱՔ Զ-
ԱՄԷՆ ԷԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ Զ ՔՍ Ի ՏԱԻՆԻ ՊԵՏԼՐ]ՈՍԻ ԵՒ
ԱԲԻՍՈՂՈՍԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ՂԱՏԻ Ի ՏԷ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻ-
ՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 36, Ղրիմեցի, 61, ՎՏ, 101, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 154-155:

Ծանոթ. Ուշագրավ է քանիցս կրկնվող *աշակերտ* գոյականը, որը հավաստում է վան-
քի ուսումնական հաստատության գոյությունը: Կ. Ղաֆաղարյանի կարծիքով՝ «ինում աշա-
կերտները միաժամանակ իրենց ուսուցիչների սպասավորներն էին լինում» (Սանահին,
162), բայց սա այդ դեպքը չէ, այլ, հավանաբար, աշակերտ-ուսանողներն սպասավորում
էին նաև Ս. Աստվածածնում կատարվող պատարագներն ու ծիսակատարությունները:

144. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթում, նախորդի կողքին, 8 տող.

ՁԲ

ՅՈՒՍՈՎԱՆՄԱ ԿԻՆԵՍ ՍՏԵՓԱ
ՆՈՍԲԱԿԱՆԱՓԱ ԿԱԿԱՄԲՈՒԽԻ
ՍԳԱՆՉԱՍԱՐԱՄԻ ԱԲԱՆԵՑԱԹԱԾ
ԱԾՆԱԴԻԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՂԱԻ Կ
ԻՐԱԿՈՍԵԱՅԷԷԱՐԾԵՍՈՔԱԷՏ
ՈՒՆՊԱՅԱՐԱԳԻՏԱՆԿԻՐԱԿԱԶ
ԱՅԱՅ

[ԹՈՒԻՆ] ԶԺԲ (1263):

ՅՈՒՍՈՎ ԱՆՄԱԶԻՆ ԵՍ՝ ՍՏԵՓԱ-
ՆՈՍ ՔԱԶԱՆԱ, ՓԱԿԱԿԱԼ ՍԲ ՈՒԽՏԻ-
Ս ԳԱՆՉԱՍԱՐԱ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ԱՆՍՈՒԱ] Ծ-
ԱԾՆԻՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵ[ԱՆ] ԶԱԻՐ Կ-
ԻՐԱԿՈՍԻ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂԲԱՐՑՍ: ԵՒ ՍՈՔԱ ԷՏ-
ՈՒՆ Ա (1) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ԿԻՐԱԿՈՍԻ: ԿԱՏԱՐ]ԻՉ[ՔՆ]
Ա[ԻՐ]Յ[ՆԻՆ] ԱՅ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 36, Ղրիմեցի, 62, ՎՏ, 106, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 155:

Ծանոթ. Գանձաւարի փակակալ Ստեփանոսը իիշատակված է Գանձասարի արձանագրություններից մեկում (տես Գիվան հայ վիմագրության, պր. V, կազմեց Ս. Բարխուդարյանը, Եր., 1982, էջ 59, արձ. 150):

Նույն Ստեփանոսը մի կարծ վկայագիր է բողել Կեչառիսում, որի կապակցությամբ Գ. Դովսեփյանը գրում է. «Այս նույն Ստեփանոսը 1263 թուին միարանել է Սանահինի վանքին, անհաւանական չէ, որ նույն տարին կամ քիչ յետոյ ելած լինի և Կեչառիս»²⁶ (իմբ.):

145. ԳՐԱՏՈՒՆ. նախագավթի նույն պատին, 7 տող.

Ի ԲԵՍ ԶԴԿԱԿՆԱՅԵՍ ԱՐԱՀԱԲՈՒԶԻՆ
ՈՐԴԻՆ ԱՌԻՄԵՄԱՐԶ ՈՅՆԵՒ ԵՐՈՐԴԻՆՔԱՔԱՆԲ
ԱԲԱՆԵՅ ԱՔԵԾՅՈՒՍՈՒԽԻՄ ԱԾԱԾԻՄԵՏՈՒԱՔ
ԱՄԻԻ ՆՅԵԿԵՂԵՅԻՍ ՄՄԵԻ ՈՆՇՈԹԻԿԱՈՐԴԻՆ
ԵՄԱԲԱՆՔՍԵՐՈՒՆԵԶ Գ ՊԱՐԱՐԻՄԵՆԱՐԱՀԱՌԻ
ԵՄԵՆԱ ՈՐԶԱՓԿԵՆԴԱՆԲՈՒՈՒ ԶՈՐԴԱՔԵՆԵՆԵՅ
ՄԱՆԵՐՈՒ ԱՐԱՀԱԲԵ ԱՎԶԱԽՆ ԿԱՄԱԶ ԱԶԻՆ ՅԱՅ

Ի ԹՎԻՍ ԶԴԴ (1265): ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՍ՝ ԱՐԱՀԱՍ, ՓՈՒԿԶԻՆ
ՈՐԴԻՆ, ԱՍՈՒՄԻՆ [Ի]Ս ԱՐԶՈՅՆ ԵՒ ՄԵՐ ՈՐԴԻՆ՝ ԶԱՐԱՄՆ ՄԻ—
ԱԲԱՆԵՅԱՔ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ Ի ՄԲ ԱՍՏՈՒԱ՝ ԾԱԾԵԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ
ԱՐԴԻՐՆԱ ՅԵԿԵՂԵՅԻՍ: ՄԻՄԵԻՈՆ ՇՈԹՈՒԿԱ ՈՐԴԻՆ,

ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ Գ (3) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՐՆԻ ԱՐԱՀԱՍՈՒ
ԵՒ ԽՈՐԵՆԱ՝ ՈՐԶԱՓ ԿԵՆՂԱՆԻ ԵՆՔ ՈՐԴՈՒԴԱՆԱ ԵՒ ԴԵՏ ԱՆՑ—

ՄԱՆ ՄԵՐՈՒ Բ (2) ԱՐԱՀԱՍՈՒ ԵՒ Ա (1) ԱՐԶՈՒԻՆ: ԿԱՏԱՐԻԶՔ ԱՐԴԱՆԻՆ ՅԱՅ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա. 37, Դրիմեցի. 63, ՎՏ. 107. Ղաֆա-
դարյան, Սանահին, 155-156:

Ծանոթ. Արձանագրությունը անսովոր է նման վավերագրերի շարքում այն իմաստով, որ տրված արդյունքների դիմաց պատարագաժամերը սահմանում է ոչ թե վանահայրը կամ վարդապետը, այլ Շոթոռկա որդի Սիմեոնը, որը հոգևոր կոչում չունի և աշխարհիկ անձ է: Այս առթիվ մտահոգությունը Կ. Ղաֆադարյանը բացատրում է նրանով, որ ազնվական ծագում ունեցող Շոթոռկա որդին «Սանահնում եղել է իշխանավոր» և վանահոր բացակայության դեպքում նրան իրավունք է վերապահվել վճիռներ կայացնելու միա-

²⁶ Գ. Դովսեփյան, Խաղբակեանք կամ Պողոշեանք Դայոց պատմութեան մէջ. մասն երկրորդ, Երուսաղէմ, 1942, էջ 26:

բանների հետ (ինչպես արվում էր սովորաբար): Շոթոռկաց տոհմի մասին որոշ նկատառումներ արտահայտել են Գ. Յովսեփյանը (Նյութեր, Ա 32) և Կ. Ղաֆադարյանը, բայց նրանց տոհմաբանության ու գործունեության մասին դեռևս քիչ բան է պարզված և հետագա պրպտումների կարիք կա:

Զալալյանցի մոտ 1-2-րդ տողերի *Փուլչին որդին, ամուսին իմ Արզոյն եւ մեր որդին՝ Քարամն* հատվածը գրված է *Փուլչին որդին ամուսին իմ Սարգոյն և Սերադին Մամքան* անկապ ու անհասկանալի շարադրանքով: Վիճակը բարվոք չէ նաև Ղրիմեցու մոտ: Կ. Ղաֆադարյանը կատարել է օգտակար շտկումներ: Սակայն կան մի շարք նկատառումներ: Այսպես, մեզանում անգործածական ու անիմաստ է *Փուլչի* անձնանունը: Թերևս ճիշտ ձևը *Փուլչին* է (քարի վրա Կ-ն փորված է 2-ի բոլորակում, և գրերի հետուառաջ լինելը կարելի կլինի պարզել միայն իմաստի ճիշտ բացահայտման դեպքում): Նկատի ունենալով բարբառային ազդեցության հնարավորությունը (և վիճագրերում դրափոխության օրինաչափ երևույթը), կարելի է կարծել, որ բառի արմատը *փուլքս-ն* է, որից կհետևի, որ գործածված է *փուլքս-փուլքողի* (փուլքս փչող, դարբնի աշակերտ) եզրույթը, ուրեմն և զբաղմունքից անվանակված *Փուլչին* հարկ է կարդալ *Փուլչին*՝ ք-կ ետնալեզվային հնչյունների շփոթումով: Այն կարելի է վերապահել նաև *ուռեցրած-փքած տիկ* հասկացությանը (Մալխասյանց, ՉԲԲ, IV, էջ 524), և այս դեպքում *Փուլչի* անվան տակ կհասկացվի *տկազործ*՝ այժի կամ այլ անասունների հատուկ մշակված մորթած *պարկ-տիկ* պատրաստող՝ որպիսի պարտավորություն հարկադրում էին թաթարները նվաճված ժողովուրդներին: Իսկ այսպիսի մաքուր և դիմացկուն տկերով տեղափոխում էին կաթ, միս, ձեթ, ալյուր:

Անսովոր է նաև նախընտրած *Աբրահամու եւ խորենա* տոնը: Աբրահամը (*որ էր սբ խոստովանող Քսի*) և նրա աշակերտակից խորենը 451թ. Վարդանանց պատերազմի Ղևոնդյանց նահատակների խմբում են, որոնց հիշատակին Հայոց եկեղեցին հատուկ տոն է սահմանել:

Նվիրատուների որդու անունը Կ. Ղաֆադարյանը *Քամքամ* է կարդացել, իսկ Շոթոռկա որդունը՝ *Սիմեոն*, թվում է՝ ավելի ստույգ է ներկայացված *Քարամ* և *Սիմեոն* ընթերցումը:

Լուսանկարի մանրագինն դիտարկումը մեզ համոզում է, որ, թերևս, Կ. Ղաֆադարյանի վերծանած ՔԱՍՔԱՍ-ը ավելի հավաստի է: Փոքր-ինչ կասկածելի է Ք տառերից հետո ԱՍ կցագրի Մ-ի վերին աջ հորիզոնականի առկայությունը: Կարծում ենք նաև, որ XIII դարում Քարամ անձնանունը բնորոշ չէր կարող լինել (խմբ.):

146. *ԳՐԱՏՈՒՆ*. Նախորդի կողքին, 7 տող.

ԿԱՆԱՅԵՍ ՄԻՋԱՆԱԲԱՆԵ
ՅԱՅՈՒՄԱԼԱՆՔ ԱԾՆՍԵԷՆՈՒՉ
ԻՄԻՍԱՄԱՂԱՅԻՆ ՄԵԲԵԴԻԿԻԲԱ
ՈՒՅԻԲԱՌԻՋԱՆՈՒ ՈՅԻՄԱԴԻՈՒ
ԱՅԵՅԻՆԱԼԵԷՄԱԿՈՂԵՑԻԷՄԱ
ՅՈՒՄՅԱՅԵՍԱՆԵԷԼԵՍԱԿԱՆՔՄԻՄԻՄ
ԱԲԱՆԱԿԱՄԱԿԱՔ ԱՂԱՆԱԿԱՄԱՂԻ

Ի ԹՎԻՍ ԺԸ: (1259), ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՄԽԻԹԱՐ, ՄԻԱԲԱՆԵ-
 ՑԱ ՅՈՒՍՈՎ ՍԲ ԱՄՏՈՒԱ ՇԱԾՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ Զ-
 ԻՍ ԴՐԱՄԱԳԻՆ ԱՅԳԻՆ, ՈՐ Ի ԲԵՐԴԻԿ, Ի ԳՐԱՏ-
 ՈՒՆՍ, Ի ԶԱՌՈՒԹԻԼԻՆ ՅՈԳՈՅ ԻՄՈ: ԱՐԴ, ՈՎ Զ-
 ԱՅՆ ԱՅԳԻՆ ՀԱՆԷ Ի ԳՐԱՏԱՆԵՄ՝ ՈՐՈՇԵՍՑԻ Ի ՓԱՌԱ-
 Ց ՈՐԴՈՅՆ ԱՅ: ԵՒ ԵՄ՝ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԱԷՏԻՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՍԲ ՈՒԽՏԻ-
 Ս, ԱՄԷՆ ՄԻԱԲԱՆԱԲԵՍ, ՏՈՒԱՔ Ա (1) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ ԿԻՒՐԴԻ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 37, Դրիմենցի, 61, 4Տ, 102, Դաֆա-
 դարյան, Սանահին, 156:

Ծանոթ. Դիտելի է, որ իր դրամով գնած այգին (*զիմ դրամագին այգին*) Մխիթարը նվիրել է վանքի համալիրագում ընդգրկված (և կարևոր դեր ունեցող) գրատանը, հատկապես նպաստելու համար գրիչների, գիտնականների, սանրանկարիչների գործունեությանը, ձեռագիր աշխատությունների ձեռք բերման ու բազմացման գործին:

Երուսաղեմի սբ հայրապետ Կիլիկիայի անուանը բնագրի վերջում գրված է *Կիլիկի:*

147. *ԳՐԱՏՈՒՆ.* Նախորդի կողքին, նախասրահում, 6 տող.

ԿԱՄԱԽՆԱՅԵՄՈՒԱԾՍՄԻԱԲԱՆԵՑԱՄԲ
 ՈՒԽՏԻՍՍԱՆԱՀՆԻՍԵԷՄՈՒԱՐԴԻԻՆ
 ՀԱՅՐԱԿԻՐԱԿՈՍԵՒՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ԷՄՈՒՆՄԵԶ Գ ՊԱՏԱՐԱԳԻՄԱԽՆՍՐԲ
 ՈՅՆՍԱՀԱԿԱՌՎԽԱՓԱՆԷՄԻԻՄԷ
 ԲԷՍՉԺԱ

ԿԱՄԱԽՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՏՈՒԱԾՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ
 ՈՒԽՏԻՍ ՍԱՆԱՀՆԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻՒՆԱ:
 ՀԱՅՐՍ՝ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ Գ (3) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽՆԻ ՍՐԲ-
 ՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:
 Ի ԹՎԻՍ ԶԺԱ (1262):

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 36, Դրիմենցի, 62, 4Տ, 105, Դաֆա-
 դարյան, Սանահին, 157:

Ծանոթ. Հետաքրքիր է Տուած հազվադեպ անունը: Այն կարելի է մեկնաբանել և իբրև տալու, և իբրև շնորհված լինելու իմաստով: Հ. Աճառյանը գերադասում է առաջին (Հայերեն անձնանունների բառարան, հտ. Ե, Եր., 1962, էջ 172) և մեկնաբանում «իբր տուրք Աստուծոյ»: Այդ վարկածն անտարակույս կապված է հեթանոսական ավանդապաշտական արմատների հետ, երբ աստծուն նվիրաբերում էին անգամ մարդկանց:

Երկրորդ վարկածն ունի քրիստոնեական ավանդական ընկալում և կարող է մեկնաբանվել իբրև Տիրոջ շնորհի ստացան, Աստծո տված, պարգևած:

Վիճաբերում և մատենագրության մեջ հանդիպում են Տուրք և Տուրքիկ անունները (սմբ.):

148. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախորդի անմիջական շարունակության վրա, 2 տող.

ԻՆԲԵՆ ՈՍԿԵԱՅՆ
ՏՎԱԲԱՅԼԱՊԱՄԱԿԱԶԿԱԲԵՐԱՐՉԻՆ

Ի ՍԲ ՏԱԽԻ ՈՍԿԵԱՅՆ

ՏԿԱՔ ԱՅԼ : Ա (1) ՊԱՏԱՐԱԳ ԿԱՆՑԱԿԱՆ ԵՒ Բ (2) ՄԿՐՏՉԻՆ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա. 36, Ղրիմեցի, 62, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 158:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը վրիպել է առաջին տողի ՍԲ բառը՝ թեև այն կա գրչագրում և (լուսանկարում), իսկ անցյալ հրատարակիչները բաց են թողել վերջին անունները: *Կանցակ* անունը Կ. Ղաֆաղարյանը երկմտանքով համարում է իգական՝ առաջացած. գուցե, Գոնցա անունից:

Թիվը՝ ԶԺԱ (1262), փորագրված է այս և նախորդ արձանագրության արանքում՝ երկուսից էլ գատված և վերաբերում է թե՛ առաջինին և թե՛ երկրորդին: Բացի այս, 2-րդ հիշատակագրից երևում է, որ երկու գործարքները կատարվել են միաժամանակ:

Ոսկեացն (Ոսկի)՝ գուցե թե նկատի ունի Թադևոս առաքյալի աշակերտին, որը մկրտում էր հեթանոսներին:

149. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախորդի շարունակության վրա, 6 տող.

ԻԿԱՄԱՅՆՍԵՄԵՐԴԵՑԻԱՆԱՅՐԴ
ԻՍԻԱՂԱՊՈՒՐԱՅԲԱՆԵՑԱՅՄԻԻ
ՏԻՍԵԻՄԻԶԻՄԱՅԳԻՆՐԻԴԵՂԵԱԲԱԶԻ
ԸԾԱՆԱՄՆՈՎԱՅՐՅՅ ԷՍԵՄԱԸՄ
ԷՄԲԱԶԳՊԱՄԱԿԱՆԻՆՈՒՓԱԸ
ՆՑԻԹԶԼԸ

Ի ԿԱՄԱ ԱՅ ԵՍ՝ ԲԵՐԴԿԵՑԻ ՍԵԻԱՆԱՅ ՈՐԴ-

ԻՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ, ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ՍԲ ՈՒՆ-

ՏԻՍ ԵՒ ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԱՅԳԻՆ, ՈՐ Ի ԳԵՂԻՆ ԱՌԱՋԻ՝

ԸՆԾԱՆԱՏՆՈՎ: ԶԱՅՐ ՅԼՈՎՅԼ ԱՆՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ

ԵՏՈՒՆ ՄԵՁ Գ (3) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽԻ ՉՈՒԹՄԻՄԵ-

ԼԱՆՑ: Ի ԹՎԻՆ :ՉԼԸ: (1289):

Չրատ. Զալալյանց, Ա. 36, Ղրիմեցի, 64, ՎՏ, 131, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 158-159:

Ծանոթ. Այդին որ ի գեղին առաջի Կ. Ղաֆաղարյանը բացատրում է *Բերդիկ գյուղի մոտ* (առաջի) *գտնվող հաչատուրի այգին*: Պրոֆեսորը տարբերակում է *հնձանատուն* և *հնձան* հասկացությունները. «Ըստ երևույթին, *հնձան* կոչվել է բացօթյա տարածության մեջ կառուցվածը, իսկ *հնձանատուն*... հարկի տակ եղող *հնձան* է կոչվել»:

150. զՐԱՏՈՒՆ. նախագավթի հարավային սլատին, ներսում, 9 տող.

ԲԱԶԹ.

ԵՍԻԱԶԱ,
ՂԻՐԻ ԱԿԵՅԱԸ ԱԿԻ
ՏՈՖՔԱՆՈՒԽԱՐԱՐԱՆԵՅԱ ՄԻՄԻԾ
ԱԾԵՄԵՐՈՒՄԱՆԻՄԱՆԻ ԱՍԱԲ
ԵԱՅԱՐԷՍՏԱՅՐԱՅՈՂՆԵ
ՍԵՄԻՐԱՆՔԱՆԻՆԵՆԱԿԱՆԿ
ԱԿԵՆԶԱԵՆՊԱՐԱԳՆԿԱ ՍԵ
ՏՆԱՀԱՐԵՐՆՈՒՅԵԿԱՐԱԻ
ՉՔԼԱՐՔՆԵՅԱՅԵՍԱՔԱՆՈՒՄԻ

ԹՎԻՆ ԶԻԹ (1280)

ԵՍ՝ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԻԱԿԵՅ, ԱՇԱԿԵՐ-

Տ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ, ՄԻԱԲԱՆԵՅԱ ՄԲ ԱՍՏՈՒԱԾ-

ԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ ՊԱՅԱՐԱՆ Դ (4) ՄԱՍԱՄԲ

ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻՒՆՍ: ՀԱՅՐՍ՝ ՅՈՂԱՆԵ-

Ս ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏԿԻՆ ԵՂԻԱԿԱՆ Կ-

ԻՐԱԿԵՒՆ ՁԱՄԵՆ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ԿԱՐԱՊԵ-

ՏԻՆ, ՆԱՅԱՊԵՏԻՆ, ԹՈՒԹԵՐԻՆ ԿԱՏԱՐԻ-

ՉՔՆ ԱՐԴՆԻՆ ՅԱՅ ԵՒ ԽԱՓԱՆՈՂՆ ՂԱՏԻ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա. 35, Ղրիմեցի. 61-62, ՎՏ. 102. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 159-160:

Ծանոթ. Դ մասամբ պահարանը Կ. Ղաֆաղարյանը համարում է չորս մասունք ունեցող, փորագիր զարդերով արծաթյա պահարան (մասնատուփ)՝ նկատի ունենալով մեզ հասած նմուշները:

Նվիրագրում չի արժարժվում հաչատուր ճգնավորի (*միակեց*) և պատարագ ստացող երեք անձանց առնչությունը, բայց նրանք կարող են մերձավորներ կամ հավատակիցներ լինել: Ջալալյանցն ու Ղրիմեցին բաց են թողել պատարագ ստացողների անունները, իսկ Կ. Ղաֆաղարյանը, լրացնելով այն, վերջինի անունը կարդացել է *Թոթր* (*Թոթրին*) և այն համարել «Թեոդորոսի՝ զավառական սղված ծներից մեկը»: Սակայն բնագրում ունենք ոչ թե *Թոթր*, այլ՝ *Թուրթր* (*Թուրթրին*):

151. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթի հարավային կամարի գլխին, ներսից, 5 տող.

ԿԱՄԱՐԱՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՄՈՆԹ ԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՄ ՄԱՄԱԽԱԹՈՒՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԲ
ՄԲ ԱՄՍՈՒԱ ԾԱԾՆԻՍ, ՏԿԱԲ Ծ (50) ԴԱՅԵԿԱՆ: ՀԱՅՐԱՍ՝ ՅՈՐԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԸ
ՏԿԻՆ ՄԵՋ ՅՈՐԱՆ ՈՍԿԵԲԵՐԱՆԻ ՏԱԻՆԻՆ ՋԱՄԵՆ ԷԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ՋԶՍ:
ՈՎ ԽԱԲԱՆԷ՝ ՄԵՐ ՄԵ՝
ՂԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 34-35, Ղաֆադարյան, Սանահին, 160:

Ծանոթ. *Մոնթ* է կոչվում սովորաբար ուսանողը, սովորողը, ավելի ընդհանրական՝
Վանական դպրոցի պատանի աշակերտ (Ժամանակակից հայոց լեզվի բառարան, հ. Գ,
Եր., 1974, էջ 556): Սակայն այս դեպքում այն գործածված է իբրև տղամարդու անուն և
չի բացառվում, որ նա վանքի երբեմնի սաներից է, թողել է վանական միջավայրը, բայց
պահպանել է *մոնթի* հիշողությունը՝ կրելով հատուկ գոյական դարձած անձնանուն կամ
մականուն:

152. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախասրահի հարավային պատին, պատուհանի կողքին, 8 տող.

ԿԱ ԱՆԱՅԵՍ ԻՒԹԱՆԸ
ԿԵՆՐ ՄԻԱԾԱԾՆԻՍ ԴՈՒԿԱԶ
ՄԵԼՋ ՊԱՀԱՆԱՐ ԲԻՃԱՆԷ
ՀԱՅՍԿԻՆԱԿՈՍԵՄԵԱՆԲՍՅՈՒ
ԻԱԲԶԱՆԷԿԵՆԵՑԻՔՍ ՊԱՍ
ԱՐԱԳ ԶԲԱՐԷԿԵՆՂԱՆ ԿԻՐԱԿԵՆ
ՄԲ ՍԱՐԳԻՍ]... 3

[ԹՈՒԻՆ] ԶԺԶ (1267):

ԿԱՄԱՐԱՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ ԱՇԱ՝
ԿԵՐՏ ՄԲ ԱՄՍՈՒԱ ԾԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ ԿԱԶ՝
ՄԵԼ ՋՊԱՀԱՐԱՆՍ Բ (2) ՄԲ ՆՇԱՆԱԻ:
ՀԱՅՐԱՍ՝ ԿԻՐԱԿՈՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈ՝
ԻԱԲ ՋԱՄԵՆ ԷԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏ՝
ԱՐԱԳ՝ ՋԲԱՐԷԿԵՆՂԱՆ ԿԻՐԱԿԵՆ
ՄԲ ՍԱՐԳԻՍ]... 3:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 34, Ղրիմեցի, 63, ՎՏ, 110, Ղաֆա-
դարյան, Սանահին, 160:

Ծանոթ. Բարեկենդանի 10 տոները նշվում են կիրակի օրերին, բայց գլխավորը բուն
Բարեկենդանն է, որի ակունքները տանում են հեթանոսական ժամանակները՝ ճոխու-
թյան, խրախճանքի, առատության, ազատության տոն է:

153. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** Ուսումնադասարանի և Աստվածածին եկեղեցու միջև ընկած պատին, 13 տող.

ብሔራዊ

[illegible]

ከ3፻300 ሺህ በላይ የሚገኙ ሲሆኑ፣ ይህም የሚጠቅሙት ለጥቅም ሲሆን፣

Ի ԹՎԻՆ :ՈՁԳ: (1234).

ԵՄ՝ ԱՔՐԱՀԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԱՇԱԿԵՐՏ ԱՍՏՈՒԲԱԾՈՒՆԻՍ, ԵՏՈՒ ԱՍՏՈՒԲԱԾՈՒՆՍ ԶԻՄ ԹԱԳԱՒՈՐԱԿԱՆ ԵՒ
 ԶՏԼԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ՄԲ ՆՇԱՆՍ՝ ՄԵԾԱԾԱՆ ՊԱՀԱՐԱՆՈՎ ԵՒ ԶԻՄ
 ՄԱՏՆԱՐԿՆ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏՈՒԹ ԵԱՄ Բ ԵՒՆԵՑԻ Ի ԳՐԱՏՈՒՆՍ: Ը-
 ՆԳԱԼԱ ԵՄ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ԱՌԱՋՆՈՐԻ ՄԱՆԱՀՆԻՍ, ԱՄԷՆ
 ՄԻԱԲԱՆԱԲԵՍ, ՀԱՍՏԱՏԵՑԱԶ ՄԲ ՅԱԿՈԲԱ ԿԻՐԱԿԻՆ ՏԱԽՆ ՄԲ ՆՇ-
 ԱՆԻՍ ԵՒ ԶԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԶՊԱՏԱՐԱԳՆ ԱՔՐԱՀԱՄ ՎԱՐԴԱՊ-
 ԵՏԻՆ ԱՌՆԵԼ ՄԻՆՉ Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ: ԱՐԴ, ՈՐ ԶՄԲ ՆՇԱՆՆ
 ՅԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՀԱՆԷ ԵՒ ԶԱՅԳԻՆ Ի ԳՐԱՏԱՆԷՍ ԵՒ ԿԱՄ ԶԱՅՍ
 ՏԱՆՍ ԵՒ ԶԺԱՄՍ ԽԱԹԱՆԷ՝ ՅՈՒՂԱ ԵՒ ՄԱՏԱՆԱ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ
 ԵՒ ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱՒԻՀԱԾ ԵՆ ՅԱՅ ԵՒ Ի ՄՐԲՈՑ ՆՈՐԱՅ:
 Ի ՅԱՅՍ ԺԱՄԷՍ, ՈՐ ԳՐԱԾ Է, Գ (3) ՊԱՏԱՐԱԳ ՆԱՆԱԽՆ ԱՐԱՐԷ
 ՎԱՍՆԱՆ ԱՅ:

**Հրատ. Զալալյանց, Ա. 33, Ղրիմեցի, 56. ՎՏ. 55-56, Ղա-
ֆաղարյան, Սանահին, 161-162:**

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանը ենթադրում է, թե «Աբրահամ վարդապետի խաչը *թագավորական* է կոչվել ըստ երևույթին Կյուրիկյան տան թագավորներից մեկի շինել տվածը լինելու պատճառով»: *Աշակերտ Աստուածածնիս* ասելով նկատի ունի ոչ թե սովորողին, այլ սպասավորին՝ մանավանդ որ վարդապետը սպասավորը պետք է լիներ և ոչ աշակերտը:

Հինգերորդ տողի մատնարկը Կ. Ղաֆաղարյանը համարում է նորատունկ այգին: Բառս հանգամանորեն քննարկող Ս. Ավագյանը առաջարկել է *խաղողի նորատունկ այգի, նորք* բացատրությունը (ՎԱԲ, 202-203):

Վերջին տողում ՆԱՆԱԻՆ կարելի է կարդալ նաև ԱՆՆԱԻՆ (խմբ.):

154. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** Ուսումնական հարավային պատուհանի տակ, 7 տող.

ԼԵԾՅԱՍՈՎԷՍ ՎԱՐԴԱՔԱՆԱՆԱԳԵ
ՅԻԶԱՅՈՒՄԵՔԵՆԱՐԳՔ ԱՊԵՆՅՅԵՄԴ
ՄՔԱՆԱԼԼԱՐԴԻԲԵՄԻՔԻ ՈՒՐԱՆՆ ԱՌ-
ԱՋՄՐԲԵՆԿԱԳԻՍՈՒՄԱՆԱՅՈՒՄԵՐԱՅ
ՎԱՐԵՎԱՅԱՅԵՔԱՆԱՆԱՐԵՆՆ ՈՎԶԵՔԻՆԱՐԱ
ԱՆՔԱՆԱՐԶԵՆԹԱԵՅԼԱՅԱՆԱՅԱՅԱՅԱՅ
ԱԾԵՐԵՂԻ

ՄԵԾ ՅՈՒՄՈՎ ԵՍ՝ ՎԱՐԱՆ ՔԱՅԱՆԱ, ԳՆԵ—

ՅԻ ԶԱՏՈՄԻՆ ԷԳԻՆ ՄԻՆԶ Ի ԳՐԱՏԱՆՆ ՅՅԵ (375) ԱՊԼԻՏԱՎ]

ԻՍ ՅԱԼԱԼ ԸՆԶԻԲ ԵՒ ՏՎԻ Ի ՀԻՐԱՏՈՒՆՆ՝ ԱՌ—

ԱՋՆՈՐՂՈՒԹԵ[ԱՄԲ]Ն ՀԱՐԻ ԿԻՐԱՎՈՍԻ ԵՒ ԿԱՄԱԿՈՒԹ[ԵԱՍ]Բ ԵՂԲԱՐՑ:

ՎԱՐԴԵՎԱՐԻ ՅԱՅՆ ԳԻՆԵՆ ՏԱՆ Ի ԼԵՐՆՆ: ՈՎ ԶԷԳԻՆ ՀԻՐԱՏԱ—

ՆԵՆ ՀԱՆԵ ԿԱՍ ԶԳԻՆԻՆ ԽԱՓԱՆԵ՝ ՅԾԸ (318) ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ՆՁՈՎ—

ԱԾ Է: Ի ԹՎԻՆ ԶԻԴ (1275):

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 34, Ղրիմեցի, 63, ՎՏ, 118. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 162-163:

Ծանոթ. Վարդան քահանան 375 արձաթ դրամով գնել է այգին ու նվիրել վանքի հյուրատանը: Տարակույս հարուցող հատվածից Կ. Ղաֆաղարյանը հետևում է, որ «նվիրատուն... կարգադրել է ամեն տարի գինի տալ (Վարդեվարի այգո՞ւց), որ գտնվում է Լերնո՞ւմ»: Իհարկե, սրանով էլ չի պարզվում իմաստի անորոշությունը: Շատ ավելի կարևոր է, որ Սանահինի վանքն ունեցել է հյուրատուն, որին Վարդան քահանան այգի է նվիրել և մինչև այժմ հայտնի չէ հյուրատան տեղը:

5-րդ տողի անհստակ *Վարդեվարի յայն գինեն տան ի լերնն* հատվածի բացատրությամբ «նվիրատուն, բացի Ատոմի այգուց, կարգադրել է ամեն տարի գինի տալ (Վարդեվարի այգուց), որ գտնվում է Լերնում» (Կ. Ղ.): *Վարդեվարը* (Վարդավառ) հեթանոսական ծիսատուն է՝ կապված ջրապաշտության, պտղաբերության, սիրազեղության, առատության գաղափարին, բնության գովքին: Այդ տոնին գործածվում է ոչ միայն անուշահամ վարդաջուր, այլ նաև գինի: Քրիստոնյա հայրերը ամենատարած և ոչ մի արգելքի չենթարկվող այս համաժողովրդական տոնը հարմարեցրել են Հիսուսի պայծառակերպությանը (այլակերպությանը): Տվյալ դեպքում նախադասության վերջին բառերը լուսամուտի վրա աղոտ են, և թվում է՝ *տան ի լերնն* կարդացվում է *տան ի Լերն*: Ը: (Վարդավառի տոնին Լերնից տան :Ը: — 8 միավոր՝ լիտր, բաժակ գինի):

155. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախորդի տակ, 4 տող:

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՍՈՍԹԱՆԵՍ ԵՄ ԽԱԹՈՒՆ, ՏԿԱՔ ԶՄԵ-
Ր ԳՐԱՄԱԳԻՆ ԷԳԻՆ, ՈՐ Ի ԶԵՆՈՆԱՏԱՆԻՆ՝ Ի ԳՐԱՏՈՒՆՆ: ԶԱՅՐՍ՝ ԿԻՐԱԿ-
ՈՍ ԵՒ ՍԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ԶՈԳՈՅՆ ԳԱԼՍՏԵՆ ԱԲՐՆ ԶԷԿ-
ԵՂԵՑԻՔՍ ԴԱՏԱՐԱԳԵԼ ՍՈՑԱ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԲՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՍՈՍԹԱՆԵՍ, ԵՒ ԱՍՈՒՄԻՆ ԻՍ ԽԱԹՈՒՆ, ՏԿԱՔ ԶՄԵ-
Ր ԳՐԱՄԱԳԻՆ ԷԳԻՆ, ՈՐ Ի ԶԵՆՈՆԱՏԱՆԻՆ՝ Ի ԳՐԱՏՈՒՆՆ: ԶԱՅՐՍ՝ ԿԻՐԱԿ-
ՈՍ ԵՒ ՍԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ԶՈԳՈՅՆ ԳԱԼՍՏԵՆ ԱԲՐՆ ԶԷԿ-
ԵՂԵՑԻՔՍ ԴԱՏԱՐԱԳԵԼ ՍՈՑԱ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԲՐՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 34, Ղրիմեցի, 63, ՎՏ, 117, Ղաֆա-
ղարյան, Սամահին, 163-164:

Ծանոթ. Արծանագրության ժամանակը Կ. Ղաֆաղարյանը որոշում է Կիրակոս վար-
դապետի տարիներով՝ ժԳ դ. երկրորդ կես:

Այս ևս մի վկայություն է գրատան կարևորության վերաբերյալ՝ իբրև մշակութային
օջախի:

Նախորդ՝ ԶԻԴ – 1275 թ. արծանագրության ժամանակակիցն է՝ գրված նույն վանա-
հայր Կիրակոսի երաշխավորությամբ: 2-րդ տողում *որ ի շեռնատանին* տեղանուն
դիտված կապակցությունը թերևս հարկ է բառանշատել՝ *որ ի ծեռն Ատանին (Աթանին,
Աթանեսին):*

4. Ղաֆաղարյանը *շեռնատանն* համարում է տեղանուն, որտեղ գտնվել է «դրամա-
զին լգին»: Զնարավոր ենք գտնում, որ այն գրատան տարածքում կամ հարևանությամբ
գտնվող շինություն է: Բառարաններում այս եզրը գետեղված չէ. սակայն առկա է «ծեռ-
նալետ»-«գլուխ ծեռագիտաց, արարչապետ (նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 2,
Եր., 1981 (երկրորդ հրատ.), էջ 152), որը, թերևս եկեղեցական արարողությունների
վարողը կամ կազմակերպիչն էր, կամ դատելով «Շեռագետ»-«գիտակ ծեռագործութե,
ճարտար ծեռնարուես, արուեստաւոր, ճարտար» (ՆԲՂԼ-էջ 150) եզրից՝ վանքի գրատան
գործունեությունը կարգավորող անձը, որի գործելավայրը կարող էր կոչվել «ծեռ-
նատուն»: Սույն բացատրությունը վարկածային է և առանձին ու մանրակրկիտ քննու-
թյան կարիք ունի (հմբ.):

156. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախորդի կողքին, 5 տող:

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՓԼԵՑԻ ՍԱՂՈՒՆՍ,
ՍԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻՆՍ ԷԿ-
ԵՂԵՑՈՅՍ: ՍԻԱԲԱՆՔՍ ՏԿԻՆ ՄԵԶ :Բ: (2) Պ-
ԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒԵՒ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ: ԿԱՏԱՐ
ՈՂՔՆ ԱԲՐՅՆԻՆ ՅԱՅ: Ի ԹԿԻՆ ԶԻԵ (1278):

ԿԱՄԱՐՆ ԱՅ ԵՄ՝ ՓԼԵՑԻ ՍԱՂՈՒՆՍ,
ՍԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԷՏՈՒ ԱՐԴԻՆՍ ԷԿ-
ԵՂԵՑՈՅՍ: ՍԻԱԲԱՆՔՍ ՏԿԻՆ ՄԵԶ :Բ: (2) Պ-
ԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՒԵՒ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ: ԿԱՏԱՐ
ՈՂՔՆ ԱԲՐՅՆԻՆ ՅԱՅ: Ի ԹԿԻՆ ԶԻԵ (1278):

Դրատ. Զալալյանց, Ա, 33, Ղրիմեցի, 64, ՎՏ, 119, Ղաֆա-
ղարյան, Սամահին, 164:

157. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նույն սրահի պատուհաններից մեկի գլխին, քիվից վերև, 6 տող.

ԵՍՍԱՐԳԻՍԱՐՔԱՌԻՆԻՄԱ
ԲԱՆԵՑԱՄԾԱԾՆԻՍԷՊԻՇ
ՍՊԻԱԿԱՆԸՆԴԱՌՎԱԾՔԱՄ
ԷՐՍԵԵԲԼԵԱՆՔՍՀԱՄԱՐԵՑԻՆ
ԻՆՉԳՊԱՐԱՎԱՐԱՆԻՑՅԱՐԱՆ
ԽԱՓԱՆ

ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԱՐՔԱՌԻՆ, ՄԻԱ-
ԲԱՆԵՑԱ ԱՍՏՈՒՄ ԾԱԾՆԻՍ, ԷՏՈՒ Ծ (500)
ՍՊԻՏԱԿ, Ա (1) ԵԼՈՒԴՁԱՌ: ՎԱՐԱՊԵՏՍ ԱԲ-
ԷՏԻՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ
ԻՆՉ Գ (3) ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԲՆԻ ՂԱԲԹԻ ԵՒ ՅԱԿՈ-
ԲԱ ԱՆ-

ԽԱՓԱՆ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 164-165:

Ծանոթ. Վարդապետ Ավետիսի միջոցով Կ. Ղաֆաղարյանը արձանագրությունը թվագրել է ԺԳ դարի 50-ական թվականներով: *Արքաուն* գուցե նույնն է *արքայուն*, *արքաուն* բառերի հետ, որը Ստեփանոս Օրբելյանի և այլ պատմիչների մոտ՝ մոնղոլերեն նշանակում է *քրիստոնեայ*:

158. **ԳՐԱՏՈՒՆ.** նախագավթի հյուսիսային պատին, ներսում, նեղ լուսամուտի տակ, 7 տող.

ԱՎԵՐԴԱՆԱՅԵ ՍԲՍԲԿՈՒՇԻ
ԵԵԷԱՅԵԼԶԱՐԵԱՅԵՆԵԼԶԱ
ԵՅԷԲԵԲԻՍՍԱՆԱՆՍԵՊԻՇԷ
ՏԱՆԱՆԵԲԼԱՆԱՆՍԵՊԻՇԷՆԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐ՝
ԵՂԱՆԱՅԵԼԶԱՐԵԱՅԵՆԵԼԶԱ
ԷՂԱՆԱՅԵՆԱՆՍԵՊԻՇԷՆԱՎԱԿԱՆ

ԹԿԻՆ]: 27: (1255) ԿԱՍԱԲՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՔԼԻՍՏՈՂՍԼԱՆՈՒՐ ԿՈՐԱՅԻ,
ԵՒ ԵՂԱՅՐ ԻՍ ԽԱՉԱՏՈՒՐ, ԵՒ ՄԱՅՐ ՄԵՐ, ՄԻԱԲԱՆ-
ԵՑԱՔ Ի ԱՐՔՈՒՍՍ ՍԱՆԱՐՆԻՄ, ԵՒ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ Զ-
ՏԱԲԱԿԱՆԱՍ] Ի ՄԵՐ ՀԱՆԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ ԵՒ ՏՎԱՔ :Մ: (200) ՍՊԻՏԱԿ ԱՅԼԸ:
ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՌԻՆՏԻՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ] ԱՎԵՏԻՍ ԵՒ ՄԻ-
ԱԲԱՆՔՍ, ԱՄԵՆ ՁՅԻՆԱՆՑՆ :Գ: (3-րդ) ԿԻՐԱԿԵՆ :Գ: (3) ՊԱՏԱՐԱԳ:
ԱՄԵՆ:

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 35, Ղրիմեցի, 60, ՎՏ, 99, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 165-166:

Ծանոթ. *Քստուր* պետք է բացել *Քրիստոսատուր*: Պատահական չէ, որ *Տոնական* նորոգելու մասին այս վկայագիրը գրված է գրատան պատին, ուր խնամքով պահպանվում էին ձեռագրերը: Նվիրատուների համար սահմանվել է մատուցել *ամեն յինանցն*: Գ:

կիրակէն :Գ: պատարագ, որը համապատասխանում է Ձատկից մինչև Հոգեգալստյան 50 օրերի երրորդ կամ հարմիր կիրակի օրվան: 4-րդ տողի վերջին այլ բառը (որը մնում է երկմտելի) բաց է թողել Կ. Ղաֆաղարյանը:

159. ԳՐԱՏՈՒՆ. նախագաւթի հյուսիսային պատին, ներսում, ցածր, մատենադարանի մուտքի աջ կողմում, 8 տող.

ԿԱՄԱՐԱՆ ԵՄ ՍԻՄԵՐԴ ԿԷ
ՅՈՒԲԱՆՆԵՅԱ ԱԾԱԾՆԵՍԷ
ԷՏՈՒ ԶԵՆԱԿԱԾԱՅԳ ԵՄ
ՏՈՒԲԵՆԳԵՆՈՒ ԱՅՆ ՉԱՔԵՄ
ԷՆԵԳՈՅՆԱԲԱՆԻՆ ԿԱՅԻ ԶԵ
ԼԵՒԱՆԱԲԵՐՈՒՆԳ ԳԱՄԵՐ
ԷՔԱԿԱՆ ԿԱՐԵՉՐԻՔ
ԵՆԱՅ ԻԹԷԶԻ

ԿԱՄԱՐԱՆ ԱՅ ԵՄ ՍԻՄԵՐԴ ԿԷ-
ՅԻ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԵՍ ԵՒ
ԷՏՈՒ ԶԻՍ ԳՆԱԿԱԾ ԱՅԳԻՆ, ՈՐ Ի
ՏՈՒԲԵՆ Ի ԳՆԵԼ, ՈՒ ԱՅՆ ՉԱՔ ԻՍ ԶԵՐ-
ԷՆԻ ԷԳՈՅՆ՝ ՈՐ Ի ԼԱՆՁԻՆ: ԶԱՅՐ ՅԼՈՒՅ (ԱՆՆ)Է-
Ս ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵ ԷՏՈՒՆ Դ (4) ՊԱՏԱԽԱԳԻ Տ
[ԱՆԻ ՅՈՒՎԱ-
ԷՓԱ ՎԿԱԻ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ ԱԷՐԶ-
ՆԻՆ ԱՅ: Ի ԹՎ [ԻՆ]: ՉԽ: (1291):

*Հրատ. Զալալյանց, Ա, 37-38, Ղրիմեցի, 64, ՎՏ, 134, Ղա-
ֆաղարյան, Սանահին, 166:*

Ծանոթ. 4-րդ տողում Տուրքը Կ. Ղաֆաղարյանը համարում է Տորք անձնանուն՝ հոմանիշ Պարզև անվան: 4-5 տողերի իմաստն այն է, որ Սարգիս Բերդկեցին Տուրքից գնել է (=Տուրքենի գնել, ոչ թե՝ Տուրքեն ի գնել) Լանջում (գյուղ կամ հանդամաս) գտնվող իր հայրենի այգու չափով (= այն չափ) այգին և այն տվել (=տուռ) վանքին:

160. ԳՐԱՏՈՒՆ. նախորդի կողքին, խաչի գլխին, 1 տող (ԺԳ դ.).

ՄԻՆՆՄԻԻԹԱԿԱՆԱՅ ՄԲ ԽԱՅՆ ՄԽԻԹԱՐԱ՝ ԿԱՄԱՐԱՆ ԱՅ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 167:

161. ԳՐԱՏՈՒՆ. նախորդի կողքին, 7 տող.

ՅՈՒՄԱՆՄԱՔ ԻՆԵ ՍՅՈՂԱՆՔԱԲԵ
ՂԱՅԱՆԴԱՍԻԻԳ ԵՂԶԵՍԱՇՐ ԱԼԵՈՒ
ՄԱՐԱՆԵՅԱՄԱԾԱԾՆԵՑՈՒ ԲԵՐԴԱՐ
ԱԽՄՈՒՐ ՅԻՇԱՆԱԿԻՆՁԵՆՈՒՄԱՅԵՄՅ
ԻՍՈՒՄ ԴՈՒՄԱՐԻՄԱՐԻՄԱՐԻՄԱՐ
Ե ՊԱՌԱՐԿԱՆԵԼՈՒՄԱՐԻՄԱՐ ԱԾՆԵ
ՊԱՐԻՅԱԿԱՆԱՆԵՉ ՈՒՐ ԱԽԱՐ ՅԵԱ ԵՆ

ՅՈՒՄՈՎ ԱՆՄԱՀԻՆ ԵՍ՝ ՅՈՂԱՆԷՍ ԱԲԵ-
 ՂԱՅ ՄԱՀՂԱՍԻ, Ի ԳԵՂԶԷՆ ԱՇՏԱՐԱԿՈՒ
 ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱՆՏՈՒԱԾԱԾՆԻՍ, ԵՏՈՒ .Բ. (2) ՇՈՒՐԶԱՌ
 ՄԱԽՄՈՒՐ՝ ՅԻՇԱՏԱԿ ԻՆՉ ԵՒ ՃՆՈՂԱՑՆ ԻՄԼՈՅ
 Ի ԱՌԱՋՆՈՐՂՈՒԹԵԼԱՆ՝ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ՏՐ ԲԱՐՍԵՂ
 ԵՊԼԻՍԿՈՊՈՍԻ: ՈՎ ՈՔ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱ ՄԲ ԱՆՏՈՒԱԾԱԾՆԵՍ՝
 ՊԱՏԻԺՆ ԿԱԵՆԻՆ ԵՒ ԶՈՒՂԱԻՆ ԱՌՑԷ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա. 36-37, ՎՏ. 249, Ղաֆաղարյան, Սա-
 նահին, 167:

Ծանոթ. Հիշատակված առաջնորդը Բարսեղ արքեպիսկոպոս Արղությանցն է, որը
 գործել է XV դ. 70-90-ական թվ.:

162. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախագավթուն, Ս. Գրիգոր եկեղեցու մուտքի մոտ, խաչքարի և պատ-
 վանդանի վրա.

խաչքարի ծակատին, 4 տող.

ՆՇԱՆԴԱՅԻՐԷԷԻԱՄԱՐՆԱԷՐ			
ՆԱ	ՆԵ	ԷՐԻՆ	ՁԷ
ԱՅ	ՆՈՅ	ԷՁ	ԷՄ
		Ա	

ՆՇԱՆԴ ԱՅ ԼԵՐ ԲԱՐԵԽԱՄԻ ՊԱՐՈՆ ԱԲԵՏ
 ԼԵՅՆ, ԼՈՒՍԵՐԻՆ, ԶԷ-
 ՆԱՆԻՆ ԵՒ ԶԱՄԱԿ-
 ԱՅ ՆՈՑԱ:

163. խաչքարի պատվանդանին, 5 տող.

ԿԱՍԱՆԱՅ
 ԴԵՍԼՈՍԵՐԿԱՂՀԿՐԵՅԻԷՋԱՆԱՆՈՒՄԻՆ
 ԵՂԲԱՐԻՄՈՒԷԷՅՆԿԱՆԵՑԱՐՔԱԶԻԼ
 ԵՆԿԱԳԱՆԱՆԵՍՈՒՄԱՐԲԵՐԿՊԱԿՅԷՅ
 ԷՔԻԴՍ

ԿԱՍՄԱՆ ԱՅ
 ԵՍ՝ ԼՈՒՍԵՐ ՎԱՂԱՐԵԼԱՎԵՐՏԵՑԻ, ԵՒ ԶԷՆԱՆ՝
 ԱՄՈՒՍԻՆ,
 ԵՂԲԱՐԻ ԻՄՈ ԱԲԵՏԵՑՆ, ԿԱՆԳՆԵՑԱՐ ԶԽԱԶՍ Ի Վ-
 ԵՐԱ ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆԻ ՍՈՑԱ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ
 ՅԻՇԷՑ-

ԷՔ Ի ՔՍ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 168:

Ծանոթ. Թեև այս արձանագրությունների հեղինակները նույնն են և փորագրված են
 միաժամանակ, սակայն ելնելով յուրաքանչյուրի ինքնուրույն բովանդակությունից, հա-
 մարել ենք առանձին վավերագրեր: Կ. Ղաֆաղարյանը ժամանակը համարել է XIII դ.
 «խաչքարի տառաձևերի օգնությամբ»:

164. Նախորդ երկուսի արանքուն, խաչի թևերի տակ, 1 տող.

ՄԷ ԿԳ ԳԼՈՂԻ:

Հրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 168:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը այս վկայությունը «քնագրից դուրս համարելով» չի «դրել վերծանության մեջ», բայց տվել է ծանոթագրությունում: Սակայն այն ունի որոշակի կարևորություն և հարկ է ներկայացնել առանձին:

165. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախորդ խաչքարի տակին, տապանաքարի վրա, 8 տող.

ՌԻՊԱՌՆԱԷՄԵ	ՈՐԴԻ ՊԱՐՈՆ ԱՄԵՏԵ-
ՅԵԲԱՐՁԵԱՆՆ	Ց ԵՒ ՄԱԷՐ ԶԵՆԱՆԻՆ՝
ՆԵՔՆԵՔ :Ժ: (10) ԱՄԵՆԱՅՆ Փ-	
ՌԵՅԱՒ ԱՌ ՍԲ ԱՆԳՈՂ-	
ԵՄՆՍՈՒԳԼԵ	ԻՆՍՆ, ՍՈՒԳ ՄԵ-
ԾԵՌՈՂ ՇՆՈՂԱ-	Ծ ԵՌՈՂ ՇՆՈՂԱ-
ՅԻՐՈՑ ՅԻՇԷ	Ց ԻՐՈՑ: ՅԻՇԵՑԵՔ:
ՏԵՔ	

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 168-169:

Ծանոթ. Այս վերջին երեք արձանագրությունները գրվել են մեկ ընտանիքի անդամների համար: Տապանագիրը տեղեկացնում է, որ այստեղ թաղված է նաև տասնամյա երեխայի՝ Նեքնեքի հայրը՝ պարոն Ավետեացը, որովհետև նախորդ արձանագրությունների մեջ հանդես են գալիս նրա քույրը՝ Լուսերը և կինը՝ Զենանը, հետևաբար Ավետեացն այդ ժամանակ մեռած էր: Խաչքարի ճակատին փորագրված բարեխոսական մաղթանքը բոլորի համար ակներևաբար հեռանկարային բնույթ ունի: Այս կարծիքը առավել հավաստի է թվում մանավանդ տապանագրի հետ համեմատելիս, ուր գրված է, որ 10-ամյա որդու մահը պարոն Ավետեացին ու նրա կնոջը՝ Զենանին *սուգ մեծ էթող*:

Պարոն Ավետեցի տապանաքարը գտնվում է Ս. Աստվածածնի բակում (185):

166. ԳՐԱՏՈՒՆ. Նախագավթի հյուսիսային պատին, դրսից, փորաքանդակ խաչի գլխին և ստորին մասում, 3 տող.

ՌԻԵԳՂԱԳԷԴԱՍ	ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ՝ ՂԱԱ-
ՈՒԼՍԵ-ՉԶԱՆԽԱԹՈՒ-	ՈՒԼՍ ԵՒ ԶԶԱՆԽԱԹՈՒ-
ՆՍ:ՅԱ:ՅՇ:	ՆՍ ՅԱ՝ ՂԱԻԹՍ՝ ՅԼԻՇԵՑԵՔ:]

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 169:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը հնագրական առանձնահատկությունների հիման վրա թվագրում է XVI դարով: Անունը գուցեև *Ղասուն* է:

167. ՊՐԱՏՈՒՆ. նախագավիթը Ս. Աստվածածին եկեղեցուն միացնող պատի հարավային երեսին, 7 տող.

ԻԹՎԻՆՆՈՐԴ
ԿՅԱՆՆԵՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ
ԴԱՍՆԱՅՆԻՍ, ՔԿԵՐՈՐԴԻ
ՈՆԱՅՆ, ՇԻՆԵՑԻ ՁՄԱՏՈՐԴ
ՌԱՄԴՅԱՆՔԻ ՍԱՐԴ
ՉՅԱՂԱԹՍ ՅԻՇԵՐԴ
ԷՔ

ԻԹՎԻՆՆՈՐԴ (1225) ԵՍ՝ ՏՐ ԵՆԴ
ԿՅԱՆՆԵՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԴ
ԴԱՍՆԱՅՆԻՍ, ՔԿԵՐՈՐԴԻ
ՈՆԱՅՆ, ՇԻՆԵՑԻ ՁՄԱՏՈՐԴ
ՌԱՄԴՅԱՆՔԻ ՍԱՐԴ
ՉՅԱՂԱԹՍ ՅԻՇԵՐԴ
ԷՔ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 170:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանն իրավամբ նշում է, որ քարը բերված է այլ վայրից և տաշված, հարմարեցված է նոր տեղում: Տաշելիս վնասել են գրերի վերջնամասերը, որոնք վերականգնվում են մտքի զորությամբ: Մատուռի տեղը, որի կառուցման մասին տեղեկացնում է արձանագրությունը, որոշել հնարավոր չէ, քանի որ այն չի պահպանվել, քանդվել է և այդ պատճառով նրա քարերն օգտագործվել են այլ շինության վրա:

Պարոնացն բառը, հավանաբար, պետք է լինի **պատրոնացն**: Հովհաննեսը Ձաքարեի և Իվանեի քրոջ որդին է՝ **քվերորդի պարոնացն, որը հանգչիք սմա** նշանակում է՝ ովքեր այս մատուռում աղոթեն, հոգու խռովքը փարատեն, հանգստանան:

168. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. գրատան շենքի առաջ, նախագավթի մեջ, հողմահար, 2 տող.

ԱՅՍԷՆԱՆԻՍ
ԱԷԷԲԻՆ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍ
ՍԷԼԻՔԻՆ

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 170:

Ծանոթ. Տապանագիրը կարելի է թվագրել XIII դ.:

169. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. նախորդի մոտ, 2 տող.

ԱՅՍԷՆԱՆԻՍԱՄԱՄԻՆԷԻՄԱԲԻՐԻՆԷՆՈՐԴ
ՌՄԻԿՆԱ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍ ՍԱՄԱԻՆ ԵՒ ՍԱԲԻ ԻԲԻ ՇՆՈՐՀՈՐ
ՈՐ ՏԻԿՆԱ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 170:

Ծանոթ. Արձանագրությունը փորագրված է երկու տապանաքարի վրա, առանց ընդհատման, որովհետև հանգուցյալները երկուսն են, թաղվել են իրար կողքի: Սոր անունը պետք է լրացվի **Շնորհաւոր**: Կարելի է թվագրել XIII դ.:

170. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. գրատան մուտքի մոտ, նախասրահում, 5 տող.

ԱՅՍԷՅ /
ԳԻՍՏ
ԲԷԿԻՋԱՆԻՆ
ԱՌՈՂՈՐՄԻ
ԵԶ: Թ ՂԼ

ԱՅՍԷ ՅԻԱՆԻ
ԳԻՍՏ [ՊԱՐՈՆ]
ԲԷԿԻՋԱՆԻՆ:
ԱՌ ՈՂՈՐՄԻ Զ-
ԵԶ, ԹՎԻՆ ԵՄԵՂ (1286):

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 170:

Ծանոթ. Տասնավոր և միավոր թվերը մաշված են, վերականգնումը կասկածելի է:

171. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. նախորդի կողքին, 2 տող.

ԽՈՆԻԽԹՈՒՆ
ԱՊ ԱԳԻԻ
ԽԱՆԴ ԽԱՄԹՈՒՆ
ԱՊ ... ՄՂՈՍԻ:

Չրատ. Կ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 171:

Ծանոթ. 2-րդ տողի ԱՊ-ն Կ. Ղաֆաղարյանը առաջարկում է ընդունել որպես Խանդ-խաթունի հոր կամ ամուսնու անվան սկզբնագրեր, որն անհավանական է: ԱՊ-ից հետո նշանակում են հողմահարված տառահետքեր, որը գուցե թե **ապաշխարող** բառն է կամ Խանդխաթունի մի այլ բնորոշիչը:

Առաջին խ-ից հետո որոշակի ուրվագծվում է Ո տառը: Ըստ այդմ անձնանունը պետք է կարդալ **խոնդխաթուն:** Եվ Կ. Ղաֆաղարյանը, և պրակի կազմողները անունը կարդացել են **Խանդխաթուն:** Կասկածելի է ՄՂՈՍԻ վերծանությունը (խմբ.):

172. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ**. նույն տեղում, 3 տող.

Ճ ԳՆ ԱՌՆՊԱՐԻՆՇԷԻ
ՍՆԷՔՈՅՐՊԱՐՈՆԱՅՆ
Չ ԱՔ ԱԷԻԵԻԻ ՎՆԱԷԻ
ՃԳՆԱԻՐՈՆ ՊԱՏՐՈՆ ՆՐՋԻ-
ՍՆ Է, ՔՈՅՐ ՊԱՏՐՈՆԱՅՆ
ՉԱՔԱՐԵԻ ԵՒ ԻՎԱՆԵԻ:

Չրատ. Չարությունյան, 298-299, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 389, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 171:

Ծանոթ. Նրջիսը Սարգիս Մեծի 4-րդ դուստրն է, Ղսեղի Մամիկոնյանների հարսը, ժամանակի նշանավոր գործիչներից մեկը, որն **անգաւակ գոլով** կյանքի վերջին տարիներին ճգնավորեց Սանահինի վանքում և թաղվեց այստեղ: Նա հիշվում է նաև Գոշավանքի արծանագրություններից մեկում՝ իր **պաշտաւնեա** (սպասավոր) Ագիգի նվիրագրում (ԴՅԿ, VI, էջ 83, N 171):

173. ԽԱՇԲԱՐ «Սպիտակ քարեայ». գրատան նախագավթում, ճակատին.

Կանգնեցաւ խաչս ամենափրկիչ օգնական աշխարհիս, ի թվին հայոց ՈԿԴ:

Չրատ. Զաւալյանց Ա. 10, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 190:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը խաչքարը տեղադրում է «Վանքի բակում, Գուրգեն Բագրատունի թագավորի գերեզմանից հյուսիս-արևելք գտնվող փոքր գավթում», որպիսին կարող է լինել միայն գրատան նախագավթը, ինչպես նշել է Զաւալյանցը, և որից քաղել է Կ. Ղաֆաղարյանը:

174. ՏԱՊԱՆԱԲԱՐ. վանքի բակում, Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևելյան պատի տակ, եռանկյունաձև, 2 տող.

ԱՅՍ Է ԶԱՆԳԻՍՏ ԳՈՐԳԵՆԱ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ,
ՈՐԴԻ ԱՇՈՏՈՅ ՈՂՈՐՄԱԾԻ

ԱՅՍ Է ԶԱՆԳԻՍՏ ԳՈՐԳԵՆԱ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՈ ՇԱՀԱՆՇԱՀԻ,
ՈՐԴԻ ԱՇՈՏՈՅ ՈՂՈՐՄԱԾԻ:

Չրատ. Զաւալյանց, Ա. 10, Ղրիմեցի 14, «Արծազանք», 1884, 629, Հարությունյան, 294, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 387, Սովսեսյան, 35, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 171-172:

Ծանոթ. Գուրգենը (Գորգեն) Լոռիի թագավորության հիմնադիրն է, մահացել է 989 թ.: Զաւալյանցի ասելով՝ այս գերեզմանի վրա (ուր թաղված է և իր որդի Ղավիթ Անհողինը) հնում երկկամար խորան-վկայարան է եղել, որը ՈՍՁԵ – 1836 թ. քանդել է Հարություն եպիսկոպոս Բարսեղյանցը՝ «որոյ նիւթքն ի կիր արկան յայլ պէտս»:

Կ. Ղաֆաղարյանի մեկնաբանությամբ «...Լոռիի թագավորին Շահնշահ (թագավոր թագավորաց) են անվանում» գուցե այն պատճառով, «որ նա Բագրատունյաց արքայական տնից լինելով, Անիի թագավորների տիտղոսն իրավունք է ունեցել վերագրելու նաև իրեն»:

175. ՏԱՊԱՆԱԲԱՐ. վանքի բակում, Ս. Գրիգոր եկեղեցու մոտ, 4 տող.

ԱՅՍԷՆԱՆԳԻՍՏ ԱՅՍ Է ԶԱՆԳԻՍՏ
ՆԵՐՍԷՍ ՓԻԼԻ- ՆԵՐՍԷՍ ՓԻԼԻ-
ՍՈՓԻ ԱԾՈՂԻ ՍՈՓԻ: ԱԾ ՈՂՈՂՈՂՍԻ
ՔԵՁ:

Չրատ. Հարությունյան, 295, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 387, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 172:

Ծանոթ. 1475 թ. Սանահնում գրված «Ավետարանի» հիշատակարանի համաձայն Ներսես փիլիսոփան ունի նաև *տէր* տիտղոսը և գրչի՝ Արիստակեսի հորեղբայրն է (տես

ժԵ դարի հայերեն ձեռագրերի իշխանականներ, մասն Բ, կազմեց Լ. Ս. Խաչիկյան, Եր., 1958, էջ 374):

176. **ԽԱՉԻՐԱՐ ՍԱՐԳՍԻ**, սյունասրահի հարավային կամարաբաղձաճիւն հենած, դրսից, քիվին 1 ստղ, զեղազիր:

[illegible]

ՆՇԱՆԴ ԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՐԳՍԻ ՅԱԽՈՐՆ ՄԵԾԻ:

Գրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 176:

Ծանոթ. Սովորաբար նման ձևակերպումներն ավարտվում են **յաւուրն մեծի աներեկի** կապակցությամբ, որի իմաստն է, թե խաչքարը (**նշանդ Աստուծոյ**), օգնի նահատակ Ասրգսին անվախճուն ժամանակներում, Մեծի (աստծո) զալստյան ժամանակ:

Ստորգիտը Մամիկոնյանց իշխաններից է, սպանվել է 1201 թ., բայց խաչքարը կանգնեցվել է ավելի ուշ, որի մանրամասները ներկայացնում է թիկունքի ընդարձակ հիշատակագրությունը:

177. **ԽԱՉԲԱՐ** . Սարգիս Սամիկոնյանի (նախորդը) քիկունքին, 19 տող.

+ 1047-12 4400

[illegible]

Ի ՈԿՂ (1215) ԹՎԻՍ

ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ԽԱՉՍ ՅԻՇԱՏԱԿ
ՍԱՐԳՍԻ, ՈՐԴՈՅ ՍՄԲԱՏԱՅ, ԹՈՌ—
Ն ՀԱՄԱԶԱՍՊԵԱՆՑ, ՈՐ ՄԵՌԱՒ Ի
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՒ ԹԱՂԵՑԱՒ Ի ԴՈՒ—
ՌՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՄ: ԵՒ ՈՐԴԻ ՆՈՐԱ ՍՄԲԱ—
Տ, ԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆՆ ԱՂՈՒՏ, ԷՏՈՒՆ Ի
ՄԱՐԴՐՆ՝ ԶԱԲԼԱՍԱՐԱՆՑ ՀԱՅՐԵՆ—
ԻՔՆ, ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅ ՈՒ ԶԵՆՈԿ, ՅԱՍՏՈՒԱԾ—
ԱԾԻՆՍ, ԵՒ :Խ: (40) ԱՌԱՎԱՐ ՀՈՂ: ՈԿ
ԶԱՅՆ ՀԱՆԷ ՅԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԵՄ՝ :Գ: ՄԲ ԺՈՂ—
ՈԿՈՅՆ ՆԶՈԿԵՍՑԻ ՅԱՅ՝ ԵՄ՝ ՀԱՅՐ
ԵՒ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ԳՐԻԳՈՐ, ՎԱՐՂԱՆ ԵՒ
ԱՄԵՆ ՄԻԱԲԱՆՔՍ, ՏՈՒԱՔ ԶԱՄ—
ԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՔԱՌԱՍՆԻՑ
ՏԱՆԻՆ ԶԵՐԿՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՍՄՊ—
ԱՏԱՅ ԻՒ
ԶԱՅԼՆ՝ ՍԱՐԳՍԻ: ՈԿ ԽԱՓԱՆԷ Զ—
ՎԵՐԱԳՐԵԱԼ՝ ՆԶՈԿԱՆ ԱՈՑԵՆ:

Ֆրատ. Զալալյանց, Ա. 25-26, Ղրիմեցի, 56, Հարությունյան, 282, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 383, ՎՏ, 58, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 174, Ոսկյան, Գյ. 72:

Ծանոթ. Արձանագրությունը 1201 թ. սպանված Սարգիս իշխանի մահախոսական է ու Մղարդից *Աբլասադանց հայրենիքն* վանքին տալու իրավավճիռը: Սմբատ Մամիկոնյանի կին Աղուտը Նաջմադին իշխանի դուստրն է, Մանայի (թերևս վրիպակ է, պետք է լինի Մամնա) մայրը, որը հանդես է գալիս նաև նույն Մղարթի 1201 թ. նվիրագրում:

11-12-րդ տոհմերի բանադրանքի՝ *:Գ: սուրբ ժողովոյն նզովեսցի* սպառնալիքը հաճախ է հանդիպում հայ վիճագրերում՝ կապված այն բանին, որ հայ եկեղեցին ընդունում է միայն առաջին երեք տիեզերածողովների (Նիկիա, 325 թ., Կ. Պոլիս, 381 թ., Եփեսոս, 431 թ.) սահմանած որոշումները, իսկ Քաղկեդոնից սկսած (451 թ.)՝ մերժվեց երկաթնա-կության (աստծո երկու բնույթի) վերաբերյալ տեսակետը, դատապարտեց հերձվածող արիոսականությունը, բաժանվեց ընդհանրական (հունական) եկեղեցուց՝ առաջին լուրջ ճեղքը բացելով քրիստոնեական դավանաբանության ասպարեզում:

Արձանագրությանն անդրադարձել է նաև Ս. Ավագյանը *շահ ու զինով* (օգուտով և վնասով) բառակապակցության առթիվ (ՎԱԲ, 144-146):

Աղուտը Սարգիս Համազասպյանի (հանգուցյալի) կինն է (խմբ.):

178. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. բակում, 1 տող.

ՎԼԵԴԱԳԵՆՆԵՓԷՈ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՆ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ]

Չրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 173:

179. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. բակում, 2 տող.

ԱՅՍ Ե ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-

ԱՅՍ Ե ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԳԻՍ ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ- (1425)

Չրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 174:

180. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. բակում, 3 տող.

ԶԱՆ ԳԻՍՏ ՍԱՐ-
ԱՅՍ Ե ԶԱՆ ԳԻՍՏ
ՍԱՐ ԶԱՆ ԳԻՍՏ

Ի ԹՎԱՅԻՆՆԵՐՆ (1556):

ԱՅՍ Ե ԶԱՆ ԳԻՍՏ
ՍԱՐ ԶԱՆ ԳԻՍՏ:

Չրատ. Ղաֆադարյան, Սանահին, 174:

181. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. Ս. Աստվածածին եկեղեցու հյուսիսային պատի տակ, 3 տող.

ՂՈՒԿԱՍԵՐՍԿԱՊՈՍ
ԱԶԳԵՆ ԱՐԴՈՒԹԵՑԻ
ԹՎԱՅԻՆՆԵՐՆ

ՂՈՒԿԱՍ ԵՐԻՍԿԱՊՈՍ,
ԱԶԳԵՆ ԱՐԴՈՒԹԵՑԻ:
ԹՎԱՅԻՆՆԵՐՆ (1634):

Չրատ. Ղրիմեցի, 65, «Արձագանք», 1884, 629, Ղաֆադարյան, Սանահին, 175:

ԳԻՆՈՒՄՎԵՋ ՈՐԻԷԱՍԱՅ

Դրաստ. Գրինեյի, 57, «Արձագանք», 1884, 629, Մեխրսեբ-
բեկ, 20, Դաֆադարյան, Սամաիին, 175:

Գրիգոր Արասատրոյին մեր իողևոր-մշակութային ականավոր դեմքերից է, Գրիգոր Տուտեռոյու հաջորդը:

ԱՅՍԷ ՏԱՊԱՆ ՀԱՄԻ ԶԻԾԱ
 ՌՅՑ ԲՍԿՍԵՆ ԱՏԳ ԵՊՍԻՍԿՈՍ
 ՆՈՐԴԻՆ ԵՐ ԴԵՍԻՍ ՍԱՆՏԵՆ-
 ՅԱԶԳԵ ԱՐՂՈՒԵՅ՝ ԲՈՐՈՒԱՆ
 ԲԵԲԵԲԵ՝ ՍԱ ԶԻՆԵՅ ՂԱՅՈ-
 ՒՆ ՀՐԱԱՆԱԻ ՀԱՆՆԱԿԱԶ
 ԻԱՆԻՆ ԶՈՐԵՏ ԴԵՄՈՒԼԻԿ
 ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՆ ՄԵԿ ՍՆՈՈՆ
 ԶՎԵՌՈՒՆ ՀԱՄԱՍԱՅԻ
 ՄԵԿ ՍՆՈՈՆ ՉԼԴՈՒՐՄԵԿ
 ԶԱԻՎԻԵՏ ԱՐ ՀՎԶԳԵ

1167

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՅՍԻՒ ԶԻ ԾԱ-
ՌԱՅ ԲԱՐՍԵՂ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ԱՌԱՋ-
ՆՈՐԴԻՆ ՍԲ ՌԻՏԻՍ ՍԱՆԱՅՆՈՒ,
ՅԱԶԳԷ ԱՐԴՈՒԹԵԱՆ ՅԹՈՌԱՆ
ԲԵԲԵԲԻ: ՍԱ ՇԻՆԵԱՅ ԳԱՅԼՈՒ-
ԼԻՆ՝ ԶՐԱՍԱՆԱԲ ՇԱՅՆԱԲԱԶ
ԽԱՆԻՆ, ԶՈՐ ԵՏ ԹԵՍ ՈՒ ՎԻՃԱԿ
ՍԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻՆ՝ ՄԷԿ ՍՆՈՌՆ
ԶԱԶՈՒՈՆ ԶԱՍԱՍԱՅԻ,
ՄԷԿ ՍՆՈՌՆ ԶԼՐՈՒՐ, ՄԷԿ՝
ԶԱԲԱԽԵՏ, ԱՍԻ ՅԱԶԳԷ՝
Ի ԹՎԻՆ 1167 (1718):

**Հրատ. Ղրիմեցի, 67, «Արժագանք», 1884, 629. Ղաֆադար-
յան, Սանահին, 175-176:**

4. Ղաֆադարյանի կարծիքով՝ «5-րդ տողում *շինեալ*» բառը գործ էածվել կարգավորեց, սահմանեց, հաստատեց իմաստով», սակայն այս դեպքում այն պետք է ընդունել *շինել-կառուցել-պատրաստել*, քանի որ անհասկանալի մնացած *ղայլուլին*, իրանագետ և Արղամանյանի բանավոր հավաստմամբ նշանակում է *ղայլ* – ձի և հոտ՝ ախոռ, մսուր իմաստով:

ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ

Ս. Աստվածածին եկեղեցու արևելյան կողմում

184. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 2 տող.

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ

ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐՂԱՊԵՏԻՆ:

Ծանոթ. Այս և հետագա հինգ տապանագրերը գտնվել են 1987 թ. պեղումների ընթացքում:

185. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 3 տող.

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ Պ–

ԱՐՈՆ ԱԻԵՏԵՅՆ:

ՅԻՇԵՅԵՔ Ի ՔՍ

Ծանոթ. Նորաբաց այս տապանագիրը վերաբերում է գրատան սրահում խաչքար կանգնեցրած Ավետեցին: Ցավոք, դրանցից ոչ մեկը թվագրված չէ, սակայն ժՂ դ. անկասկած է:

186. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 3 տող.

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ՅՈՎՀԱՆԵՍ

ՎԱՐՂԱՊԵՏԻ ՓԱԿԱԿԱԼԻՆ ՄԲ ԱՆՍՈՒԱԾ–

ԱԾՆԻՍ: ԹՎԻՆ՝ ՋԻ (1471):

187. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 2 տող.

ՏԵՐ ՍԱՐԿԱԻ–

ԱԳ: ԹՎԻՆ՝ ՋԶ (1531):

188. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 3 տող.

ԱՄԻՐ ՍԱՐԿԱՍԻ

..ԹՎԻՆ՝ ՋԶ

Է (1538):

189. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ*. 2 տող.

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ

ՍԱՂԱՔԵԱՆ:

Ծանոթ. ԺԹ դ.:

190. *ԽԱՉՔԱՐ*. Մագիստրոսի ճեմարանի մոտ, երեք խաչքարերից հարավայինի վրա, ուժուցիկ տառերով, 2 տող.

ՄՆՇԼԵՄՈՒՆԼԻՆՄԱՆ
ԳԹԼԵՐԲԵԼԵՆ ԹՎԾԵ

ՄԲ ԵՇԱՆ ՏԼԵԹՐՈՒՆԱԿԱՆ՝ ՏՐ ՍԱՐ-
ԳՍԻՆ ԼԵՐ ԲԱԲԱՐԱՆ: ԹՎԻՆ ԾԵ (1139):

Չրատ. «Արձագանք», 1884, 629, Չարությունյան, 295, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 386, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 177:

Ծանոթ. Արձանագրության թվագրությունը տարակարծությունների տեղիք է տվել: Չարությունյանը և Լալայանը ենթադրել են տառաթխալ՝ Ծ-ն ուղղել են Շ-ով և թվագրել 1056թ.: Այս թվականին վստահել է նաև Աճառյանը (Չ. Աճառյան, Չայոց անձնանունների բառարան, հտ. Դ, Եր. 1948, էջ 410): Կ. Ղաֆաղարյանը կարդում է հայոց փոքր (սարկավազաղյոր) թվականով՝ 1084 + 55 = 1139, որն ընդունելի է:

191. *ԽԱՉՔԱՐ*. նույն շարքի հյուսիսայինը, 3 տող.

ԹԵԱԶՍՐԱԷԻԿԱՍՏԻՊՈՒՆ
ԹՎ Ռ ԺԱ
ՌԴԻԴԱԴ ԶԱԲՕՎՆ

ՄԲ ԽԱՉՍ ԲԱՐԵԽԱԲՍ ՊԼԱՅՐՈՆ ԳՈՐԿՈՒՆ,
ԹՎԻՆ ՌԾԱ (1602)
ՈՐԴԻ ԴԱԲԻԴ ԶԱԲՐՕՎԱՐԻՆ:

Չրատ. Չարությունյան, 296, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 386, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 175-176:

Ծանոթ. Դավիթ գորավարի վերաբերյալ տեղեկություն չունենք: Դատելով որդու անվանն ուղեկցող պարոն բառից, եղել են ազնվական: Գորկի անունն, անշուշտ, Գեորգի անվան բարբառային ձևն է, որը բնորոշ էր հյուսիսային Չայաստանի բարբառին: Բնագրում թիվը երկու տողերի միջև է, բայց հարմար է ըստ բովանդակության դնել:

192. *ԽԱՉՔԱՐ*. հենած սյունասրահի կամարաբացվածքին, դրսից, գեղաքանդակ, քիվին, 1 տող.

ՆՇԱՆ ԶԱԳՆԵԱԲՐԴԻԽՈՒՆՇԱՏԻԷԶԿԱՅՆՈՅԱ

ԵՇԱՆ ԴԱՅ ԱԲԳՆԵԱ ԶՐԴԻ, ԽՈՐԻՇԱԳԻ ԵՒ ԶԱԲԱԿԱՑ ՆՈՅԱ:

Չրատ. Չարությունյան, 282, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 383, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 176:

Ծանոթ. Զուրդը Արագածոտնի իշխանն է, Խորիշահը՝ Մամիկոնյաց տոհմից, նրա կինը: 1230-1250 թթ. պետական գործիչներ են և, ինչպես իրենց նախորդներ Վաչեն ու Սամախաթունը, կապված են եղել այս հոգևոր-մշակութային կենտրոնին:

193. ՎԱՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ ճակատին, կիսաշրջանաձև, հանգավոր, 3 տող

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ՇԻՆԵԱՅ ԶԱՂԻԲՍԱՅՍՅՈՐԻ ՎՅՈՍՈՒԼ ԱՅԵԼՈՒԹՅԱՆ ՄԶՈՅՑԻՆ ԵՔԶՍԱԿԻՏՅՈՒ
ՍԱԼԻՐՈՅՄԵՆ ԵՐԵՎԱՆԵՐԿԱՆ ԵՍՏՄԱՆ ԵՆԱՐՑԻ ՏԱՌԻՆ ԶԱՍԱՆԱՅԻՆ ԶԱՂԻՐ ԵՎ ՅԱՂԻՒՄԻ ԴԱՅՍՈՐԻ ՇԵԱՅ
ԹՎ 1831

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՔԵՂԻՍԿՈՂՈՍ ՇԻՆԵԱՅ ԶԱՂԻԲՍԱՅՍ ՎՅՈ ՅՈՐԴԱՅՈՍ: ՈՎ ՎԱՅԵԼՕՂՔ

ԱՅՍՄ ԶՐՈՅՄ՝ ՅԻՇԵՔ ԶՍԱ ԱՌ ՏՐ ՅՍ:

ՍԱ ԻՐ ՏՈՅՄԵՆ ՏՐ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆՑ ԵՒ ՍԱՅՄԱՆԵՆ ԱՆՏԻ ՏԱԻՈՒՇԱՅ, ՍԱՆԱՅԻՆ ՅԱՌԱՋ-

ՆՈՐԴԵԱՅ, ԱՐԴԵԱՄԲ ԻՐՈՎ ԶԱՅՍ ՕՐԻՆԵԱՅ:

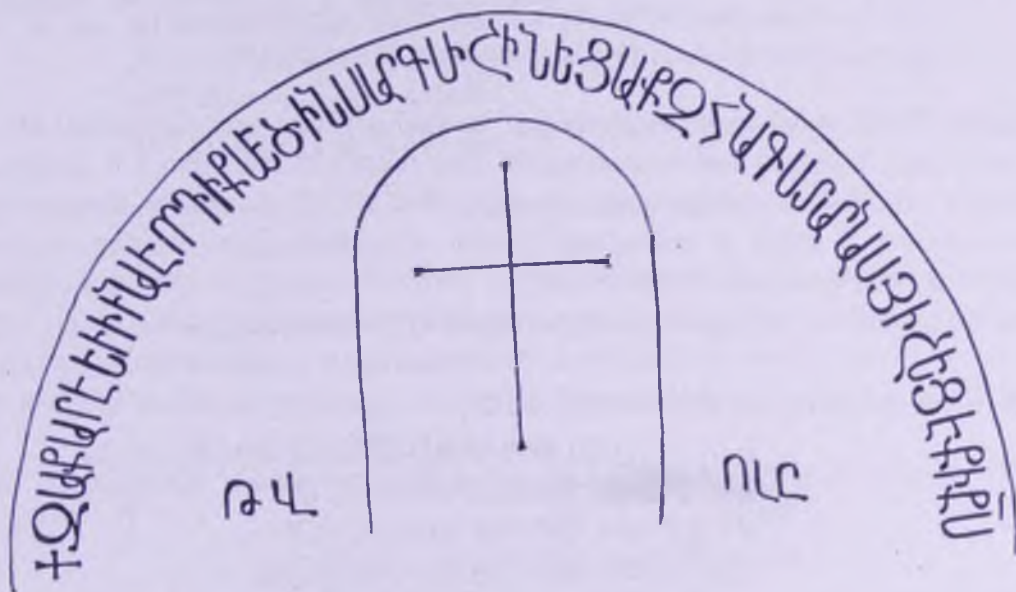
ԹՎ ԻՆ 1831:

Հրատ. Հարությունյան, 308, «Արձագանք», 1884, 629,
«Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 393, Ղաֆաղարյան, Սանա-
հին, 176:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանը տողատել է այս արձանագրությունը՝ վերածելով չափածոյի:

ԶԱՔԱՐՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՅՄԱԿԱՆ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ
ԵՎ ԶԱՐԱԿԻՑ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐ

194. ԶԱՔԱՐՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՅՄԱԿԱՆ ՏԱՊԱՆԱՏՈՒՆ. մուտքի ճակատակալ քարի կամա-
րաշեղքին, 2 տող.

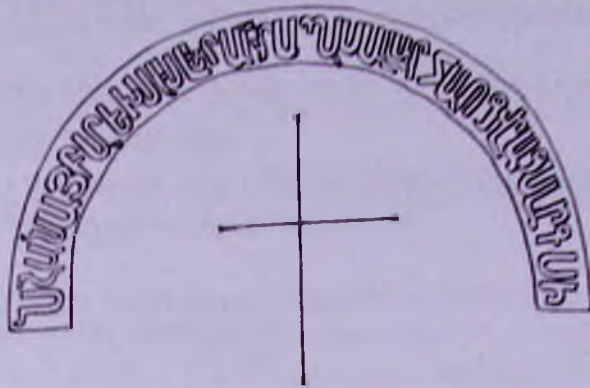

ԶԱՔԱՐԵ ԵՒ ԻԿԱՆԵ, ՈՐԴԻՔ ՄԵԾԻՆ ՍԱՐԳՍԻ, ՇԻՆԵՑԱՔ ԶՅԱՆԳՍԱՐԱՆՍ, ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ:

ԹՎ ԻՆ ՈՒՇ (1189):

Հրատ. Զալալյանց, Ա. 28, Ղրիմեցի, 52, Հարությունյան,
303, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 392, ՎՏ. 37, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 176:

195. *ԽԱՉՔԱՐ*. տապանատան ներսում, Սարգիս մեծի գերեզմանի գլխին, խորանի կամարին, ելնդատառ, 1 տող.

ԻՈՒՋԻԹԵԿԱՅԵՑԱԿԻՍԼԵՆ
ԱՆԴԻՍՈՐԻՉԱՔԱԵԻԹՈՒՆԵ
ԱԳԱՒԻՄԻԿԻՍՉԱՔԱԵԵԻԻ
ԱԵՎԱԳՆԵՑԱՔՉԻՍՉԱՅԻՇԵՔ

ՆԵԱՆ ԱՅ ԲԱՐԵԽԱԲՍ ԼԵՐ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ՀԱՅՆՈՑ ԵՒ ՎՐԱՑ ՍԱՐԳՍԻ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա. 28, Դրիմեցի, 52, Հարությունյան, 304, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 391, ՎՏ. 36, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 178:

Ծանոթ. Պատմական սկզբնաղբյուրների համաձայն՝ այս դամբարանում, հոր մոտ թաղված է նաև Զաքարե ամիրսպասալարը: Այս մասին տեղեկացնում է Անանիա Սեբաստացու «Ժամանակագրությունը». «Ի թվին ՈԿԱ (1212) վախճանի Զաքարե ուղափառ հաւատով և թաղի ի Սանահին» (Մանր ժամանակագրություններ, հատոր II, կազմեց Վ. Ս. Հակոբյան, Եր., 1956, էջ 136):

Ցավոք, զորավարի գրի վրա ո՛չ խաչքար կա և ո՛չ էլ տապանաքար:

196. *Նույն խաչքարի ստորին մասում*, 4 տող.

Ի ՈՒՋ: (1187) ԹՈՒԻՆՆ ԿԱՏԱՐԵՑԱԻ Ի ՔՍ ՄԵԾՆ
ՍԱՐԳԻՍ, ՈՐԴԻ ԶԱՔԱՐԵԻ, ԹՈՌՆ ԱԻ-
ԱԳ ՍԱՐԳՍԻ: ՈՐԴԻՔՍ՝ ԶԱՔԱՐԵ ԵՒ ԻԻ-
ԱՆԵ ԿԱՆԳՆԵՑԱՔ ԶԽԱՉՍ. ՅԻՇԵՑԱՔ:

Դրատ. Զալալյանց, Ա. 28, Դրիմեցի, 52, Հարությունյան, 304, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 391-392, ՎՏ. 36, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 179:

Ծանոթ. Արձանագրությունը կարևոր սկզբնաղբյուր է Զաքարյան տոհմի առաջին չորս ճյուղերի մասին: Մեկ սերնդին 50 տարի վերապահելով, ավագ Սարգիսը պետք է որ լինի Գագիկ Ա թագավորի ժամանակակիցը:

Փ. Յ. Ս. Փ. Յ. Ս.

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 179:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանի կարծիքով, «այս սկզբնագրերի միտքը պարզ չէ...», բայց «կարելի է ենթադրել, որ արձանագրությունը փորագրող և խաչքարը կազմող վարպետի անվան սկզբնագրերն են (անունը, հայրանունը և որտեղացի լինելը)»:

Նկատենք, որ Ստեփանավանի շրջանի Ագարակ գյուղի 1268թ. խաչքարի արձանագրության վերջում նույնպես *ղաջված* են ՓՅ գրերը, և գուցե թե *փրկեա Յիսուս* բառերի համառոտագրումն է: Ա. Շահինյանն ավելի քան վստահ է, որ ինչպես Սանահինի, այնպես էլ Ագարակի խաչքարերի այս ծածկագիրը վերաբերում է վարպետին (առանց բացահայտման փորձի), և հակված է մինչև իսկ ՓՅՍ-ին վերապահելու նաև Սարգիս Մամիկոնյանի 1215 թ. խաչքարի վարպետի պատիվը («Լրաբեր», 1958, 3, 90):

198. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. «Ձաքարյանների տոհմական հանգստարանում», հայերեն և վրացերեն, հայերենը՝ 8 տող (տողատված)։

Դիր հանգստեան Սաղոմոնի

Երկայնածռն մեծ իշխանի

Տոհմ Արղութե(ան)ց, սոյն մինբաշի (հազարապետ – Պ. Մ.)

Եւ սավետնիկ կոլէժսկի, (կոլեգիական խորհրդական – Պ. Մ.)

Որ ութն ամեայ զոյգ ը(նդ) քառասնի (հասակով 48 տարեկան – Պ. Մ.)

Կոչէ զնա տէր՝ յոյսն ամենի:

Թիւ վ(ա)ղճ(ա)նի 1816. փետր. 3:

Չրատ. Մուրադյան, ԶՎԱ, 195:

Ծանոթ. Չրատարակիչը այս և հաջորդ արձանագրությունների տեքստերը տողատելով՝ վեր է ածել յոթատող բանաստեղծությունների: Նա վրացերեն գրված («մխեդրուլի» գրչությամբ) տապանագրերը վերաթարգմանել է «հայերենի, որովհետև այն առկա հայերենի բառացի համապատասխանությունը չէ»:

199. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. Ձաքարյանների հանգստարանում (հայերեն և վրացերեն). (տողատված)

Մատիր, ով ան[ձ]ն, ի սոյն տեսարան,

Տես զի ննջե Շիօշ մեծ իշխան

Սաղոմոնեան Երկայնաբազուկ,

Նոյն ժառանգ սիրելի յատուկ

Ի գոլ քսան և ութն ամեայ՝

Երթալ առ տէր մեծ յուսով փութայ:

Թիւ վախճանի 1821 նոյեմբերի 19:

Չրատ. Մուրադյան, ԶՎԱ, 196:

նանշում է, որ *կանգնեցի գխաչս ի վերա հանգստարանի իմո՝ ակն ունելով ելից ի կենցաղոյս*, ասել է՝ աչքի առաջ ունենալով կյանքից հեռանալու անխուսափելիությունը:

Խաչքարը միջնադարյան քանդակագործության զուգործոցներից է, իսկ արձանագրությունը՝ խիստ կարևոր պատմական տեղեկություններով ու շնորհալի վարպետների անուններով:

202. ԽԱՉՔԱՐ. Տուտեորդու հուշարձանից արևելք, մատուռի մոտ, թիկունքին, 9 տող.

ԻԹԿ ՈՀԶ
ԵՍՏՐՅՈՀԱԷՍԱԴ
ԱՔՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒԽՏԻՆ Հ
ԱՂԲԱՏԱ, ԿԱՆԳՆԵՑԻ
ՁԽԱԶՍ Ի ՀԱՆԳՍՏ
ԱՐԱՆԻ ՍՆՈՒՑՈՂԻ ԻՍՈ
ՅՈՎԱՆԵՍ ՔԱՅԱՆԱԻ
ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔՅԻ
ՇԵՅԷՔ Ի ՏՐ:

Ի ԹՎԻՍ :ՈՀԶ: (1227),
ԵՍ՝ ՏՐ ՅՈՀԱՆԵՍ, ԱՌ –
ԱՋՆՈՐԴ ՄԲ ՈՒԽՏԻՆ Հ –
ԱՂԲԱՏԱ, ԿԱՆԳՆԵՑԻ
ՁԽԱԶՍ Ի ՀԱՆԳՍՏ –
ԱՐԱՆԻ ՍՆՈՒՑՈՂԻ ԻՍՈ
ՅՈՎԱՆԵՍ ՔԱՅԱՆԱԻ:
ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔՅԻ ՅԻ –
ՇԵՅԷՔ Ի ՏՐ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 27-28, Հարությունյան, 307, «Ազգ. հանդ.», VII-VIII, 392, ՎՏ, 251, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 180-181:

Ծանոթ. Հաղբատի վանքի առաջնորդն ի երախտագիտություն իր ուսուցիչ (*սնուցողի իմո*) Հովանես քահանայի, խաչքար է կանգնեցրել նրա հիշատակին:

203. ՍԱՏՈՒՌ. Տուտեորդու խաչքարի կողքի մատուռի արևելյան ճակատին (թե՛ եկեղեցու), 1 տող.

ՄԲ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՄԲ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 173:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանը արձանագրությունը թվագրում է XIII դ., իսկ Ս. Հարությունը՝ համարում մատուռի անունը: Ս. Սաղումյանը կարծում է, որ սա ոչ թե մատուռ է, այլ եկեղեցի (*խմբ.*):

204. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ. Տուտեորդու խաչքարի շրջապատում, 3 տող.

ՍԱԳԻՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏՆ
Է, ԳԷԳՈՍԵՑԻ
[ԹՈՒԻՆ] ԶԻ

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏՆ
Է, ԳԷԳՈՍԵՑԻ:
[ԹՈՒԻՆ] ԶԻ (1271):

Չրատ. Ղրիմեցի, 64, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 172, Սուրադյան, ՀՎԱ, 302:

Ծանոթ. Պ. Սուրադյանն առաջարկել է *Գեղոմնեցի* ուղղել *Էգեղոմնեցի* (Այգեգոմնեցի)՝ որպիսին դիտված է նաև Քոթերում: Նրա հստակ բառամնջատմամբ ճշտվել է հիշատակագիրը՝ ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆ ԷԳԵԳՈՍԵՑԻ: ԶԻ (1271):

205. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.* նախորդի շրջապատում, 1 տող.

ՎԱՍԱԿ ՈՂ ՎԱՍԱԿ: [ԹՈՒԻՆ] ՈՂ (1211):

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 172:

206. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.* նախորդի շրջապատում, 1 տող.

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 172:

Ծանոթ. Այս և հաջորդ 3 տապանագրերը Կ. Ղաֆաղարյանը թվագրում է XIII դարով: Այս դեպքում միայն հնարավոր է, որ սա լինի 1475 թ. Սանահնում գրված «Ավետարանի» գրիչ Արիստակեսի սանը՝ «գաշակերտն մեր գտեր»՝ Խաչատուր Կուսակրան արեղա՝ (Ժե դ., հայ. ծեռ. հիշատ., II, էջ 374):

207. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.* նախորդի շրջապատում, 1 տող.

ՍԱԳԻՍ ՍԱՐԳԻՍ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 173:

208. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.* նախորդի շրջապատում, 1 տող.

ԳՐԻ ԳՈՐ ԳՐԻԳՈՐ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 173:

209. *ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.* նախորդի շրջապատում, 2 տող.

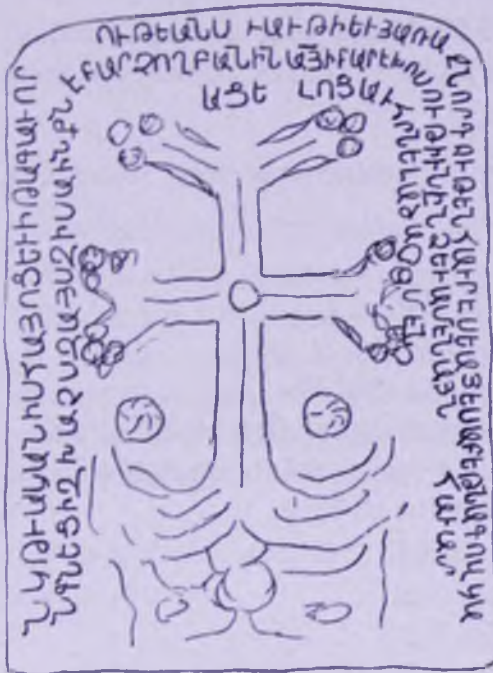
ՅՈՒՍԷՓԲԱՐԱՔԱՅ ՅՈՒՍԷՓ ԶԱՂԱՔԱՅ-
Ի Ի:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 173:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանը հավանական է համարում, որ քաղաքացի տիտղոսը թիֆլիսաբնակ է նշանակել: Հիշատակագիրը հազիվ թե XVII դարից ուշ լինի:

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ՍԱՆԱԴՅԻՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ ԵՎ ՇՐՋԱՆԱԿՅՔՈՒՄ

210. **ԽԱՉԲԱՐ «ԹԵՓԱԿԻՐ»**. գյուղի արևելյան ծայրին, 3 շրջանակներին, 3 տող.

ՆԿ (1011) ԹԻԱԿԱՆԻՍ ԴԱՅՈՑ ԵՒ Ի ԹԱԳԱ-
ԻՈՐՈՒԹԵԱՆՍ ԴԱԻԹԻ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ
ԴԱԻՐ ԷՍԵԱՅ, ԵՍ՝ ԱԲԵԹՆԱԳՈՎ ԿԱ-
ՆԳՆԵՑԻ ԶԽԱՉՍ ԶԱՅՍ, ԶԻ ՍԱ ԻՆՔՆ Է ԲԱՐՁՈՂ
ԲԱՆԻՆ ԱՅ, Ի ԲԱՐԵԽՈՍՈՒԹԻՆ ԻՆՁ ԵՒ ԱՍԷ-
ՆԱՅՆ ԴԱԻԱՏ-

ԱՅԵԼՈՑ: ԱԻՐՆԵԼ ԱԾ: ԱՍԷՆ:

Չրատ. Զալալյանց, Ա, 29-30, ՎՏ, 8, Ղաֆաղարյան, Սանա-
հին, 181:

Ծանոթ. Բնագրում անսովոր են *Էսեայ*, փոխանակ *Եսայա*, *աւիրնել*, փոխանակ *աւրհնել*, որոնք Կ. Ղաֆաղարյանը դիտում է բարբառային երևույթներ:

211. **ՏԱՊԱՆԱԲԱՐ**. «Թեփակիր» խաչքարի մոտ, 3 տող.

ՍԱԳ
ԻՍ:ՐԷՓԱԶ
ԻԿ
ՍԱՐԳ-
ԻՍ, ՈՐ Է ՓԱՐՉ-
ԻԿ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 181:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆաղարյանն արձանագրությունը թվագրում է XII-XIII դդ.՝ առանց որևէ բացատրության: Ս. Ավագյանը հանգամանորեն քննարկել է Սարգիս Փարջիկի (նաև՝ Փառչիկ) ինքնության խնդիրը և պարզել, որ նա «մի սովորական, պատմությանն ան-
հայտ մահկանացու չէ, այլ միջնադարյան Հայաստանի ականավոր արվեստագետներից մեկը» (ՎՊ, 112), ինչը նկատել է դեռևս Ն. Մառը 1898 թ.: Ս. Ավագյանը հիմնավորապես պարզել է, որ Սարգիսը նկարիչ է, ծաղկող, որմնանկարիչ, գործել է Ամիում, Խծկոնքում, Սանահնում XIII դ. սկզբին: Սույն խնդրին նա անդրադարձել է մի անգամ ևս (ՎԱԲ, 326-332):

212. **ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ.** նախորդից ոչ հեռու, օրորոցածն, 1 տող.

ՅՈՒՆՆԵՍՅԱՅՐ

ՅՈՒՆՆԵՍ ՅԱՅՐ:

Դրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 182:

Ծանոթ. Թե նույնանուն վանահայրերից որ մեկն է՝ դժվար է ասել: Սակայն, ամենայն հավանականությամբ, վերաբերում է ժԳ դ. ասաջին կեսին: Կ. Ղաֆաղարյանը թվագրում է XII դ. վերջով:

213. **ԽԱՉՔԱՐ «ԾԻՐԱՆԱՎՈՐ».** վանքից մի փոքր հարավ-արևմուտք, այգու մեջ, պատվանդանին և հյուսիսային կողքին, 9 տող.

ԹՈՒՒՍ

Ի ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ

Օ ԴԶ

ԹՈՒՒՍ: ՈՐԱ: (1222):

ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ

Դրատ. Ջալալյանց, Ա, 29, Ղրիմեցի, 54, ՎՏ, 41, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 183:

Ծանոթ. Դավթին Կ. Ղաֆաղարյանը համարում է խաչքարի կազմողը (գրված է խաչքարի հյուսիսային կողքին):

214. **ԽԱՉՔԱՐ.** գյուղի այգիների մեջ, թիկունքին, 20 տող.

Ի ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ

Ի ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ
ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ ԵՍՏՐՅՈՆՆԵՍ

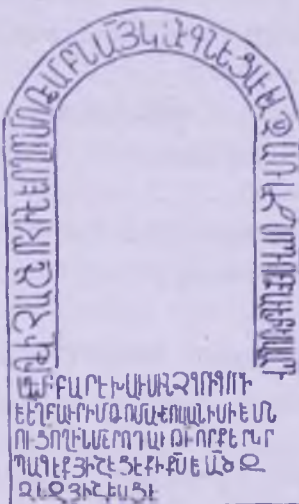
ԱՆԻ, ԵՒ ԷՏՈՒ Ի ԴԻԻՐԱՏՈՒՆՍ ԶԿ-
ՈՇԱԶՈՐԻՆ ԱՅԳԻՆ ՈՒ ԶՈՈՆ-
ԱԳՈՍՈՒՅ ԿԷՍՆ ԵՒ ԿԱՆԳՆԵՑԻ
ԶԽԱԶՍ, ԱՐԴ, ՈՐ ԶՍԵՐ ԸՂՈՐԴԱ-
ԾՆ ԽԱՓԱՆԷ՝ ԴԱՏԻ [Ի] ՏԷ, ԵՒ ԿԱՍ-
ԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՅՆԵՍՑԻՆ Ի ՔՍԷ,
ԱՍԵՆ:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 29, Ղրիմեցի, 53-54, ՎՏ. 41, Ղաֆա-
ղարյան, Սանահին, 183-184, Ոսկյան, Գվ. 334:

Ծանոթ. Ջալալյանցը սխալ է կարդացել թվականը՝ ՈՉ-1157, «որ չի համապատաս-
խանում Թամարի թագավորության տարիներին» (Կ. Ղ.):

Սեղանատանը տրված նվիրատվությունների մասին վիճագիր տվյալներ կան, բայց
սա, ի վերջո, կառուցման արձանագրությունն է: Կարելի է ենթադրել, որ մեծաթիվ միա-
բանությանն սպասարկող ընդարձակ հյուրատունը եղել է խաչքարի մոտերքում՝ վան-
քից արևմուտք: Սակավադեպ է *Ձաքարեի* և *Իւանեի* փոխարեն *Ձաքարի եւ Իվանի* գոր-
ծածունը, *եկեալի* փոխարեն *եկել*, հայտնածի, հաղորդածի՝ *ըղորդածի* կիրառությունը:

215. ԽԱԶՔԱՐ «ՄԱՆՈՒԶԱՐԱՆՑ». գյուղի հյուսիսարևելյան կողմում, խորանի շուրջն
ու առջև, 6 տող.

Ի ԹՎԻ[Ն]: ԶԱ: (1252), ՇՆՈՐՅԻՆ ԵՒ ՈՂՈՐՍՈՒԹԵԱՍԲՆ ԱՅ
ԿԱՆԳՆԵՑԱՒ ԽԱԶՍ ԱՈԱԶՆՈՐԴՈՒԹ[ԵԱՄ]Բ ԱԷՏԻՍ ՎԱՐԴ-
ԱՊԵՏԻ, ԲԱՐԵԽԱՄՍ ԻՆՁ՝ ԳՐԻԳՈՐԻ
ԵՒ ԵՂԲԱՒՐ ԻՍ ԹՈՍԱԻ ԵՒ ՈՎԱՆԻՍԻ ԵՒ ՍՆ-
ՈՒՑՈՂԻՆ ՍԵՐՈ ԴԱԹԻ: ՈՐՔ ԵՐԿՐ-
ՊԱԳԷՔ՝ ՅԻՇԵՑԷ Ի ՔՍ ԵՒ ԱԾ Զ-
ԶԵԶ ՅԻՇԵՍՑԷ:

Չրատ. Ղաֆաղարյան, Սանահին, 184:

216. ՄԵԾ ԱՂԲՅՈՒՐ. գյուղի հարավարևմտյան ձորակում, արևմտյան կողին, 3 տող.

ՔՍ ԱԾ ՈՂՈՐՍԻՄԻ ԻԶԱ
ՔԱՅԱՆԱԻ ՃՍՊԵՐՅԱԶՁԱՊ
ՀԴ ԹՎԻՍԿ ԿՍ

ՔՍ ԱԾ ՈՂՈՐՍԻ ՄԽԻԹԱՐ
ՔԱՅԱՆԱԻ Ծ (100) ՄՊ[ԻՏԱԿ] ԵՏ ՅԱԲԱՆԱՍ:
ՀԴ (1255) ԹՎԻՍ Յ[ԱՅՈՑ.]

Չրատ. «Արծազանք», 1884, 630, Ղաֆաղարյան, Սանա-
հին, 185:

Ծանոթ. 4. Ղաֆաղարյանի կարծիքով *յաւազան* բառի տակ հասկացվել է գյուղամիջի աղբյուրի շենքը կամ, որ ավելի հավանական է, խոտքը վերաբերում է ծորակների տակ եղած ջրահավաք ավազանին:

Արծանագրության վերջին տողի տառերը գրչությանը նկատելիորեն տարբերվում են, սակայն, անկասկած, ժամանակակից է գրությանը: Վերջին 40 տառերն անհասկանալի են:

217. ԽԱՉՔԱՐ. ազուցված է եղել աղբյուրի ծածկի մեջ, բացվել է 1955 թ. վերանորոգման ընթացքում, թիկունքին, 7 տող.

ԽԻՎԻՍ: ԶԽԱ:	Ի ԹՎԻՍ : ԶԻՍԱ: (1292),
ԿԱԿՆԵՑԱԻՄԱՉԷ	ԿԱԿՆԵՑԱԻ ԽԱՉՍ ԵՒ
Շ ԻՑԱԼԵՑԱԿԱՐՈ	ՇԻՆԵՑԱԻ ԼԻՉՍ ԿԱՐՈ-
ՂՈՒԹ ԶԱՅՅՈՒԹԱ	ՂՈՒԹԼԵԱՍ Ե ԶԱԻՐ ՅԼՈՅԼԱՍ ԻՍԻ ԵՒ Ա-
ՇԱՄՈՐԻՈՅԱՐ	ՇԱՄՏՈՒԹԼԵԱՍ Ե ԽՈՅԱՐ-
ԵՐԱԿԵՑՅԵՇԷՅ	ԵՂ ՄԻԱԿԵՑԻ: ՅԻՇԷՑ-
ԷԲԻՍ	ԷՔ Ի ԶԱ:

Պատ. Շահինյան. ՍՅԿՅ, 54:

Ծանոթ. Խաչքարը կանգնեցվել է ջրամբար (= *լիջս*) կառուցելու կապակցությամբ: Ի դեպ, Ջ ընթերցված տառը գլխիկոնծ ճ է: Նկատի ունենալով, որ, ինչպես տեղեկացնում է նախորդ արձանագրությունը, աղբյուրի ավազանը կառուցվել է 1255 թվականին, կարելի է կոահել, որ այս թվին ջրի մշտական հոսքն ու մաքրությունն ապահովելու համար ջրահավաք ամբարտակ-լճակ է կառուցվել:

Նկատի ունենալով, որ Խաչքարի նախնական տեղը (հետևաբար լճի) հայտնի չէ, և այն աղբյուրի ծածկույթի մեջ է մտցվել հետագա նորոգումների ընթացքում:

ԿԻՄԱԿԱՆ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՈՐՈՆՔ ՏԵՂՈՒՄ ԶԿԱՆ ԿԱՍ ԶԵՆՔ ՏԵՍԵԼ:

Մեջ են բերվում ըստ 4. Ղաֆաղարյանի մենագրության:

218. Ս. Գրիգոր եկեղեցու արտաքին պատի հյուսիսարևմտյան անկյունում, որն ընկնում է նախագավթի տանիքի մեջ.

«Ի ՇԺԲ (1063) թուին հայոց. ի հայրապետութեանն տեառն Դեոսկորոսի, ի թագաւորութեանն Կիրիկէի եւ Սմբատայ, եւ Զրանուշ թագուիի՝ դուստր Դաթի արքայի. շինեցի զնշխարատունս եւ զեկեղեցիս. եւ ետու զնորաշէնքս ի Սանահինս վասն իմ մեղաց թողութեանն եւ իմ եղբարցն արեշատութեան: Արդ, առաջնորդ որ նստի ի Սանահինս, պարտական է առաջի Աստուծոյ, որ յիմ եկեղեցիս ժամ ինծ առնէ: Եւ եթէ ոք զնորաշէնքն ի Սանահինս հանէ, կսւմ զիմ ժամն խափանէ, ի փառաց սբ երրորդութեանն եւ յերեք սբ ժողովոյն նզովեալ լիցի անլուծանելի»:

Պատ. Ջալալյանց, Ա. 32-33, Դրիմեցի, 49, Զարոբյունյան, 299, ԿՏ. 24, Սովսեյան, 48-49. Ղաֆաղարյան, Սահահին. 187, Ոսկյան, Գվ. 323:

Ծանոթ. Հրանուշը Ղափիս Անհողին արքայի դուստրն է:

«Այս արձանագրությունը գրադարանի և Ս. Գրիգոր եկեղեցու շինարարությանն է վերաբերում» (Կ. Ղ.) և առաջինը կոչվել է նաև *նշխարատուն*: Չի պարզվում տրված նվերի *Նորաշենքի* իմաստը՝ բնակավայր է, հանդամաս, հողամաս, թե՞ ինչ:

219. Խաչքարի վրա, Սաղուծորում կամ Սևորդյաց ծորում

Ի Ո (1151) թուին, ես տէր Յովանես տնկեցի զայս տնյարկս մեծաւ աշխատութեամբ:

Հրատ. Ղրիմեցի. 50, Ղաֆադարյան, Սանահին, 188:

220. ՆՈՒՅՆ ԽԱՇՔԱՐԻ ՎՐԱ.

Եվ ի ՌԻԷ (1178) թուին, ես Գրիգոր վարդապետ քուերորդի պատրոնացն նոր շինեցի զայգիս ու կանգնեցի զխաչս յառաջնորդութեան հայր Յովանիսի՝ վասն յիշատակի նորա և ինձ: Որք երկրպագէք յիշեցէք ի Քս Յս:

Եթէ ոք յետ մեր զայգիս հանէ յԱծածնէն նզոված է յԱստուծոյ եւ ի խաչէս:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 80, Ղրիմեցի. 50, Ղաֆադարյան, Սանահին, 188, Ոսկյան, Գվ. 323-324:

Ծանոթ. Կ. Ղաֆադարյանը սրանք և հաջորդ երկու արձանագրությունները քաղել է Հովհաննես Ղրիմեցուց: Նա հավանական է համարում, որ հրատարակիչը սխալ է արտագրել առաջինի թվականը, որը պետք է ոչ թե Ռ-1151, այլ ՌԻԷ-1178, որը «պարզ երևում է ... նույն խաչքարի ... մի այլ արձանագրությունից»:

Սակայն այդ *մի այլ արձանագրություն* կոչվածը իրականում առաջինի շարունակություն է Ղրիմեցու կողմից հանիրավի անջատված երկու մասի: Ջալալյանցի մոտ ավելի ամբողջական ու հավաստի է տեքստը (որը վրիպել է Կ. Ղաֆադարյանի ուշադրությունից), ուստի նախապատվությունը պետք է տալ նրան մանավանդ որ նա է առաջին հրատարակիչը, իսկ Ղրիմեցին՝ երկրորդը:

Ջալալյանցի մոտ արձանագրության տեքստը հետևյալն է (տրվում է առանց որևէ միջամտության).

Ես տէր յոհաննէս տնկեցի զայս տնյարկս մեծաւ աշխատութեամբ և ի ՌԻԷ թուին ես Գրիգոր վարդապետ քուեր որդի Պատրոնացն նոր շինեցի զայգիս և կանգնեցի զխաչս յառաջնորդութեան հայր Յովհաննէսի վասն յիշատակի նոցա և ինձ. որք երկրպագէք, յիշեցէք ի Քրիստոս Յիսուս եթէ որ յետ մեր զայգին հանէ յԱստուածածնէն, նզոված է յԱստուծոյ և ի խաչէս ամէն:

Սևորդյաց կամ Սաղուծոր կոչվող գյուղատեղին գտնվում է Սանահինի վանքից 2կմ արևմուտք: Այն հայաթափվել է մոնղոլական արշավանքների պատճառով, վերաբնակեցվել է Անիից Կասպիական ափեր հասած, զանազան ցեղերի կողմից այնտեղ ճնշվող հայերով: Վերջնականապես ամայացել է XVIII դ. առաջին կեսերին:

Ս. Ավագյանը հստակեցրել է հրատարակիչ հեղինակների թույլ տված անհամապատասխանություններն ու շփոթը: Նրա կարծիքով, *տնկեցի զայս տնյարկս* կապակցությունը կարող է նշանակել *շինեցի, ձգեցի, տնկեցի այս տնկիները, այգին* (տունկ ար-

կանել, գցել): «Դարգվում է, որ Գրիգորը մեծաւ աշխատութեամբ նոր այգի է գցել (նոր շիննցի գայգիս) և նվիրել Սանահինի Ա. Աստուածածին եկեղեցուն: Իրեն քուերորդի պատրոնացն համարող Գրիգոր վարդապետին Ավագյանը համարում է Զաքարյան եղբայրների քույր Դովի և Զատանի որդի (Ավագյան, ՎԱԲ, 324-326):

221. Սևորդյաց ծորում, խաչքարի վրա.

Կաման Այ հար և որդոյ և սբ հոգոյն. Ես՝ հայր Յովանէս, առաջնորդ սբ ուխտին Սանահնայ. քուին ՈՂ (1241) գնեցի գայգիս զՍաղունենց հալիլիցն վասն արևշատութեան պարոնացն մերոց: Ով խաւիանն, Յուդայի, սաւուանայի, Կայենի մասնակից է: Յերեք սբ ժողովոյն նզոված է:

Չրատ. Զալայանց, Ա. 80, Դրիմեցի, 59, Դաֆադարյան, Սանահին, 188:

Ծանոթ. Երկու հեղինակների մոտ արձանագրության ընդօրինակությունը համեմատաբար նույնական է: Զալայանցը չունի վերջին նախադասությունը, իսկ թվի և այգե-տիրոջ հատվածը այսպիսին է՝ *ի քուին ՈՂ -ին գնեցի գայգիս, Սաղունենց խալաչեցն:*

222. Նույն խաչքարի պատվանդանի վրա.

Եւ Ես՝ Զերուբս տուի գայս զիմ գնուած այգին ի սուրբ Սարգիսն վախմ, որ կուսանքն վայելեն: Ով որ յետ ու առաջ հանել ջանա, նզովի յԱյ և յամենայն սրբոց: Աժ ողորմի իմ ծնողացն:

Չրատ. Դրիմեցի, 59, Դաֆադարյան, Սանահին, 188, Ոսկյան, Գվ. 43:

Ծանոթ. Նախորդ արձանագրության հիման վրա թվագրվում է 1241 թ-ով: Դրիմեցու համաձայն. «Յիշատակեալ սուրբ Սարգիսը է մատուռն ինչ յարևմտից Մենաստանին (Սանահինի)»: Զալայանցի մոտ սկզբնամասի շարադրանքը փոքր-ինչ այլ է. *Յանուն Աստուծոյ Ես Զերուբս տուի գայս իմ գնուած այգին սուրբ Սարգսին վախմ, իսկ յամենայն սրբոց-ը յամենայն սրբոց նորա:*

223. ԱՄԵՆԱԹՐԿԻՉ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄՈՒՏՔԻ ՃԱԿԱՏԻՆ.

Ի թագաւորութեան վրաց Գեորգէի, Ես՝ Օրբէլեան Իւանէ սպասաւարս, թողն մեծին Իվանէ սպասաւարին, Եւ որդի Սմբատայ սպասաւարին ըստ նախնեաց սովորութեան եկի ուխտ Սանահին սուրբ Աստուածածնիս, ուխտիս առաջնորդ էր Տուտե որդի Գրիգոր եպիսկոպոսն, տեսի գլխատակս նախնեաց մերոց, որ մեր ամենայն գաւառքն՝ թէ քաղաք և թէ գիւղք, ագատօք և շինականօք յերանելի թագաւորաց և ի նախնեաց մերոց վախմ էր տւած սուրբ Աստուածածնիս, և նզովիւք փակած մեք ևս նախնեաց մերոց հետեւելով մեր ամենայն գաւառքն քաղաքաւք, գիւղիւք, ագատաւք և շինականաւք վերստին վախմ տւաք սուրբ Աստուածածնիս ով ոք յանդգնի և հանել ջանայ սուրբ Աստուածածնէս մեր տւեալ վախմ կամ թագաւորաց, կամ կաթողիկոսաց, կամ եպիսկոպոսաց, կամ ագատաց, կամ շինականաց յժը հայրապետաց նզովեալ եղիցի, պատիժն Յուդայի և Կայենի առցէ, սուրբ Աստուածածնի խռովանքին գայ, յաւժն մինչև ի

մեռն անիծած է, Քրիստոսի դատաստանին մեզ պարտական լինի և սեւերես: Ով որ մեր յիշատակարանն ջնջէ, ջնջեալ լինի ի դպրութենէն կենաց: Ամէն, եղիցի:

Սուրբ ուխտիս միաբանքն խոստացան տարէն մեկ քառասունք պատարագ մատուցանել անխափան վասն քաւութեան մեղաց մերոց:

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 30, «Քեօթուկ», 125, ՎՏ, 35, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 189, Սուրադյան, 34Ա, 142 (թերի):

Ծանոթ. Ըստ «Քոթուկի»՝ *կամ եպիսկոպոսաց*-ից հետո եղել է *կամ իշխանաց, կամ ազգականաց*:

Արձանագրութիւնը տեսել է նաև Իս. Հարությունյանը և կարդացել է միայն ՈԼԵ թվականը (եջ 293): Կ. Ղաֆաղարյանը, վստահելով Ջալալյանցին, բերում է նրա վերծանությունը, սակայն թվագրում է ըստ «Քոթուկի»՝ ՈԼԲ (1183): Երկու դեպքում էլ թիվը ճիշտ չէ, այն կարող է լինել 1177 թ. առաջ, նախքան Օրբելյանների իրավագրկումը: Պ. Սուրադյանն առաջարկել է ՈԼԲ-ի փոխարեն ՈԻԲ – 1173:

224. ՎԱՆՔԻ ԲԱԿՈՒՄ. Գուրգեն Բագրատունի թագավորի գերեզմանից դեպի հյուսիս-արևելք գտնվող փոքր գավթում.

Կանգնեցաւ խաչս ամենափրկիչ օգնական աշխարհիս, ի թվին հայոց ՈԿԴ (1215):

Չրատ. Ջալալյանց, Ա, 10, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 190:

225. ԱճՆԱԽԻՆ, տեղն անհայտ:

Կամաւն Այ մեք՝ որդիք Բէկին և Խութլուին, թոռն Կուճիպարկին, ընծայեցի սր Ած ածնիս և իմ մաւրս գերեզմանաց, զմեր որդին զՎարդանն որ տայ ճ լիտր ձեթ ի սր Ած ածինս. Ծ լիտրն Ած ածնին և Ծ լիտրն իմ մաւր գերեզմանացն ամէն տարի անխափան: Եւ մի ոք իշխեսցէ խափանել զվերոգրելոց՝ իմոց կամ աւտարաց, որ գրեցաւ ի դուռն սր Ած ածնիս, ամէն միաբանացս, և վկայութք մեծամեծացս, ազատաց Տաշրա: Թէ ով յաղըզնի խափանել զտուրս մեր, նզովք առցէ յԱյ և յամ սրբոց: Գրցաւ գիրս յառաջնորդութք Ովանիսի և ի փակակալութի Սամուէլ վղին, ի փառս ամենասր երրորդութեան. ամէն:

Չրատ. «Քեօթուկ», 130-131, Ղաֆաղարյան, Սանահին, 189:

226. Տեղն անհայտ

Ի Թվիս ՋԿԴ (1514), Կամաւն ամենակալին Այ, ես ամիր Բահապս և մայրն իմ պարոն Խութլուան միաբանեցաք սր Ած ածնին, տվաք զմեր ձեռացատունկ այգին յիշատակ մեզ և եղբաւրն իմ Ած ապովին, որ տարածամ մահուամբ փոխեցաւ առ Քս: Եւ առաջնորդ/ք/ սր ուխտիս խոստացան տարին Գ պատարագ կատարեն ի տաւնի ճրա-

գալուցին առաջնորդութեամբ Դուկաս Եսային: Ով հանել ջանայ իմոց կամ ատարաց, եղբարց կամ եղբայր որդաց. նա մեր մեղացն տր լինի, ՅժԸ հայրապետաց նզոված լիցի: Կատարողքն արհնին Այ և ձիարանք սր ուխտիս Գ պատարագ տաւին ճրագալուծին անխաւիան: Եւ Քի փառք յաւիտեանս, ամէն:

Դրատ. «Քութուկ», 132, Դաֆադարյան, Սանահին, 190:

227. Տեղն անհայտ.

Կամուրն ամենագաւրին Այ, հար և որդոյ և սուրբ հոգւոյն. Ես, Սմբատ Բագրատունի քաղաւոր Զայոց, թոռն տիեզերակալ և մեծ քաղաւորին Սըմբատայ, որդւոյ քաղաւորին Աշոտոյ Ողորմածն կոչեցելոյ, եկի ի տեսութի սր ուխտիս Սանահինս, զոր շինեալ էր քաղաւորն Աշոտ և խոսրովանոյշ թագուհին՝ հայրն և մայրն իմ, և տեսի զի Ածաշէն և քաղաւորաշէն էր, վասն որոյ և սիրեցի, և սիրոյ նըշան արարեալ հաստատեցի զսա աթոռ եպիսկոպոսութեւն, և սահմանեցի զվիճակ սր Ածածնիս. և սր հայրս վանանց զԵսայի ետու առնել եպիսկոպոս մեծի հայրապետին հայոց Խաչկայ, և անդառնալի հրամանաւ մերով և գրով ետու վիճակ և երկիրս զայս Սանահինս. զամենայն երկիրն Տաշրաց՝ զՎերին և զԵրեքին, մինչ ի լեռոն՝ բազում յայս կոյս և յայն կոյս, մինչ ի սահմանս Գուգարաց աշխարհին և մինչ ի սահմանս Տըփիսաց և Վրաց, և ի սահմանս Նիգ գաւառի, և մինչ ի սահմանս Կայենոյ, և զսահմանս Ծաղկոցած, մինչ ի սահմանս տան Շիրակայ: Ես՝ Սըմբատ քաղաւոր, իմ քաղաւորական իշխանութբն և կաթողիկոսաց հրամանաւքն զաթոռս զայս և զվիճակս հաստատեցի ի Սանահինս սր Ածածնիս, որ էր գերեզմանատուն նախնեաց մերոց վասն յիշատակի մաւր իմոյ և հար՝ թագաւորին Աշոտոյ և թագուհւոյն՝ խոսրովանուշին, ինձ կենաց և յետ մահու ի զարդ սր Ածածնիս, որպէս զհայրն իմ և զմայրն նորոգեալ էին և զարդարեալ զարդարանաւք, և յոլով գեղորէիւք և հայրենեօք՝ սարով և ծորով:

Եվ արդ, եթ ոք իմ հրամանացս և տուեալ սիգիլիս հակառակի և կտրէ, և խափանել ջանայ, ի թագաւորաց կամ իշխանաց և ի կաթողիկոսց զիմ հաստատեալ վիճակի, թագաւորին հայոց Սմբատայ, երեք հարիւր տասն և ութ հայրապետացն նզովեալ եղիցի: Գրեցաւ ի թուականին հայոց՝ չորս հարիւր քսան և ութ (979):

Դրատ. «Քութուկ», 67-68, Ջալալյանց, Ա. 43, Դրիմեցի 48, Կ. Դաֆադարյան, Սանահին, 190-191:

Ծանոթ. Այս գիրը (քաղված «Քութուկից») հրովարտակ է, որով որոշված էր Սանահինի վանքի վիճակը, և որը հետագայում՝ 1718 թվականին, վերականգնվել էր Բարսեղ արքեպիսկոպոսի ջանքերով: «Քութուկի» վկայությամբ, այս հրովարտակը փորագրված է եղել նաև քարի վրա: Հետաքրքիր է *սիգիլիս* բառը, որ նշանակում է կնքված, վավերացված հրամանագիր:

«Քութուկի» հրատարակության ծանոթությունում չկա նշում այս հրովարտակի նաև վիճակի լինելու մասին (խմբ.):